

EGAN

Joseba GABILONDO
Euskal literatur genero
"txiki" eta hibridoen
zentraltasunaz

Joxe M ETXEBARRIA
Herri literatura lagin batzuk
1913-1917ko euskal
grabaketetan

Patziku PERURENA
Juan Mariren azken bozetoak

2008-3/4

AURKIBIDEA

2008-3/4

AZTERKETA LITERARIOAK

Ibai ATUTXA. Itxaro Borda bestaldetik: mugako identitate baten sorrera	5
Joseba GABILONDO. Euskal literatur genero "txiki" eta hibridoen zentraltasunaz	21
Daniel LANDART. Piarres Larzabal (1915-1988)	61
Amaia ITURBIDE. Jean-Paul Sartreren eta Albert Camusen ekarpenaz	67
Luis Maria MUJICA. Trebiñu konterriko euskal toponimia (eta III)	79
Iraitz URKULO. Bilbo euskal literaturan: hiri bat, ikuspegi anitz	123
Joxe M. ETXEBARRIA. Herri literatura lagin batzuk 1913-1917ko euskal grabaketetan	159

SORKUNTZA

Luis Maria MUJICA URDANGARIN. Bizkarreko zama	209
Pello OTXOTeko VAQUERO. Errauts artean topatuak	217

ITZULPENAK

Zarko Petan. Itzultzailea: Asier AGIRRE. Biografia orraztuz: Tito Espainiako gerra zibilean	223
--	-----

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

Patziku PERURENA. Juan Mariren azken bozetoak	243
---	-----

EGAN

Muz. Salvador Omana fidei

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO "BOLETINA"-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Salla
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak
diruz lagundutako aldizkaria

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak
ez du derrigorrez bat etorri behar
EGAN Aldizkarian agertzen diren edukiekin

ERREDAKZIO BATZORDEA

Zuzendaritza eta Idazkaritza
GILLERMO ETXEBERRIA eta LUIS MARI MUGIKA

Administraria
BIZENTE ZARAGUETA

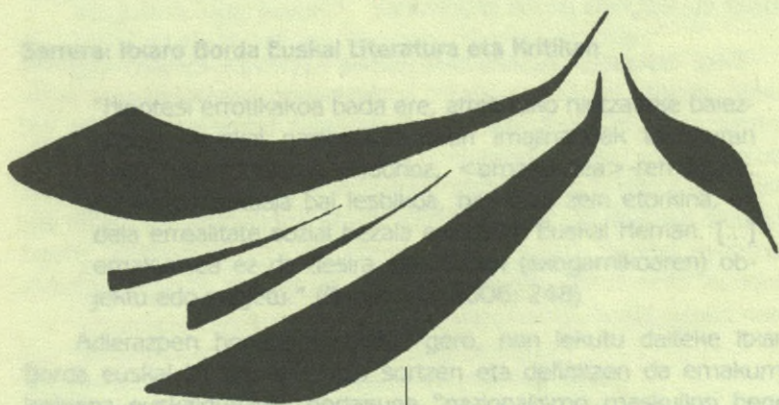
Bokalak
JOSE Mª URKIA
JUAN GARMENDIA LARRAÑAGA
ABEL MUNIATEGI

ISSN: 0422 - 7328. EGAN
Legezko Gordailua: S.S. 289/1958
Inprimategia: FASPRINT-IGARA - Donostia

Ibarró Borda bestaldetik: mugako identitate baten sorrera

2014-11-13

Sarrera: Ibarro Borda Euskal Literaturan eta Kritikan

Alderazpen horien ondorioz, niri lekutu daitela Ibarro Borda euskal literaturaren eta delibatu da emakume literatura euskararen garapenerako "nazionalismo maskulino hegemotikoa" markatutako literaturari zehak ezberdintasuna ezabatu eta ahotsa ukitzen dion?

homosexualitateak gure literaturan aztertzen duen euskal kritika garaia arakatzeak, Ibarro Bordaren beraren baztertapen aurretik horietara gerozmatza.

"Badira Euskal Herrian jorratzen ez diren alorrak. Homosexualitateak euskarazko literaturan duen eraginea azbidetuta jeta behar du, ez horietan gabe, euskarazko literatura berriak

Azterketa literarioak

"Tatu" bereziki hegemotikoa" bezalako terminoak behar diren erabilerak. Ibarro Borda: mugako identitate baten sorrera. Ibarro Borda: mugako identitate baten sorrera. Ibarro Borda: mugako identitate baten sorrera.

Itxaro Borda bestaldetik: mugako identitate baten sorrera

Ibai ATUTXA

Sarrera: Itxaro Borda Euskal Literatura eta Kritikan

"Hipotesi errotikakoa bada ere, atrebituko nintzateke baieztazera, euskal nazionalismoaren imajinarioak literaturan duen hegemoniaren ondorioz, <emakumea>-ren figura, bai heterosexuala bai lesbikoa, bertakoa zein etorkina, ez dela errealitate sozial bezala existitzen Euskal Herrian. [...] emakumea ez da desira sexualaren (exogamikoaren) objektu edo subjetu." (Gabilondo, 2006; 248)

Adierazpen honetatik abiatuz gero, non lekutu daiteke Itxaro Borda euskal literaturan? Nola sortzen eta definitzen da emakume lesbiana euskaldunaren nortasuna "nazionalismo maskulino hegemonikoak"¹ markatutako literaturan, zeinak ezberdintasuna ezabatu eta ahotsa ukatzen dion?

Homosexualitatea gure literaturan aztertzen duen euskal kritika apurra arakatzeak, Itxaro Bordaren beraren baieztapen zorrotz honetara garamatza,

"Badira Euskal Herrian jorratzen ez diren alorrak. Homosexualitateak euskarazko literaturan duen lekuarena adibidez [eta beranduago, ez ironiarik gabe] Sekula eszena bortitz

1 "Nazionalismo maskulino hegemonikoa" edota "euskal nazionalismo maskulino hegemonikoa" bezalako terminologia bibliografian aipatutako Joseba Gabilondoren "Itxaro Borda: migrantzia melankolikoa eta ni lesbiar nazional baten idazketa" artikuluan du jatorria.

bat sartzen baldin badut euskal-burges-jansenisten probokatze², kritikariek ez dute sexu usaina darion probokazioari kasurik eginen ere, gramatika eta sintaxiaren balizko egokitasunean fokalizatuko direla. Derragun, idazleentzat giroa nahikoa frustrantea dela” (borda, 2001; 14)

Rikardo Arregik arazo berari egiten dio erreferentzia artikulu baten esaldi honekin egin zuela topo aitortzen duenenean: “*bi uni-bertso dira euskal literaturaren inguruan bizi den jendea eta Tokyoko bizitza gay undergroundean bizi direnak*”. *Ezin urrunago joan*” (Arregi, 2001, 1). Mikel Ayerbek (Ayerbe, 2001; 11) euskal literaturako emakume lesbianak duen izaeraz zehatzago hitz egin, eta muga bikoitza duen tratamendua definitzen du: emakumea gizonari dagokionez eta lesbiana gayari dagokionez.

Begi bistakoa da, hasteko, euskal literatura lekutan dagoela *queer*, genero edota sexualitate kritika sendo bat izatetik; ez soilik ikerketa helburu ez delako, ezpada idazleek berek ez dutelako gai hau sorkuntza lanetan jorratzen³. Premisa honetatik abiatuz, *no woman’s land* baten topo egiten dugu Bordarekin, *queer* literaturaren erakusle bakarretako bezala, Euskal Herria lesbianaren sorkuntza eta irudikatze lanean. Esan daiteke, hasiera honetatik bertatik, muga propioak birsortzeko, egungo limiteak apurtu eta irteteko beharra duen poesia baten aurrean gaudela.

Ni Munduaren Kontra eta Mundua Nire Kontra

“Beleak! espantuak! Eklesiastaren solas zuhurrak!
debalde!

debalde aluminiozko oihaletan troxatu haur sortu berriak!
nere egungo etsai merkeak debalde!

2 Eta probokazioari berari dagokionez, zera dio Bordak Berria egunkarian, “*testu asko idazten dira erreakzio bat probokatzeko. Barne behar, sentimendu edo oroitzapen bat idazten duzu eta gero irakurleak har ditzake probokazio modura. Euskal Herrian sozietate oso minbera batean bizi gara, eta edozein gauza txiki probokaziotzat har liteke. Gorputz biluziaz, gorputz lesbianaz edo gorputz gay-az idaztea probokazioa izan liteke. Oso gutxi aski da probokatzeko*” (Erostarbe, 2007; 42)

3 Lan honetan aipatutako euskal kritikariek onartzen dute gaur egungo euskal literaturan agertzen diren pertsonaia gay eta lesbianak, edo erabat sekundarioak direla, edo modu efektista eta topikoan tratatzen direla.

debalde beleak!
 burumuinetako arroila meharretan kroakroa!
 zementazko, burdinezko, altzeiruzko, kotoinezko sistemak!
 beleak kantuz ari zaizkit belarrietan!
 kaos gainean lainoa altxatzen delarik abereen orroak!
 beti maiteko zaitut hitz gezurtiak beleak!
 debalde Jesusen eta beste hainbesteren sakrifizioak!
 arimak dolarrez, petroloz, eletrizitatez beterik kroaka!
 debalde oriente urruneko sineste sakonak
 ardiets dezakegun sakontasun bakarra lurpekoa baita!
 kroakroa!
 espantuak!
 poesia inspiratuaz askil! hizkuntza ederraz askil!
 leporaino sartu naiz debaldearen sensazio zizkolatsuan!
 eta gustora nago! beleak!
 polizi bakoitzean, soldado bakoitzean hiltzalea lotan dago!
 gizakume bakoitzean pizti bortxatzaileak atsedean hartzen du!
 beleak orain negarrez ari dira!
 ez dute debaldearen borroka kroaka irabaziko behintzat!
 nik daduzkat gakoak!
 harrobi desolatuetan biltzar nagusia datxikate bele beltzek!
 kantari abertzaleek martxa militarrek eskaintzen dizkigute!
 kroakroa! euskal herri maitea!
 apezen, nekazarien, emazte kanonikoen eta jakintsunen herrial!
 bertsolarien kroakroakroa benedikatuak
 debaldezko eskeletak! irudimen zangopilatua! ideia debekatuak!
 xurxuriak intolerentziaren zamaz plegatzen dira!
 askatasun nahiak zilegitzen dituen kartzela mentatak!
 kroakroa! amagaldu euskal herria!
 debalde irri satisfatuak eta konplimendu gerizatzaileak!
 zizari malatsak! kaskezur diplomatuak! egin bide histerikoak!
 historiaren histerian beleak kroaka!
 goazen hutsaren hondo misterioitsua izpirituz hunkitzeraino!
 galdu behar baldin bagara ere goazen... maitea..."

(Borda, 1985; 194)

"Denboraren Harkaitzetan" taldeko II poema da hau, 1985ean *Krokodil bat daukat bihotzaren orde*z liburuan argitaratu zena. Poema bat (beste askoren moduan), non protagonistak frontera edo mugako pertsonaia legez kokatzen eta erakusten duen bere burua. Non, Gloria Anzalduek adierazi bezala, beldurrik gabe oihukatzen den *I am a border woman*. Non poemako ahotsak ez duen bere nortasuna,

bera ez dena baizik, definitzen; hau da, aurrean jartzen zaila eta poesiaren bidez kontra egiten diona; zera ezin baita ahaztu, "*Borders are set up, to define the places that are safe and unsafe, to distinguish <us> from <them>. [...] A border is a vague and undetermined place created by the emotional residue of an unnatural boundary. It is a constant state of transition.*" (Anzaldúa, 1987; 3). Frontera ez dago determinatuta: definiezina da ez bada oposizioz. Hau dela eta, ez dago poeman -Maria Lugonesek⁴ esaten duen moduan- "*nuestra propia gente*" edo gure jendeari buruzko gogoetarik. Ez da unitate bakarra sortzen ahotsak arbuizaten dituen dikotomia bera ukatzen duten pertsonekin bakarrik, honen ordez, ebakitako pertsonaren kontzientzia azaleratzen da, purutasun ezarena, "us" batena. "Akastun" material orok sortutako komunitate kontzientzia, ebaki-banatzen duten pertsonen aitzinean izaki "ezgauzek" eraikitakoa. "Them" baten aurrean egina.

Era honetan, beleak⁵ oparitzen dituen saltzaile bat irudikatuz, espantuak oparituz, "haiek" oparituz, definitu eta une berean, espazio ilun bat sortzen du. Bere espazioa. Sistema dikotomikoa imitatzen du eta galtzaileen aldean kokatzen da. Judith Butlerrek adierazten duen legez,

"Las reglas que rigen la identidad inteligible, es decir, que permiten y restringen la afirmación inteligible de un <yo> [...] funcionan a través de repetición. [...] en cierto sentido, toda significación se da dentro de la órbita de la obligación de repetir; la capacidad de acción, pues, es estar dentro de la posibilidad de variar esa repetición. [...] solo puede ser posible una subversión de la identidad en el seno de la práctica de significación repetitiva." (Butler, 2001; 176)

Horrela, botere sistemen errepika eta ber-deskripzioaren bidez, ekintza gune propioa sortzen du, eta honekin batera, probokaziorako eta subertsiorako gaitasuna. Aurretik alpatutako Maria Lugonesen

4 Bibliografian alpatutako "Pureza, Impureza, y separación" artikuluan plasmatzen ditu Lugonesek ideia hauek.

5 Belearn figura, beranduago ikusiko dugun bezala, Itxaro Bordaren poesia osoan zehar irudikatzen da dikotomiako alderdi zapaltzaileaz hitz egiten denean. Beste muturrean ainararekin egingo dugu topo. Gloria Anzaldúak "eagles" eta "serpents" oposatzen baditu, Bordak "beleak / Ainarak" oposaketa sortzen du.

ebakitzeko arteaz⁶ balliatzen dela esan daiteke “*como práctica de la resistencia en la transformación de las opresiones como engranadas*” (Lugones, 1999; 262). Itxaro Bordak mozketaren bidez, moles-tatu egiten du, puruaren ezpurutasuna jakinarazten du.

Mugalerro bat planteatzen zaigu: poemako ahotsa ez da haiek. Haiek eliza, militarrek, zementuzko sistemak, apaiz eta emakume kanonikoen euskal Herria. Eta binomioaren alde ilunean zehar nortasun baten bilaketarekin egiten dugu topo. Bordaren obra poetiko osoa zeharkatzen duen identitatearen bilaketa, zeinak ez dien nazionalismo hegemonikoen aginduei, nahitaezko heterosexualtasunari edota genero hierarkiei erantzuten.

Joseba Gabilondok⁷ Itxaro Bordaren eleberrietatik ondo-rioztatzen den Euskal Herriaren definizio propioa estudiatu du. Defini-zio honen argudio nagusiaren abiapuntuan idazlearen “migrantzia melankolikoa”⁸ ezartzen digu: estatu frantses eta espainoletan bana-tutako Euskal Herritik jaiotzen da, eta herriaren alderdi espainiarrean ezarritako euskal nazionalismo hegemonikoaren boteretik. Horrela, ez da inoliz egongo etxetik hain hurbil, eta une berean, hain urrutik. Ez da Bordak sortutako identitatea mugitzen dena, bere ingurua baizik: gu geu gara ahotsaren migrazio egoeraren sortzaile. Gabilondoren esanetan, nazionalismoaren (edo nazionalismoen) “etxearen” artiku-lazioa desafiatzean, migrantzia melankolikoa politikoki utopikoa bila-katzen da, nazio alternatibo baten sorrerari bidea eginez. “*Migrantzia melankolikoak esentzialismo, bakartasun (<uniqueness>) eta bar-ne-homogeneotasunezko diskurtso nazionalistari desafio egiten dio, nazionalismo hegemonikoa legitimatzen duten klase eta sexu artiku-*

6 “*Arte de Cortar*” izendatzeko erabili dugun itzulpen hau (ebakitzeko artea) eta “*Pureza, Impureza y separación*” artikuluan azaltzen dena, oso erabilgarria egingo zaigu beranduago, aztergai dugun idazlearen poesia eta duen munduarenganako jarrera ulertzeko.

7 *Nazioaren hondarrak: euskal literatura garaikidearen historia postnazional baterako hastapenak* liburuan (Gabilondo, 2006)

8 “*Freudek melankolia eta dolu artean dagien desberdinketari jarraikiz, <migrantzia melankolikoa> terminoa osatu dut, permanenteki bere <jatorrizko etxea> galdu duen baina galera hori bere nortasuna eta desira definitzeko beharrezko duen subjektuaren kondizioa osatzeko*” (Gabilondo, 2006; 254). Judith Butlerrek Freuden kontzeptu beraren beste alderdi bat erakutsiko digu *El género en disputa* liburuko bigarren kapituluari: “*Prohibición, psicoanálisis y la producción de la matriz sexual*”.

lazioak zalantzan jarri eta, era berean, hibridotasun kulturala indartuz" (Gabilondo, 2006; 254).

Idea berbera, Bordaren poesian nobelan baino modu gogoetsuagoan agertzen dela esan behar da. 1984an argitaratutako lehenengo liburutik azkenengora (2007an, ikerketa hau burutu denean) bazterreko lekurtate argia dakusagu; frontera eta botere zentralaren diskurtsoen aurrean: "ez dakigu gu ala herria nor / garen aldatuak" (Borda, 1984; 29) adierazpenetik; "gu historia ofizialik gabeko populu gara / eta deusek ez ditu gure gaurko ekintzak / justifikatuko" (Borda, 1988; 65); "Hogeita bost mila jende ginen, hogeita bost mila bihotz urratu, gure lurreen exilioan bezala bizi ginenak" (Borda, 1998; 80); edo "Hargatik ihes jo lezake / Diotenaz / Adurrik iparraldean eta / Ebrok hegoaldean, Tinkatzen duen / Eta erdiminez / Dirauen herrialdetik" (Borda, 2002; 59); edo "This land is my land / this land is your land / From Santagrazi to Iزارo Island / From Baiona to the Bilbo sand / From Amikuze to the Tutera Band" (Borda, 2007; 18) aitorpenera. Denuntzia honek (euskaldun oro dela basko-frantses edo basko-espainol, euskaldun eta basko-frantses banaketa inposatuari aurre eginez), hots, guztiok garelara "gidoi gabeko"⁹ euskaldunak ala guztiok gidoiaren menpe gaudela esateak leku propioa aurkituko du munduan hibridazioari esker: globalki kokatzen da. Jazz, blues, rock, dub, folk¹⁰, punk, reggae estilo musikalak erabiliz poesia sortzeak; musikari eta abestiei egindako erreferentzia konstanteekin (Bob Marley, Dire Straits, U2, Ruper Ordorika, Hertzainak); Amina Said, Hannah Arendt, Nazim Hikmet, Luisa Villalta, Marguerite Duras, Amaia Lasa, Li Bai, René Char o Rainer Maria Rilke bezalako poeta eta idazle ezberdinekin sortutako elkarrizketaren bidez; eta ingelera, alemana, portugesa, frantsesa, galegoa, edo katalana bezalako hizkuntzekin euskara nahastuz Euskal Herriarentzako lekua lortzen du munduan; bere euskal Herriarentzako tokia. "Hibridazioaren bidez, barreiaketak Bordaren ni-a kultura globalera zabaltzen du, hala, ni lesbiar, nazional, euskaldun eta globalki kokatua bihurtuz" (Gabilondo, 2006; 276) Eta momentu berean, esperimentazio hizkuntz-anitzari esker, ebakitzeko artea lantzen du, Maria Lugonesek planteatzen digun erresistentzia ludikoa deritzona.

9 Aurretik alpatutako Gabilondoren artikulua da terminologia honen iturria.

10 Gorago alpatutako bertso-lerroak, adibidez, Woody Guthriek 1940an idatzitako "This land is your land" folk abestiari egindako erreferentzia argi bat dira

Munduko hizkuntza ezberdinen erabilera ez da purutasun pentsamenduaren aurrean subjektu aktibo izatearen ezaugarri bakarra, testugintzan irakur dezakegun euskara bera ere, kontrol logikak kontsumitu gabe ageri zaigu. Euskara hau zuberera da (neurri berean zuberera propio eta bakarra dela esan daiteke) eta Gloria Anzalduren *Chicanao* legez - *"un lenguaje que corresponde a un modo de vivir. Chicano Spanish is not incorrect, it's a living language"* (Anzaldúa, 1987; 55)-, Itxaro Bordaren poesian agertzen diren ahotsen nortasunaren parte da hizkuntza: fragmentu bat gehiago da bere obrak plasmazten dituen karaktere multipleen artean. Ez du euskara estandarra aukeratzen pentsamendua transmititzeko, ez du ideien homogeneizazioa aukeratzen, ez ditu merkatu legeak aukeratzen, beste behin muga berri baten aurrean kokatzen da. Hurrengo hitz hauekin azaltzen du Bordak euskalkiak duen balioa identitatean, *"irakurtzaileak badaki paperean etzaten dituen hitzetarik beretik idazlea, euskal lurralde zabalean NON kokatzen den, nondik datorren, nora doan ere bai segur aski. [...] Hizkuntza literaturan ez da tresna edo lanabes xoil, hizkuntza giro hautaketa da, idazlearen estiloa, bizitasuna eta irekitasuna"* (Borda, 1999; 175). Horrela berriz, bere poesiak hizkuntzak duen indarra inposatutako diskurtsoaren aurrean.

"Ni Naiz, Hi Naiz, Hura Da, Gu Gara, Zu Zara, Zuek Zarete, Haiek Dira: zenbat denbora beharko genuen adiztegiaren osoki eta libreki erabiltzen trebatzeko? Zenbat urte kalaka xugunen norantzaren finkatzen ausartzeko? Zenbat mende parean geneukan emazteari bihotzeko amodioa zor geniola aitortzeko?

Halatan, mendekuearekin, gorrotoarekin, botere-lehiarekin eta ahalge barneratuarekin jostatzen baizik ez ziguten irakatsi. Lehen hitzetan berean jazar eta negarroi ginen ttipitik galtzaile iragarriak ginenok. Historiaren ahanztokietan abandonatuak, estatistiken hondarkinak, bonba bat edo beste zartatzen zenean deabrotuak, saltzapenak segurtatzeko folklorizatuak, ikertuak eta aldi berean madarikatuak.

Mukua koteran zerioten haur hotzek Je Suis traukatzean, Je Suicide kulturala obratzen zuten aldiro.

Ama! Nola da Ni Naiz?"

(Borda, 1998; 87)

Anzalduearen hitzetan *"Until I can tanke pride in my language I cannot take pride in myself [...] I will no longer be made to be ashamed of existing"* (Anzaldúa, 1987; 59). Hizkuntza erakusten zaigu nortasunaren ardatz nagusietako bat bezala, eta suizidio kulturari aurre egiteko tresna ezinbesteko bilakatzen da.

Era berean, Bordak suge hizkuntza propioa sortzen du, emakume ahotsa, ahots sexuala, poeta ahotsa; isiltasunaren tradizioa gainditzeko beharra nabari du: *"Ipar Euskal Herriko euskara hain izan da garbitua hitz zikin, lizun eta abarrez azken 100 urte hauetan, non behar den gorputzari loturiko hitzak bilatu eta berritu. Hori erronka bizigarria da guretzat"* (Erostarbe, 2007; 42). Azpiko poema honetan norbere hizkuntzaren bilaketa eta berrikuntza ahalegina nabarmentzen dira.

"Ohaide abandonatuaren ohoretan, bakardadea berriz lau botzetan kantari abiatu zen, izpiritu dantza hurria kulunkatzen zuten kide biluzien erditik. Lurrertzairen urruna emagaldu oparoegia zen.

Amodio ukatuen baratzak kardoz estali ziren. Mihi malgoak barrabilen biribilean eztiki lerratu arren, maitaleei ezintasunez mando geratzen zitzaizkien zakilak, hitzeman atsegina-
ren orde z gabetasunaren ahalgea gorputz zitizifikatueta
hedatuz.

Erdeinuaren itzulpen ugari irakurtzen genituen.

Nazka, desira geldoaren suntsitzaille izan zen.

Jauz egin ezan maitea eta haugil

Orduan, ezpondako holtzaren goratasunak emaztea beldurtu zuen."

(Borda, 1998; 72)

Inolako mozorrorik gabeko gorputzaren gaineko lexikoa darabil poema honetan, emakume eta poeta ahotsa, estalkirik gabeko sexu hizkuntza. Hizkera berri honekin, era berean, derrigorrezko heterosexualtasunaren aurrean jarri eta desafio egiten dio. Butlerren hitzetan jarri gero, "generoaren errepikapen parodikoa" dela esan dezakegu: *"la pérdida de las normas de género tendría el efecto de hacer proliferar diversas configuraciones de género, desestabilizar la identi-*

dad sustantiva, y privar a las narraciones naturalizadoras de la heterosexualidad obligatoria de sus protagonistas centrales: <hombre> y <mujer>" (Butler, 2001; 177). "Naturala" denaren gehiegikeriak berak derrigorrezko heterosexualtasunaren diskurtsoa kolokan jarri eta espazio huts bat sortzen du.

Hutsik dagoen gune hau da, inposatutako diskurtsoa dudatan jartzerakoan, irakurlea identitate lesbianarekin aurkitzen den lekua. Datorren atalean Itxaro Bordaren poesiatik eratoritzen den nortasun anitzaren alderdi honetan sakonduko dugu.

Ainaren Munduan

"Frustrazioaren eta kulplabilitatearen alabak gara
udazken lehorretako lehen lanbroak
ez dizkigu
maitasun beharraren desir astunak
laztanduko.
bihotz kraskatuetak haragi puska hormatuak
ezaren geltoki desolatuetan
ez ditugu nehoiz
beso artean
tinkatuko.
hor dago muga:
nola joan urrunago?
azken jujamenduaren orduan
zor guziak ordainduko ditugu
larru sukratuak espainez milikatu nahiak
eta
sufrantzaren ate ilunak bortxatzeko gutziak
zor guziak ordainduko ditugu
frustrazioaren eta kulpabilitatearen alabak garenoki!"

(Borda, 1985; 11)

Poema honetatik askatzen dira Itxaro Bordaren poesian ezartzen diren identitate lesbianaren ardatz nagusiak, eta era berean, hasi berri den atal honen laburpen legez har dezakegu: purutasunaren eta kontrolaren logikak inposatutako iluntasuna pairatzen duen ahizpata-suna sortu, eta bertatik irteten saiatzen da. "Ni gu naiz" paradigma-
ren bitartez hitz egiten du, ilunpetik, derrigorrezko heterosexualtasu-

naren hertsadurapean dagoena¹¹, eta aurre egiten dio. Nola joan urrunago?

Ahizparte lesbianaren sentimendua -denak baitira frustrazioaren eta kulpabilitatearen alabak-, hizkuntzaren bidez sortzen da. "Gu" izenordearen erabilerak (poema honetan egiten den bezala) fronte komun bat sortzen du, xede berdineko komunitatearen batasuna. Talde izaera hau euskarak eskaintzen dizkion tresna ezberdinez balliatuz helarazten du Bordak. Alde batetik, lehenengo pertsona plurala sortzeko, "gu" baten bilakatzeko (aipatutako izenordeaz gain), "ahizpa" terminoa darabil, eta honekin emakume arteko senidetasun adierazle ezberdinak. Kasu honetan, emakumeen artean soilik erabiltzeko sortutako hitzak dira, "neba" edo "arriba" ez bezala kasuaren arabera. Sistema honen bidez parekideen artean lokarriak sortzen dituen emakumearekin identifikatzen dugu poemako ahotsa, "ni gu naiz" ideia birsortzen dugu.

Beste alde batetik, lehenengo poema liburutik azkenengora, hartzaile femenino batengana soilik bideratutako forma alokutiboaren¹² erabilera nabarmentzen da. Bigarren pertsona honek konfiantza eta intimitate erlazio zuzena sortzen du ahizpen artean. Emakumeekin bakarrik komunikatzeko aditz forma da: maitasunaz hitz egin eta larrua jotzeko ballabidea, baina une berean, errepresioari buruz hausnartzeko eta etorkizuna formulatzeko tresna.

"lantokietan poesiak irensten ditugu ogitartean
presaka

kasik ahalgez
neke baita hitzetan onhartzea
zenbat eskas zaituztegun
alabak

11 Bordaren poesiak, ikusten den legez, Adrienne Richen planteamenduak darraiz: "La imposición sobre las mujeres de la heterosexualidad como medio de garantizar el derecho masculino de acceso físico, económico y emocional" (Rich, 1996; 38).

12 Horrela azaltzen da Patri Urkizuren gramatika "La relación entre locutor e interlocutor está gramaticalizada en euskera. En todos los dialectos es posible tutear a quien se habla (Tratamiento familiar, caracterizado por la utilización del pronombre *hi* 'tu' y de las formas alocutivas tuteadas propias, es decir, formas conjugadas que contienen un morfema que se refiere al interlocutor aunque no se participante en la acción" [...]). (1) Patxi joan duk 'Francisco te (masc.) se ha ido' [...] (2) Francisco joan dun 'Francisco te (fem.) se ha ido'" (Urkizu, 1996; 232)

amak
ahizpak
presaka
kasik negarrez
eta elurra desiratzen dugun
ilunean
gabilitza askatzen
belar usaineko mihiseetan
bular beltzak bilatzen
ausentzia.”

(Borda, 1991;20)

“gauetz
hire musa bigunen ausikiaz
gogoratzen naun
eta
egunez
gizonen batekin oheratzen nauken.
noizbait
maiteko haut Millial”

(Borda, 1985; 74)

Aurreko atalean aztertutako emakume ahotsa ikusten dugu be-
rriro bi poemotan. Boz honetan nabarmenagoa egiten da alpatutako
ballabide linguistikoez jasotzen duten balioa Bordaren poesian. Lehe-
nengoan, “ahizpak” hitzak sortzen duen emakume arteko erlazioak
eta hedaduraz “alabak”, “amak”, “ahizpak” terminoekin sortutako
unitateak Anzalduren *no man's borderlanda* sortzen du, Bordak
aurre egiten dion *no woman's landaren*¹³ ispilu. Millari¹⁴ poeman,
bestalde, alokutiboak sexu eta maitasun hizkuntza markatu eta zu-
zentzen duela dakusagu. Guzti honekin, euskararen erabileraren bi
alderdiok identitate lesbianaren ahizpatasun ideia indartzen eta mu-
gako borroka agerian uzten dutela esan daiteke.

Ideioz sinbolo bidez, imajina bidez, finkatu eta errotu egiten dira.
Apagarrietako bi “gaua” eta “ainara”. Batak mugako bizitza irudi-
katzen duelako, eta besteak berriz, hegaz egiteko gaitasuna, irten

13 *No woman's land* terminoa, Bordak poema honetan darabil, “inguruko en-
aho arras zorionsuetan / neronen bakartasunaren eremu / desolatua / izar dezaket /
no woman's lan erraldoia” (Borda, 1988; 11).

14 Millia Lasturkori erreferentzia argi honek, euskal literaturaren eta historiaren
berrikuspen oso batera garamatza, esanahi eta konnotazio berriz janzten duena. Bide
hau, erabat interesgarria izan arren, ez da artikulu honetan jorratuko.

eta derrigorrezko heterosexualtasunaren errepresioa hausteko indarra. Ainarek erreferentziak etengabeak dira: “*aira banindadi / ainara bezala / ardura joan naike / maitiarengana*” (borda, 1988; 5); “*ainarak / ortzearen gosea malko mugetan / txerta ezazue zorionen isilaz / lehen bai lehen*” (borda, 1991; 103). Sinbolo honek (Borderlandseko “sugea” “arranoari” oposatzen zion era berean) “belea” du kontra-rrita. Beleak, artikulu honetako lehenengo poeman ikusi dugun bezala, purutasunaren jazarritako boterea errepresentatzen du.

“Bele beltza
dabil hegaletik minez
lozez estali
gerezi sailen gainetik
airean hegaletik minez.

mirets zaitzaket
ardura
orlegitasun samurrean
udaberriko hats epeleanatzoko guduka
antzuetan
luma bi galdurik
airean hegaletik minez.

behatzaz
segitzen dugu
bele beltza
zeru betean
kasik erortzengu ere
txori izateko sortu
ginen baina
sollik
ametsa dabilkigu
airean hegaletik minez
airean hegaletik minez
airean hegaletik minez.”

(Borda, 1991; 31)

Fronterako bizitza, bestalde, -Adrienne Richen hitzetan, “*El sesgo de la heterosexualidad obligatoria, que lleva a percibir la experiencia lesbiana en una escala que va de la desviación a la aberración o a*

volverle sencillamente invisible" (Rich, 1996; 18)-gauarekin¹⁵ (iluntasunarekin) eta isiltasunarekin irudikatzen da. Itzaletako bizitza da, inork ikusten ez duena edo ikusi nahi ez duena: komunitate lesbiana *"ha sido aplastada, invalidada, obligada a ocultarse y disfrazarse"* (Rich, 1996; 18). "Gauak" eta "mututasunak", hala ere, ez dute ikusezintasun lesbiana soilik erakusten, baizik eta Bordaren poesian irakur daitezkeen identitate atal orok planteaturiko iluntasuneko existentzia. Poema zati adierazgarria da hurrengo hau: *"haragiaren ikara / zehatzago da / gauetz egunez baino / haserrearen ikara / erreago da / egunez gauetz baino"* (Borda, 1988; 10). Bordaren poesiak, modu honetan, hegaz egiteko beharrezko indardun ahizpatasun lesbiana sortu eta iluntasunetik irtetea du helburu. Identitatearen bilaketa autoafirmaziotik eta ezberdintasunaren defentsatik igarotzen da, ez-purutasunaren babesetik.

Ondorioak: Estranxeira Na Miña Propia Historia

"Living in a state of psychic unrest in a borderland, is what make poets write and artists create" (Anzaldúa, 1987; 73). Gloria Anzaldúaren hitzak Itxaro Bordarentzat eginak dirudite: aztertu ditugun poemak idazlan eta liburu guztietan zehar nabaritzen den egonezin eta konformagaitzasunaren adierazle dira. Ironia eta humore subertsiboa; mina eta oihu esperantza gabea; hizkuntzaren berrikuntza eta hitz debekatuen erabilera botere binomioei eta kontrol logikeli aurre egiteko armak bilakatzen dira, mugako ahotsa sortuz: emakume ahotsa, lesbianarena, gidoirik gabeko euskaldunarena, etengabeko borrokan dagoen iluntasuneko ainararena. Joseba Gabilondok zera diosku bere artikuluan, *"Bordaren lanak azpimarratzen du genero, sexu eta nazionalismo arteko erlazioa ezinbestekoa dela euskal kultura ulertzeko"* (Gabilondo, 2006; 271).

15 Kasu honetan, interesgarria da Anuntxi Aranaren "Sexismoa Sinbolo eta Arketipoetan" artikuluko hitzak gogoratzea: *"esan dalteke, orokorki, egunekoak koallitate <maskulinoak> ballesten dituela, gauekoak <femeninoak>. Bistan da, erregimenak kontrajarriak dira nolabait, batek gaitzesten duena besteak onets baitezake, eta alderantziz"* (Arana, 1993; 37). Badirudi Bordak nortasun ulergarriaren arauak imitatzen dituela berriro: dikotomia errepikatu egiten du, gero hankaz gora jartzeko helburuarekin. Ainararen xedea, horrela, iluntasunetik irtetea da (gizonezkoen berezko tokira).

Aztertu dugun poesiak ezarritako arauak hautsi nahi ditu. Purutasun idealak elikatzen dituzten gizarte estamentuen desegituraketa da lehenbiziko xedeetako bat. Horretarako, lehenengo eta behin, ingurua aztertzen du, ikusezintasunaren zigor berbera pairatzen duten kideak, "haiek" bezalakoa ez izateagatik isiltasunaren jazarpena bizi dutenak identifikatuz. Análisi honetatik ekintza eratortzen da: ahizpen batasunak iluntasuneko bizitzak dakarren malenkonía eta sufrimenduari aurre egiteko oinarria sortzen du; botere sistema den falazia erakustea lortzen du horrela.

Artikulu hau, dena den, *icebergaren* punta besterik ez da. Poesia honetatik azaleratutako nortasuna konplexua da eta deskribatutako atal bakoitzak frontera bizitzeko modu ezberdin bat adierazten du; inposatutako erreallitatea ulertzeko modu ezberdinak eta etorkizun hobe baterako proposamenak. Aurkikuntza eta ñabardura asko daude, beraz, oraindik egiteko (lo kanten balioa, sinbolo eta errekurritzia gehiago, historiaren berrikuspen eta berrirakurketaren indarra, edota lehenengo poema liburutik azkenengora ahotsek jasaten duten aldaketa besteak beste). Horregatik, berriz hastea dagokigu: Itxaro Bordak hurbiltzen digun muga berriro ulertzen saiatzea, eta horrela geure buruak entenditzeko bidea sortzea. Bordak berak gogoratzen dituen Chus Patoren hitzak artikulu honetara ekarriz, esandakoa laburtu eta beste behin irakurtzen hasiko gara.

*"estranxeira na miña propia historia
na miña propia paisaxe
na miña propia lingua
eu tamén*

*<Oceano>, Chus Pato"
(Bord a, 1998;17)*

Aipatutako Bibliografía

- ARANA, ANUNTXI; "Sexismoa Simbolo eta Arketipoetan" in *Emakumea: Sexu ala Generoa?*, Bilbao: USección de Filosofía de la UEU, 1993, 25-48 orr.
- ARREGI, RIKARDO; "Gayak eta Euskal Literatura" Udako Euskal Unibertsitatean (UEU) aurkeztutako ponentzia, 2001.
- AYERBE, MIKEL; "Euskal Literatura Heterossexuala, Homossexuala edo Asexuala da?" UEUn aurkeztutako ponentzia, 2001.

- ANZALDÚA, GLORIA; *Borderlands: the New Mestiza; la Frontera*, San Francisco: Aunt Lute, 1987.
- BORDA, ITXARO; *Bizitza Nola Badoan*, poemak 1974-1984, Baiona: Malatz, 1984.
- _____ ; *Krokodil Bat Daukat Bihotzaren orde*, Zarautz: Susa, 1985.
- _____ ; *Just Love*, Baiona: Malatz, 1988.
- _____ ; *Bestaldean*, Zarautz: Susa, 1991 (2007ko edizioa).
- _____ ; *Orain*, Zarautz: Susa, 1998.
- _____ ; "Euskalkien Kezkaren Funtsaz", in *Euskalkien Lekua Literaturan*, Bilbao: Mendebalde Kultur Alkartea, 1999, 173-187 orr.
- _____ ; "Gaiaren Minean" UEUn aurkeztutako ponentzia, 2001.
- _____ ; *Hautsak Errautsak Bezain*, Baiona: Malatz, 2002.
- _____ ; *Moiztenka*, Baiona: Malatz, 2007.
- BUTLER, JUDITH; *El Género en Disputa, el Feminismo y la Subversión de la Identidad*, México: Paidós Iberica, 2001.
- EROSTARBE, GORKA; "Hitzak, Etiketak, Identitateak" in *Berria*, Andoain: Euskal Editorea S.L., el 21 de Junio de 2007, 42 orr.
- GABILONDO, JOSEBA; *Nazioaren hondarrak: euskal literatura garaikidearen historia postnazional baterako hastapenak*, Bilbao: Euskal Herriko Unibertsitatea, 2006.
- LUGONES, MARÍA; "Pureza, Impureza y Separación" in *Feminismos Literarios*, Madrid: Arcos Libros, 1999, 232-264 orr.
- RICH, ADRIENNE; "Heterosexualidad Obligatoria y Existencia Lesbiana (1980)" in *Duoda, Revista d'Estudis Feministes num.10*, Barcelona: Centre de Reserca de Dones, Universitat de Barcelona, 1996.
- URQUIZU, PATRICIO, *Gramática de la Lengua Vasca*, Madrid: UNED, 1996.

Euskal literatur genero "txiki" eta hibridoen zentraltasunaz: (oharrak euskal eleberriaren ofizialismo politiko eta ezintasun zinematikoaz)

Joseba GABILONDO

1. Homomimesiaren arriskua¹

Zine-literatura erlazioaz aritzean dagoen arriskuari ekidin nahiz, "homo-mimesiaren arriskua" esango dioguna hain zuzen, beste bide batetik joko dut, literaturaren, eta berezikiago eleberriaren, aje eta ezintasunen neurritzat zinea hartuz. Homo-mimesia diodanean, zera esan nahi dut, eleberriak idatzitakoa zein puntutaraino era mimetiko batean errepresentatzen jakin duen ala ez egozten zaiola zineari; alegia zineak mimesia zein puntutaraino eleberriko errealtate diskurtsiboarekin berdindu duen, gauza bera egin duen, homologatu duen, neurtzen dela. Homo-mimesiaren arriskuak beti ere eztabalda eta beredikto bera ekoizten du: eleberria errealtate konplexuago baten errepresentatzaile maisu da eta zinea, salbuespen glorifikatu batzuk kanpo, ez da inoz allegatzen haren konplexutasuna adieraztera. Gloriazko salbuespen horiek, salbuespen dirauten neurrian,

1 Eskerrak eman nahi dizkiet Iñaki Aldekoa lagun eta kritikoa enziklopedikoari bere jakintza nerekin konpartitzeagatik, Guillermo Etxeberriari hain harrera ona emateagatik, Volgako Polit Buroko partaide batzuei (Iban Zaldúa, Ibon Egaña eta Juanjo Olasagarre) idazlanak, idelak eta galderak eskuzabalkiro trukatzegatik, eta Iratxe Retolazari bere perspektiba zolitasun politiko eta literarioz azaltzeagatik. Juan Luis Zabalari ere eskerrak eman nahi nizkioke pazientziatz nire galdera inpertinente guztiei erantzuteagatik. Azkenik, Laura Mintegiri hain lagun "reliable"-a izaten segitzeagatik. Iban Zalduaren probokazio eta intuizio sakonak gabe artikulua hau ez nukeen amaitu izango.

homo-mimesiaren kondena zinematikoa areagotu baino ez dute egi-ten. Beraz, gaurkoan, jaugin homo-mimetikoak eskatzen zidan neur-tzea, erabakitzea, zein puntutaraino zinea euskal literaturari, eta ze-hazkiago, eleberriari, egokitu zaion. Helburua aurrez genekien: azke-nean zinea kondematzea eleberriaren morroi mimetikoago baino sim-pleagotzat. Beraz, homomimesiaren aldeko artikulua nahi zuenak, aurrez daki ez diodala kondena mimetikoari hobetsiko.

Seguruaski kasurik berrien eta era berean argiena azaltzeko, *Oba-bakoak*-ena (1988 eleberria, 2005 filmea), esan dezagun, Montxo Ar-mendarizek, bere jokaera minimalista eta magikoarekin, jatorrizko ele-berriaren konplexutasuna eta aberastasuna homo-mimetikoki kaptatu ez duela esatea, zinea gaitzetsi eta eleberriari sorreraren abantaila ema-tea dela soilik. Hain zuzen, homo-mimesiaren ideologiaren ondorio te-leologiko ekidiezinari atxekitzea da. Kasu interesgarriagoa litzateke Joan Mari Irigoielen *Babilonia* (1989) eta Julio Medemen *Behiak/Vacas*-en (1992) arteko erlazioa aztertzea. Izan ere ez dut inon baieztatu eragin edota inspiraziorik egon denik; halere, bien arteko antzekotasunak harri-garriak bezain ez-mimetikoak dira.

Beraz, nere helburua homo-mimesiaren alderantzizkoa den kritika bat egitea da, hori esateak borgiarra badirudi ere. Alegia, frogatu nahi dut euskal eleberria ez zaiola zineari egokitu, eta, are, falta zinematiko honen bidez euskal eleberriaren aje edota arazorik nagusienetako bat lkusta eta uler dezakegula ikuspegi oso desberdin batetik. Bestela esan-da, defendatu nahiko nuke euskal zinea komunikabide (ikusentzutezko bide edo *medium*) garrantzitsu bezala definitzen duten momentuak, hala nola *La muerte de Mikel* (1984), *El día de la bestia* (1995), edota *Te doy mis ojos* (2003), literaturaren ausentziaz sortu direla eta, beraz, euskal errealitatearen errepresentazioaren eta mimesiaren momenturik garrantzitsuenetan, literatura ez dela present izan, pott egin duela -itzul-pen(ez)aren arazoa alde batera utzita, berau ez baita arrazoia. Esan nahi baitut homo-mimesizko momenturik ere ez dela izan hain zuzen. Hots, benetan aukera zuenean, literatura ez zaiola zinearen mimesiari egokitu; ez duela errealitate hori aurkeztu; eta beraz zinea bera baino ez-mimeti-koagoa izan dela. Mimesiaren apustu faltsua, bere artifizialtasunean, zineak irabazi dio literaturari; homologazio mimetikoan literatura ez zai-olara egokitu. Hala, zineak hartu dio aurea literaturari.

Literaturari zegokionez, Txuma Lasagabasterrek aspaldi antzeman zion arazoiari, beronen lirismoa salatu zuenean:

Atxikimendu garbi bat dago barne unibertsoekiko, edota edozein kasutan, errearen esperientzia ni narratzaile baten kontzientzi-filtrotik pasatzeko.

Esan liteke, kanpokoarekiko halako beldur bat dagoela, bere objektibotasun biluzian esateko, nolabait idazleak, berari pasatzen zaielarik, beste ezer kontatzeorik ez balu bezala...

Azken batean, inpresioa dugu gure narratzaileek ez digutela ia kontaktu izan garena, garena eta batez ere izatea gustatuko litzazukeena. Eleberri euskaldunaren ispilu stendhaliarra ia oraindik pasa ere ez da egin gure ametsen eta esperientzien kaminoan barna. (117, 122)

Lasagabasterrek ez bezala, ez dut uste arazoa eta soluzioa ispilu stendhaliarren mimesian dagoenik, baina, dena den ados nator mimesi defizit bat dagoela, ispiluekin eta zinearekin gonbaratuz gero.

Beraz euskal literaturaren "atzerapen mimetikoa" esplikatzeke, eta eleberriarena bereziki, literaturaren definizio berri batetik abiatuko naiz, Mikhail Bakhtini jarraituz. Definizio honen abantaila mimesiaren arazo eta tranpetatik harantzago joatea da, eleberriaren funtzioa termino ez-mimetikotan definitzen baitu. Bakhtinen arabera, eleberriaren zeregitea gizarte hizkuntzen eta hizketen errepresentazio hibridoa burutzea baita: alegia entzuten, hitz egiten eta idazten dena zaku nobelistikoan sartu eta berregitaratzea, eta ez gizarte hirudimentsiodunaren errepresentazio fotografiko, zinematiko edota mimetikoa burutzea. Definizio honetatik abiatuz, beraz, esplikatuko dut eleberria ezinezkoa dela euskal herrian, euskarazko gizarte hizkuntza eta hizketen mugatasunarengatik (diglosia), eta beraz, beste generu motz eta hibridoak, hala nola ipuina, askoz ere egokiagoak direla diglosiak sortzen eta mugatzen dituen gizarte hizkuntzen eta hizketen errepresentazioak hatzemateko. Izan ere, ipuina bezalako genero "txikiek", beren lokaltasun eta historikotasunean, euskarazko gizartearen osotasun ezinezkoa errerepresentatzeko behar nobelistikoari ekidin baitiote.

Are, defendatuko dut, gizartea bere osotasunean aurkezten saiatzen den euskal eleberri ezinezkoak irakurle maltzur eta bakar bat duela: legea eta instituzioak (EJ...), eta beraz ez dela zinez literatura, genero politikoa edota ofizialista baino. Iban Zalduek "Euskal Eleberri Handiaren Etorreraren beranketa erdiragarria" deitu dionaz ari naiz ("Lau kontsiderazio"). Amaitzeko, ipuin eta eleberri generoen artean eratu den hierarkia eta kronologia inbertitzen saiatuko naiz, 80ko hamarkada ipuin-

gintzak definitzen duela eta 90koa eleberriak dioen kritika irauliz. Aitzitik proposatuko dut, 90ko hamarkadako eleberria, zinez eleberria ez dela, ipuin hedatu edota zabaldua baizik. Alegia, proposatuko dut ipuinak errepresentatzen duen genero txiki eta hibridoan barneratzen dela eleberria azken batean, alegia euskal eleberria ipuin hedatua dela. Beraz, defendatu nahi dut oraindik ere ipuina eta genero motz-hibridoak direla nagusi euskal literaturan, zeinen artean eleberria bere adierazpenik luzeena baina kualitatiboki berdina den.

2. Zinearen historia: Lumière anaiak vs. Méliès

Hasteko, zinea mimetikoa den baieztapena bera ere errebisatu behar dugu, homo-mimesitik harantzago joateko bai komunikabide (*medium*) honetan zein literaturan. Zinearen asmakizunaren mendeurren ondoan (1996), Susan Sontag salolari eta kritikari amerikar ezagunak, zortzi urte hil aurretik eta testamentu bezala, artikulua luze bat argitaratu zuen *New York Times*-en, non zinearen historia laburbiltzen eta kritikatzeko saiatzen zen. Artikulu honetan, zinearen erretrospektiba panoramiko bat esketxatzen du Sontagek, non Lumière anaien eta George Méliès-en arteko zisma fundazional historikoa errebasatu eta eguneratzen saiatzen den:

Jende askok azpimarratu duenez, zinegintzaren hasiera, orain ehun urte, hasiera bikoitza suertatu zen konbenientziaz. 1895ean gutxi gora behera, bi film mota desberdin egin ziren, bi bide zinemak aurretantzean har zitzazkeenak: zinema bizitzaren transkripzio erreal moldatugabe bezala (Lumière anaiak) eta zinema asmakizun, artifizio, fantasia eta lilura bezala. (Méliès)²

Partiketa hau, André Bazin kritikari frantsesak, besteren artean, kontsagratu zuen 30 bat urte lehenago (1958-65), Lumière anaien alde auzia erabakirik. Bazinen iritziz, Méliès ez da egiazki zinegilea, antzerkiaren hedatzaile efektista baizik: "Méliès zeinak zinema ikusten baitzuen antzerkiko liluren errefinatze huts bezala" (78).³ Mélièsen efektismozko

2 As many people have noted, the start of movie making a hundred years ago was, conveniently, a double start. In roughly the year 1895, two kinds of films were made, two modes of what cinema could be seemed to emerge: cinema as the transcription of real unstaged life (the Lumière brothers) and cinema as invention, artifice, illusion, fantasy. (Méliès).

3 Méliès who saw the cinema as basically nothing more than a refinement of the marvels of theater.

antzerkiaren aurka, Bazinek gorai patzen du Lumière anaien zinea errealtatearen agerpen zuzen eta bekatugabetzat: "Perspektiba zen Mendebaldeko pinturaren jatorrizko bekatua. Niepce eta Lumière-ek sorositu zuten bekatutik" (12).⁴ Alegia Bazinentzat, Lumière anaiak errealtatearen aurkezle zintzo badira, *Tren baten iritsiera La Ciotat geltokira* (1895) edota *Fabrikako irteera* (1895) bezalako dokumentariletan, Méliès aitzitik ilusioaren, engainuaren eta magiaren sortzaile zinematiko anti-mimetikoa izango litzateke, *Ilargira bidaia* (1902) bezalako filmetan, non azken batean kultura zaharrago bat erreskatatuko bailukeen: antzerkia eta zirkoa. Izan ere Méliès antzerkiko mago bezala hasi baitzen.

Zinearen mendeurren ostean, eta Bazinek kanonizatutako zinearen krisiaren aurrean, Sontag, Mélièsen tradizioari hobetsi beharrean, benetakoa zinea desagertzeaz delako aldarrikatzeaz heltzen zaio, horretarako Méliès eta Lumièreak parekatuz, eta hala Méliès Lumière anaien tradizio menpean desagertaraziz. Izan ere, berdinketa berri honetan, zinearen azken helburua "harridura" sortzea baita eta honetan Méliès zein Lumière anaiak bat datoz, gero Sontagek harridura eta lilura sortzeko bide bakartzat "errealtatea zuzentasunez transkribatzea" delako aldarrikatuko badu ere, hala Méliès Lumière-ren tradizio barnean desagertaraziz:

Baina hau ez da egiako kontrajarpena. Arazoa zera da, lehenengo ikusleriarentzat, errealtaterik banalen transkripzioa —Lumière anaiak filmatutako "Tren baten iritsiera La Ciotat geltokira"— esperientzia zoragarria zela. Zinema harriduraz hasi zen, errealtatea halako zuzentasunez transkribatu zitekeen harriduraz. Zinema oro da saio bat hasierako harridura zentzu hura berrasmatu eta perpetuatzeko.⁵

Sontagek amaitzen du bere historia onartuz, joera errealista-mimetikoak —zeina Lumière anaiekin hasten den eta neoerrealismoa, *nouvelle vague*-a eta zine independentearekin segitzen duen— mende osoa menderatu badu ere, egun bere amaia ezagutzen hasi delako, Hollywoodeko industria mekaniko, errepikatzaile, eta zentzuga-

4 Perspective was the original sin of Western painting. It was redeemed from sin by Niepce and Lumière.

5 But this is not a true opposition. The whole point is that, for those first audiences, the very transcription of the most banal reality — the Lumière brothers filming "The Arrival of a Train at La Ciotat Station" — was a fantastic experience. *Cinema began in wonder, the wonder that reality can be transcribed with such immediacy*. All of cinema is an attempt to perpetuate and to reinvent that sense of wonder. (nire azpimarratzea).

bearren oldarpean. Joera errealista-mimetiko hura, zinefilia bezala baitaizten duena, Sontagentzat "benetazko zinea" da, Zinea letra larritan:

Zinearen 100 urteko historiako momentu espezifiko hartan, zinemara joatea, filmez pentsatzea, filmez mintzatzea pasio bihurtu zen unibertsitate ikasle eta beste jende gazteen artean. Ez zen soilik aktoreekin maitemintzen, zinemarekin berarekin baizik. Zinefilia ikusgarri egin zen lehenengo aldiz Frantzia 1950ko hamarkadan: bere foruma *Cahiers du Cinema* aldizkari legendarioa zen (gero antzerako beste aldizkariak jarraiki zitzaizkiolarik Alemanian, Italia, Britainia Handia, Suezia, AEB eta Kanadan). Europan eta Ameriketara barreiatu ahala, bere tenpluak zinematekak eta klub espezializatuak suertatu ziren, zeinetan lehenaldiko filmak eta zuzendarien erretrospektibak ugaritu ziren. 1960 eta 70eko hasiera zinera-joatearen garai sukurtiak izan ziren egun-beteko zinefiloarekin zeinak beti espero zuen zinema pantailatik ahalik eta gertuen eserleku bat aurkitzea, idealki hirugarren lerroa. "Ezin da Rossellini gabe bizi" deklaratu du Bertolucci-ren "Iraultza aurretik"-ko (1964) pertsonaia batek, eta benetan dio.⁶

Zine esperientzia oro erreallismoaren tradizioarekin berdindu ondoan, Sontagek amaitzen du bere saioa zinefilia, benetako zinea, desagertu dela aldarrikatuz. Sontagentzat geratzen den gauza bakarra, Hollywoodeko megaindustria da. Are, Sontagen begietan, Hollywooden zinema berri hau, efektu espezialen zine hiperindustrialia —Mélièsen antzera harridura eta lilura sortzen duena hain zuzen— kapitalismo huts eta gaitzesgarria da eta beraz ez dateke egiazki zinema —ezta Méliès desagertaraziaren jarraitzaile ere:

6 It was at this specific moment in the 100-year history of cinema that going to movies, thinking about movies, talking about movies became a passion among university students and other young people. You fell in love not just with actors but with cinema itself. Cinephilia had first become visible in the 1950's in France: its forum was the legendary film magazine *Cahiers du Cinema* (followed by similarly fervent magazines in Germany, Italy, Great Britain, Sweden, the United States and Canada). Its temples, as it spread throughout Europe and the Americas, were the many cinematheques and clubs specializing in films from the past and directors' retrospectives that sprang up. The 1960's and early 1970's was the feverish age of movie-going, with the full-time cinephile always hoping to find a seat as close as possible to the big screen, ideally the third row center. "One can't live without Rossellini," declares a character in Bertolucci's "Before the Revolution" (1964) — and means it.

Zinefilliak ez du zereginik film hiperindustrialen aroan. Zinefillak ezin baitio uko egin filmari objektu poetiko bezala kontsideratzeari behin eta betiko, bere pasioen aniztasun eta eklektizismoa dela medio. Eta ezin dio uko egin zinema industriatik kanpo bizi direnei, hala nola margolariak eta idazleak, filmak egitera inzitatzeari. Eta hain zuzen nozio hau da gainditu dena.⁷

Hala, saio ezkor, elegiako eta nostalgiko honetan, Sontagek zinearen desagerpena aldarrikatzea lortzen du, zine mota bakar bat zine unibertsaltzat mozorrotuz: Lumière anaien zine errelista-mimetikoa. Izan ere Sontagek ordurako Mélièsen zinea ahanzi egiten baitu, Lumièreen tradiziara makurtuz. Alabaina, Sontagek onartu ezin duena zera da: mende amaieran, zineak 100 urte bete dituenean, Mélièsen joera anti-mimetiko fantastikoa, zirkoan eta antzerkian oinarritzen dena, atera dela buru, Lucas, Spielberg eta enparatuen efektu espezialezko zineari esker —egun James Cameron (*Titanic* 1997) eta Peter Jackson-en izenak (*Eratzunen maisua*, 2001-03) gehitu beharko genizkioke genealogia mélièsarri.

Hau, horrela balitz, orduan zinea bera ere ez litzateke mimetiko-erreferentziala izango, baizik eta, zirku eta antzerki herrikoia bezala, elementu heterogeneo bitxi eta espezialen konbinazio efektistan oinarritzen den komunikabide bat —bertatik efektu espezialen garrantzia, arte barrokoan ere ikustatzen dena eta beraz inperialismo espainiarraren eta amerikarraren artean lotura historiko berri bat sortzen duena (Antonio Maravallek barroko espainiarra lehen masa kultura kontsideratzen baitu).

Alabaina, homomimesiaren arriskua ekiditen badugu, eta zinea literaturaren estandard mimetikoaren arabera neurtu beharrean, alderantzizko prozesuari atxikitzen bagatzaizkio —alegia, efektuzko zine ez-mimetiko fantastikoa literaturaren neurgailutzat erabiltzea— nola deskribatu literatura, eta berezikiago eleberria, erreferentzia ez-mimetiko eta fantastiko edota efektista baten arabera?

7 Cinephilia has no role in the era of hyperindustrial films. For cinephilia cannot help, by the very range and eclecticism of its passions, from sponsoring the idea of the film as, first of all, a poetic object; and cannot help from inciting those outside the movie industry, like painters and writers, to want to make films, too. It is precisely this notion that has been defeated.

Azken hamarkadetako efektuzko zine ez-mimetikoa ahozko literaturatik datorrela esan badaiteke ere, alegia ahozko literatura mitiko eta epikotik (*Izar guda*, *Eraztunen maisua...*), dena den eta hasteko, eman dezadan adibide euskaldun bat literaturaren neurketa zinematiko ez-mimetikoa etsenplifikatzeko: *Maite* (1994). Seguruenik, euskaraz egindako zineman arrakastarik handiena izan duen filma ez da eleberri batean edota literatur lan batean onarritu, baizik eta telebistan, bi ekoizle-idazlek (Eneko Olasagasti eta Carlos Zabala) egin zituzten programetan hain zuzen, zeinetan, *Ama begira zazu* izan zen lehenetakoa, eta berorri, titulu bereko antzerki lan batetik etorri baitzen —bai eta kantu batetik ere. Aldiz, antzerki lan hau, XIX. mende amaieran eta XX. eneko hasieran Marcelino Soroa bezalako antzerkigileek, *Iriyarena* (1876) eta *Anton Caicu* (1882) bezalako lanetan, gararazi zuten antzerkian oinarritzen da: ahozko literaturatik datorren umore antzerkian hain zuzen. Antzerki honetan ere, helburua ez da erreferentzia mimetiko eta errealista, alegia errealtatearen islatze leiala, baizik eta barrea: egoera desberdinekin, batzuetan sinesgarriak ez badira ere, elkarren segidan sor dezaketen efektu kontrastibo eta barrezkoa (euskara eta gartzelera kontrastatzekoa barne).

Freudez gero dakigu, barrearen efektua elementu heterogenoen talka edota bateratze ez-ustekotik sortzen dela eta ez-ustekotasun horrek plazera sortzen duela, energia libidinala askatuz (barrea) eta espresa ezin dena bestela adieraziz: txisteen bidez inkontzientea mintzo da. Alegia, hemen ere "efektu espezial" bat sortzen da errepresioak eratzten dituen material heterogeneoen bateratze plazera-tsutik; eta beraz mimesiaren eta errealtatearen adierazpen fideletik at geratzen da efektu hau ere.⁸ Bestela esanda, ahozko literatura ere, zinearen antzeratsu, mimesiari eta errepresentazio errealistari egokitzen ez zaizkien protokolo batzuei jarraitzen zale. Hots, literatura homomimesiaren programari

8 Freudek berez bereizketa zehatzagoa egiten du : txistek bakarrik dira inkonzientetik sortzen, komikoa aldiz prekonzientetik : « Jokes and the comic are distinguished first and foremost in their psychical localization : the joke, it may be said, is the contribution made to the comic form from the realm of the unconscious » (*Jokes* 208). Alabaina, txistek zein komikoak teknika edota mekanismo berak darabiltzate: "But in the case of giving free play to unconscious modes of thought the convergence of jokes and the comic is a necessary one, since the same method which is used here by ... the joke... as a technique for releasing pleasure must from its very nature produce comic pleasure..." (*Jokes* 206-07).

atxikitzen ez zaion bitartean, zine-gal arrakastatsu bihurtzen da —XX. mendeko genealogia mélièsarra eta *Maite* lekuko.

Eta, beraz, ahozko literaturak arrakasta hauek eman badizkigu, zergatik ez idatzizko literatura errealistak? Zergatik ez digu eleberririk antzeko arrakastarik eman? Bi adibide garbi aipatzeagatik, *100 metro* eta *Hamaseigarrenean aidanez*, ez ziren beren bertso zinematikoetan arrakastatsu bihurtu; berauon itzulpen zinematikoek ez zuten antzerako uztarik eman.⁹

Andu Lertxundiren kasua ere benetan berezia dugu zentzun honetan. Beste nonbait "alegoria nazionala" deitu diodan ereduari jarraikiz eleberririk kanonikoenak idatzi direla defendatu badut (*100 metro*, *Obabakoak*, *Babilonia*, *Otto Pette...*), esan dezakegu Lertxundiren "eleberririk" kanoniko eta arrakastatsuen *Goenkale* (1994-) telebista saioa dela eta arrakasta gainera, beste eleberririk guztietan ez bezala, ikusentzutezkoa dela, ahozko literaturari eta antzerkiari jarraitzen baitzaio. Alabaina, eta hau dukegu ironia, "eleberririk" arrakastatsu honek ez du bere sarrera eleberrigintzan; ez da eleberririk baten adaptazioa, kontzeptu nobelistikoko baten (alegoria nazionala) idazketa ez-eleberrizkoa baizik.

Beraz, zergatik ez digu eleberririk antzeko arrakastarik eman? Erantzuna bikoitza da: alde batetik, eleberririk, joera bezala, eleberririk izateari utzi dio, legearen diskurtso ofizial bihurtzeko, eta bestetik, eleberririk ez diren beste diskurtso batzuek, eta nagusiki ipuina, eleberririk jokaten ez duen eta jokatu beharko lukeen funtzioa betetzeari ekin diote; alegia beste genero hauek euskal errealtatea, bere konplexutasun ez-mimetikoan, errepresentatzen ari dira. Alabaina, ipuinak eta zatikako literaturak diskurtso nagusi eta ofizialaren funtzioa bete ezin dezaketenez, beren "txikitasunean" euskal abertzaletasun ofizialak behar duen "normaltasunaren" ikur ofizial bihurtu ezin daitezkeenez, marginaturik segitzen dute, literatura "on eta serio ez" bezala. Beraz ipuina edota zatikako saiogintza bezalako genero "txikie" errealtatea aurkezteko duten ahalmen izugarria ukatu egin zale, bidenabar zinea bezalako komunikabideetatik dibortziatuz.¹⁰

9 IMDb.com-en arabera, *Maite*-k \$448.250 egin ditu Espainian. Ez dago daturik *100 metro*, *Hamaseigarrenean aidanez* eta *Obaba* filmeentzat.

10 Hemen astirik ez badut ere hari historikoa garatzeko, seinatu behar dut, arazo hau jada literatura espainiarrak eta frantsesak izan zutela XIX. mendean eta era desberdinetan konpondu zutela; bertatik ere atera dezakegu irakaspenik.

Beraz eta hasteko, guztia eleberrizat pasatzen dugun garai nihilista hauetan, agian beharrezkoa da eleberria zertan den berriro ere birpentsatzea, euskal eleberria "benetako eleberri" zergatik ez den erabakitzeke, eta ipuina bezalako genero txikiak eleberriaren funtzioa hobeto zergatik kunplitzen ari diren erabakitzeke, eta are, hierarkia generikoa irauliz, euskal eleberria ipuinaren hedapen baino zergatik ez den esplikatzeke. Hots, euskal eleberria ipuinaren subgenero bat, hedapen bat, dela frogatu nahiko nuke, orain arteko teleologiari buelta emanez (ipuina eleberrirako armilla edota tranpolin apala da; 80ko ipuina 90ko eleberriaren iragarle sanjuanezkoa baino ez da, eta abar). Orobat, eta gure gal nagusira itzuliz, gure eleberriaren birdefinizio honen objektiboa zera litzateke: genero "txikiak" zinea bezalako beste komunikabideetatik gertuago zergatik dauden azaltzea, konpartitzen duten jaugin ez-mimetikoa esplikatuz.

3. Euskal eleberri "ez-nobelistikoa" analisi eta historia laburra

Has nadin goian aipatutako egoeraren analisi historiko labur bat eginez. Euskal literatura moderno garalkideak, Ustela eta Pott taldeen inguruan eratu zenak, eta izatez literatura hegemoniko baten alde egin zuenak (hegoaldekoa, EAEkoa, maskulinista, heterosexuala, klase ertainekoa), literaturaren autonomia aldarrikatu eta gauzatzea zuen helburu, Ustelak literatura politikoki engaituaren aldeko apustu egin bazuen ere. Guzti hau ezaguna da. Orain artean kritikoeek azpimarratu ez dutena, bi taldeek egindako literatur autonomiaren aldarrikapenaren azken ondorioa da: literatur maisulan nazionalaren sorketaren eskakizun edo inperatiboa, edota beste nonbait argudiatzen salatu naizen bezala (*Nazioaren* 91-177), alegoria nazionala idatzi behararen betekizuna —taldeok alegoria gogoan ez bazuten ere.¹¹ Ustelak esplizituki egin zuen eta Pottek inplizituki, kanonaren kontzeptua garaziz (*Etiopia*: Rimbaud-Aresti; *Obabakoak*: Axular, tradizio modernista europarra). Hala, bi taldeek elebe-

11 Jamesonek beste nonbait "hirugarren munduko" literaturaren ezaugarritzat identifikatu badu ere, nik esango nuke, literatura nazional oro, nazional eta hegemoniko/kanoniko izatea helburu duen heinean, alegoriko dela, izan ere nazioaren mimesis orokorrak, alegia nazionaren errealtatea bere osotasunean adierazteak literatura alegoriara bultzatzen baitu, osotasuna zatikakotasun alegorikoaren bidez lor baitaiteke bakarrik.

riaren generoaren alde egiterakoan, eleberria eta errepresentazio nazionalaren arteko berdinketa instituitu zuten literaturaren gune edo *materia literaria* oinarritzko eta fundatzailetzat.

Halaere, betebeharrak honek bere gauzatze eta kontsumazio politiko instituzionala *Obabakoak*-en ezagutu zuenean, alegoria nazionala idazteko beharkizuna ez zen desagertu, baizik eta eleberri ororen super-ego edota kontzientzia fantasmatico bihurtu zen (Gabilondo, *Nazioaren* 45-7; "Globalizazioak" 12-14). Euskal Herriak hartutako itxura politiko eta instituzionala EAE-n zentratu zenez, bertan idaztea zera bihurtu zen: errealtate autonomiko hau alegorikoki bere arduradun eta subjektu politiko nagusiarentzat idaztea. Hots, eleberriaren betebeharrak eta beharkizun nagusia bertako instituzioentzat idaztea bihurtu zen: ikastoletako irakurketa zerrendak, instituzioek eraturako literatur sariak, egunkari bereziak.... Ondorioz, eleberriak literatura izateari utzi zion eta diskurtso politiko (zentzu instituzionalean) bihurtu zen.

Eleberria ez da irakurle heterogeneo eta anitzarentzat idazten, baizik eta kultur politika nazionalistan sorrera duten eskakizun, betebeharrak eta mandatu politiko zehatz eta batere ez-plazeratsuek sortzen duten irakurle ez-existent batentzat baizik. Era probokagarriago batean esateagatik, euskal eleberriaren gabezia zinematikoen atzean, beronen sekretu zikin eta obszenoa ikusta dezakegu: eleberria ez da idazten irakurle anitzarentzat, baizik eta irakurle bakar batentzat: legearentzat eta estatuarentzat (Eusko Jaurilaritza).¹² Eta honekin zera esan nahi dut, euskal eleberrigileek buruan duten irakurle inplizitu eta esplizitu bakarra hauxe dela: sariak, kritikoak, komunikabideak, unibertsitatea, instituzioak, politikoak. Gure literaturari normaltasun politiko eta kulturalaren zeinu giltzarri bihurtzea esijitzen dion eskakizunak legitimatzen du gure irakurle azken, nagusi, bakar eta, era be-

12 Marxismoari oraindik ere segitzen diogunok, posizionamentu "post-" batetik bada ere, oraindik ere "Estatua" postulatu dugu, via Hegel, subjektu politiko absoluto bezala. Alabaina, euskal kasuan estaturik ez denez, EAE dukegu oraindik ere euskal abertzaletasunak postulatu duen balizkako estatu baten sinekdoke presente bezala eta beraz, estatua diodanean, EAE-*qua*-estatua ulertu beharko litzateke, EAE-a abertzaletasunak onartzen duen azken muga politikoa baino ez baita. Inguruko beste euskal errealtateekiko (Iparralde, Nafarroa, diaspora) estatu sinekdokiko honek di-tuen inplikazio inperialistak garbiak dira, baina eztabalda honetan, oraingoz, ez dira beharrezko. Eztabalda hedatuago batetan giltzarri lirateke.

rean, ezkutua (bere begibistakotasunean ezkutu). Alegia, euskal eleberria ez da libidinala, politikoa baizik (zentzu erreal historiko eta instituzionalean), eta helburua legearen (Eusko Jauriaritzaren) onspen ekonomiko, instituzional eta kritikoa du. Eusko Jauriaritzak errepresentatzen duen mikro-politika kapilar (Foucault) horretan, bere botere sarearen erdian, kokatzea da eleberriaren helburua: sariak, dirulaguntzak, hitzaldiak, egunkarietako zutabeak, eta abar.¹³ Horregatik, eta *boutade* bezala planteatu nahi badut ere, zera proposatuko nuke, euskal eleberriaren irakurle bakarra Eusko Jauriaritza dela, legea, eta hain zuzen horregatik, eleberria ezin dela errazki beste medietara itzuli —esate baterako, zinema. Eleberria zentzu honetan ez da literatur generoa, politikazko generoa baizik. Nere *Nazioaren hondarrak*-en argitzen saiatu naizen bezala, salbuespen bakarra, behintzat Lourdes Oñederraren lehen eleberria saritu zen arte, emakumezkoen literatura izan da (243-302).

Irakurleek ere, eleberria irakurtzen dutenean, ez dute berauon bizitzak ematen dien lekune edota posizionalitate heterogeneotik irakurtzen, baizik eta instituzio politikoez ematen dieten ikuspuntik, ikuspuntu politiko batetik beraz, *sub specie politica*.¹⁴ Irakurleak euskal eleberrian interesa hartzen du, instituzioek eleberria beren onspen politikoarekin bedeinkatu duten neurrian eta hain zuzen onspen politiko hori irakurtzeko. Guzti honen azken froga Euskadi sariak hartu duen jite fetixista da: dirua bezala, denok gaitzesten dugu, baina ere beran, dirua bezala, denok dugu gure errealitate sozialaren azken erreferente eta neurri. Euskadi saria euskal literaturaren *xibole*t berria bihurtu da; horra hor gure tragedia ("Globalizazioak" 25-7). Bertatik ere ezkerrek Euskadi sariei egin dien kritika eta eman dien garrantzia: Euskadi sariak bedeinkapen politiko honen azken harmalla eta koroatzea balta.

13 Ezker abertzalea honetan ez da diferente, izan ere lehenago aztertu dudanez ("Globalizazioak" 25-7), Euskadi sariaren eskandaluen ondotik garbi geratu dena, ezkerrek ere bere "Eusko Jauriaritza" nahi duela, jite politiko desberdinekoa balitz ere. Alabaina, ezkerrek ere eredu politiko bera du.

14 Literatura oro, kultura bezala, politikoa dela onartzetik abiatzen naiz. Hemen, alabaina, "politiko" hitza zentzu instituzional mugatuan erabiltzen dut eta beraz instituzionaltasunaren jokoan erortzen ez den literatura ez litzateke politiko izango zentzu zehatz-mugatu honi jarraikiz.

Dударик gabe, euskal literaturaren historiarik trinko, koherente, eta azkarrenak, Iñaki Aldekoaren *Historia de la literatura vasca*-k azaldu du erarik kritikiko eta zehatzenean, eleberriak hartu duen normalizazio zeinuaren jitea. Beste zenbait kritikok, insituzioekin dituzten lotura hestuek direla eta, historia hau askozaz era ez-kritikoago, ahistorikoago eta ofizialistagoetan adierazi dute —alegia literatura politikoari irakurketa politiko (tautologiko) bat eman diote, kritikotasuna at utziz eta, hala, beren lekunea insituzioetan segurtatuz. Aldekoaren adierazpen kritikokoago eta argitsuagoan, aldaketa hau bi pausotan egituratzen da. 80ko hamarkadan ipuinak hartzen du erdigune eta, 90koan aitzitik, eleberriak berreskuratzen du zentraltasun literario hau:

Obabakoak cerró un ciclo de la narrativa breve en euskara. Tras el rotundo éxito del libro, los escritores de cuentos se encontraron frente a una difícil disyuntiva: tratar de emular sus logros o levantar acta de la situación a fin de concluir que quizá la década de los ochenta había agotado algunas de las virtualidades que ofrecía la narrativa breve en su textura más clásica.... En la década de los noventa la narrativa breve perdió el lugar prominente que ocupó durante los ochenta. (223-24)

Aurrerago, Aldekoak esplikitzen du 90eko hamarkadan eleberriak lortutako leku prominente berria genero honek lortzen duen errerealismoaren eta pertsonalismoaren sintesitik sortzen dela:

Después de los experimentos de los sesenta y del desarrollo autónomo que tuvo la novela en los ochenta, los novelistas de fin de siglo abogan por una exploración personal de la realidad y de la vida. Resulta inequívoca la apuesta del autor por ensamblar la exploración literaria con la experiencia de la vida, con todo lo relativa, subjetiva o personalizada que ésta pueda figurársenos. Dicho realismo es una "intención" del escritor que el lector comparte como "efecto". (256)

Aldekoak arrazoi du, 90eko hamarkadarako, eleberria askozaz ere pertsonalistagoa eta indibidualagoa dela —aurrez emakumezkoen literaturak zituen ezaugarriak bereganatuz. Alabaina, idazlearen "intentzioa" zein den eta haren "efektua" zein irakurleengan gertatzen den aztertzerakoan, goian aipatutako eszena dugu: idazle bakoitzak bere bertsio pertsonalago eta bizituagoa idazten dio legeari, alegoria nazionala nahi eta ezin idaztearen ondorioz, alegoria pertsonal porrotatuak idatziz. Genero honetan, dudarik gabe, Saizar-

bitoriaren *Rossettiren obsesioa* (2001) dugu idazlanik maisuen eta zoliena —pertsonalki *Bi bihotz*, *hilobi bat* eta *Marcel Martinen aitatasun ukatua* (2001) kutunago baditut ere. Eleberri historikoa ere, gerra zibilari zein ETAr buruzkoa ere, alegoria nazionala pertsonalki berridatzi ezinaren eta nahiaren porrot alegorikoak definitzen du. Irakurri dudanaren arabera —eta ez dut dena irakurri diasporak bere mugak inposatzen baititu— sail honetan ez da idazlan maisurik eta bai porrot ugari (*Soinujolearen semea*, 2003).

Ez dut inondik ere adierazi nahi, idazleen intentzioa berez politikoa denik, legeari idaztekoa hain zuzen. Alabaina, aurrerago azalduko dudanez, diglosiak sortzen dituen mugatze sozial konkretuak direla eta, legearentzat politikoki idazten amaitzen dute eleberrigileek. Bestela esanda, diglosiak ia ezinezkoa bihurtzen die eleberrigileei legea ez den beste irakurle bat topatzea eta horregatik, defektuz, legearentzat idazten amaitzen dute, beren eleberrian legea alegorikoki ispliatuz, alegoria nazionalaren porrot pertsonalaren itxuran.

Hau guztia, azken urteotako ekoizpena irakurri ahala pentsatu eta idatzi badut ere, oso freskagarria da kritika zaharragoa berrirakurtzea, bertan jada, orain berri iruditzen zaizkigun arazoan lehen antzu eta izpiak ikusta baitaitezke; alegia kritika zaharragoak oraindik berri dirauela kontura gaitezke. Orain 20 urte pasa, 1985ean, Lasagabasterrek jada, legearen instituzio berezi batez mintzatuz, sariak, ordura-ko aurreikusia zuten legearentzat idazten amaitzearen arriskua:

A mi juicio, la actual estructura y número de los premios literarios tiene el grave peligro de desnivelar la vida literaria, asentando sobre ellos el ritmo y la actividad de los escritores. El premio, algo absolutamente accidental y consecuencia de una vida literaria previamente existente, tiene entre nosotros el riesgo de convertirse en esencial y en punto de partida para la existencia misma de la vida literaria. (135)

Angel Ramak, oso testuinguru desberdin batean (barrokoa Mexikon), gurearen ispilu izan daitekeen literatur egoera bat azaltzen du, literatur politikoarena hain zuzen, non idazlea instituzionalki boterearen idazle den (*letrado*), irakurle anitzik ez den eta, defektuz, irakurle bakarra boterea bihurtzen den. Han ere, hegemonia inperial garaiago baten ordezkari den erregeorde autonomiko edota erregional bat dago:

Hiru mendeko esperientzia kolonialak ilustratzen du letrado talde honen magnitude harrigarria. Literaturaren eremutik adibide bat hartuz (letradoen lanaren alderdi bat), poeta kopurua oso handia suertatzen da heldu zaizkigun iturri historiko guztietan. Balbuenak 300 poeta aipatzen ditu XVI. mende amaieran Mexikoko Hirian egin zen leiaketa batean.... Literatura honen ekoizle eta kontsumatzaileak gizabanako berak ziren hein handi batean, eta beren bertsoak *zirkuito hertsiki batean mugitzen ziren, zeina erregeordearen boterean sortzen zen eta bertara itzultzen zen berau alabantza beteko loreez zurituz*. (18, nere azpimarraketa)¹⁵

Mexiko kolonialean ez bezala, sariez gainera, eskolak eta ikastolak ditugu egun euskal literaturan. Alabaina, eskola eta ikastoletan botereak (eta Eusko Jauriaritzak) irakurketak erabakitzen dituen neurrian, eta ez irakurleek berek, goiko eredia erabilgarria da, bere izaera politiko-literarioan, gure kasua islatzeko. 300 bat idazle ditugu gutxi gorabehera aktibo eta dauzkagun irakurle potentzialen arabera zenbaki hau oso da garaia. Salbuespenak salbuespen, Eusko Jauriaritzaren/erregeorde inperialaren eta inguruko instituzioen faborea topatu nahiz idazten dute gure eleberrigileek, ez dagoen eta ezinezkoa den irakurlego heterogeneo eta indibidual bat aitzakitza hartuz. Azkenik, idazleek legearen genero kutunari hobesten diote, eleberria, normalizazioaren zeinu politiko bihur daitekeelako eta beste ingurune politikoetara ere, beste hizkuntzetara, itzul daitekeelako (bertatik gaztelerazko itzulpenaren garrantzia). Aurrerago zehatzago azalduko badugu ere, merkatua ez da legeari kontrajartzen zaion errealitate sozial bat gure artean. Aitzitik, merkatua ere legearen hedapen eta funtzio bat baino ez da, eta beraz legea hartu behar dugu erreferentzia eta abiapuntutzat; ez da kointzidentzia orain artean Eusko Jauriaritzak erosi badu argitalpen bakoitzeko zatirik handiena.

15 Three centuries of colonial experience illustrate the astonishing magnitude of this cadre of letrados. To take an example from the field of literature (only one aspect of the letrado's work), the number of poets appears extremely large in all the available sources. Balbuena mentions 300 poets participating in a late-sixteenth-century contest held in Mexico City.... The producers and consumers of this literature were largely the same individuals, and their verses moved in a closed circuit that originated in viceregal power and constantly returned to flatter it in flourishes of fulsome praise.

4. Eleberriaren definizio bat: heteroglosia

Beraz, eleberria historikoki zer den esplikatzen eta, euskal kasuan, ipuina benetako eleberri zergatik bihurtu den ulertzeko (edota eleberria zergatik ipuin hedatu suertatu den esplikatzen), jo dezagun nire ustez egundaino eleberriaren teoriarik interesgarriena eman duen kritikoarengana: Mikhail Bakhtin, zeina gure artean Txuma Lasagabasterrek (137-68) eta Joseba Sarrionandiak (*Marginalia* 83-88) aipatu duten lehenago. Bakhtinek mimetikoa ez den eleberriaren teoria bat eskeintzen du eta beraz hasieran azaldu dugun zine eta eleberri arteko auzian ere lagunduko digu homo-mimesitik harantzago jo eta efektuzko zine mélièsarrarekin konektatzeko.

Hasteko, garrantzitsua da aipatzea Bakhtinek eleberria genero hibrido bezala definitzen duela:

Eleberri oro, bertan haragitutako hizkuntzen eta hizkuntz kontzientzien osotasun bezala hartuta, hibrido bat da. Baina azpimarratu behar dugu berriro: hibrido intenzional eta kontzientea da, artistikoki eraturakoa alegia, eta ez hizkuntza nahaste mekanistiko bat (zehatzago, hizkuntzaren elementu gordinen nahastea). Hizkuntzaren irudi artistikoa —hori da eleberri hibridaketak bere buruari inposatzen dion helburua. (366)¹⁶

Eleberria, poesia eta epika ez bezala, hibridoa bada, arazoa eleberriak errepresentatzen duen objektuan dago, objektu hau ez baita "errealitate objektibo hiru-dimentsioduna", alegia mimesiaren objektua, baizik eta errealitatea osatzen duten hizkuntza eta diskurtso desberdinak. Alegia eleberriaren objektua hizkuntza da, ez errealitate hirudimentsiodun ez-linguistikoa. Hala, eleberriak, bere hibridotasunean, gizartea osatzen duten hizkuntza eta hizkera desberdinak adierazten ditu. Termino greziarra erabiliz, Bakhtinek dio eleberriak gizarteko *glosa* desberdinak errepresentatzen dituela, eta beraz, termino greziarrari eutsiz, eleberriaren objektua *hetero-glosia* dela defendatzen du, alegia hizkera eta hizkuntza desberdinak berauen hetero-

16 Every novel, taken as the totality of all the languages and consciousness of language embodied in it, is a hybrid. But we emphasize once again: it is an intentional and conscious hybrid, one artistically organized, and not an opaque mechanistic mixture of languages (more precisely, a mixture of the brute elements of language). The artistic image of a language—such is the aim that novelistic hybridization sets for itself.

geneotasunean errepresentatzea artistikoki. Alegia eleberriak giza hizketak eta hizkuntza sozialak elkarrizketan ezartzen ditu, edota Bakhtinen beste termino giltzarria erabiliz, eleberriak berauon *dialogizazioa* du helburu. Aipu luze baina garrantzitsu batean, Bakhtinek gehitzen du:

Eleberria defini daiteke hizketa sozial mota aniztasun bezala (batzuetan hizkuntz aniztasuna ere badelarik) eta gizabanako desberdinen ahots aniztasun bezala, beti ere artistikoki eraturik. Edozein hizkuntza nazionalen barne ematen da estratifikazioa: dialekto sozialetan, talde jokaera karakteristikotan, hizkera profesioaletan, hizkuntza generikotan, belaunaldi eta adin taldeen hizkuntzetan, hizkuntza tendentziosoetan, autoritateen hizkuntzetan, zirkulu batzuen eta moda iragankorren hizketetan, eguneko behar soziopolitikoak betetzen dituzten hizkuntzetan, edota ordukoetan (egun bakoitzak baitauka bere eslogana, bere enfasia) —barne estratifikazio hau, eguneroko hizkuntzan presente dena bere existentzia historikoaren edozein momentutan, eleberriaren aurre-errekisito nahitaezko da genero bezala sortzeko. Eleberriak orkestatzen ditu bere gai guztiak, bertan azaldu eta erre-presentatutako objektu eta ideien mundu osotasuna, heteroglosiaren [raznorecie] aniztasun sozialaren bidez, hala nola kondizio horien barnean sortzen diren gizabanako ahots desberdinen bidez. Autorearen hizkuntza, narratzaileena, txertatutako generoak, pertsonaien hizketak, ez dira konposiziozko unitate oinarrizkoak baizik, zeinen bidez heteroglosia eleberrian sartzen den; horietako hizketa bakoitzak ahots sozial aniztasuna eta berauon arteko erlazio eta loturak baino ez ditu permititzen (beti ere gehiago edo gutxiago dialogizaturik). Ebasketa eta hizkuntza arteko erlazio eta lotura bereizgarriak, berauon arteko mugimendua hizkuntza eta hizketa desberdinetan, heteroglosia sozialaren erreka eta uretan jasandako barreiaketa, berauon dialogizazioa —horixe dugu eleberriaren estilistikaren ezaugarri desberdintzaile oinarrizkoena. (263)¹⁷

17 The novel can be defined as a diversity of social speech types (sometimes even diversity of languages) and a diversity of individual voices, artistically organized. The internal stratification of any single national language into social dialects, characteristic group behavior, professional jargons, generic languages, languages of generations and age groups, tendentious languages, languages of authorities, of various circles and of passing fashions, languages that serve the specific sociopolitical purposes of the day, even of the hour (each day has its own slogan, its own vocabulary, its own emphases)—this internal stratification present in every language at any given moment of its historical existence is the indispensable prerequisite for the novel as a genre. The novel orchestrates all its themes, the totality of the world of objects and ideas depicted and expressed in it, by means of the social diversity of speech types

Hala, heteroglosia eleberriaren eraikuntza material bihurtzerakoan, Bakhtinek dio eleberriak artistikoki eratzten duela dialogizazioaren bidez. Are, eta beti ere Bakhtini jarraikiz, autoreak bere posizio politiko eta ideologikoaren arabera bateratzen eta hibridizatzen ditu artistikoki heteroglosiaren hizketa desberdinak eleberrian:

Ahots aniztasuna eta heteroglosia eleberrian sartzen dira eta beren buruak organizatzen dituzte sistema artistiko egituratu bezala. Hau da eleberria genero bezala definitzen duen zio berezia... Heteroglosiak, eleberrian sartzen denean, lantze artistiko bat pairatzen du. Hizkuntza populatzen duten ahots historiko eta sozialak, bere hitz eta forma guztiak, zeinek ornitzen duten lengoia bere kontzeptualizazio konkretuez, eleberrian eratzten dira sistema estilistiko egituratu bezala, zeinak expresatzen baituen autorearen posizio sozio-ideologiko berezia bere garaiko heteroglosiaren barnean. (411)¹⁸

Are gehiago, Bakhtinek postulatu du heteroglosiaren aberastasun eta aniztasuna aurkeztea dela eleberriaren inperatibo artistiko eta politikoa: "Inperatiboa bestela formulatu beharko litzateke: eleberriak, belarriak entzundako ahots sozial eta ideologiko guztiak errepresentatu behar ditu, alegia, bere garaian esanguratsu izatea aldarrika dezaketen ahots guztiak; eleberriak heteroglosiaren mikrokosmo bat izan behar du" (411).¹⁹ Are, Bakhtinek Europako eleberriaren

[raznorecie] and by the differing individual voices that flourish under such conditions. Authorial speech, the speeches of narrators, inserted genres, the speech of characters are merely those fundamental compositional unities with whose help heteroglossia [raznorecie] can enter the novel; each of them permits a multiplicity of social voices and a wide variety of their links and interrelationships (always more or less dialogized). These distinctive links and interrelationships between utterances and languages, this movement of the them through different languages and speech types, its dispersion into the rivulets and droplets of social heteroglossia, its dialogization—this is the basic distinguishing feature of the stylistics of the novel.

18 Diversity of voices and heteroglossia enter the novel and organize themselves within it into a structured artistic system. This constitutes the distinguishing feature of the novel as a genre.... When heteroglossia enters the novel it becomes subject to an artistic reworking. The social and historical voices populating language, all its words and all its forms, which provide language with its particular concrete conceptualizations, are organized in the novel into a structured stylistic system that expresses the differentiated socio-ideological position of the author amid the heteroglossia of his epoch.

19 The imperative should be formulated differently: the novel must represent all the social and ideological voices of its era, that is, all the era's languages that have any claim to being significant; the novel must be a microcosm of heteroglossia.

historia osotu bat aurkezten du, alde batetik nazio-sorkuntza eta eleberri arteko erlazioak esploratuz (271-72, 365-70), eta bestetik eleberriaren genealogia heteroglosiko bat eraikiz, Greziako eleberri sofistarekin eta Erromako eleberri apulear eta petroniarrarekin hasita —nahiz eta Ekialdeko eragin erdiarotarrari eta, errenazimentuaz gero, Europako inperialismoaren eragin kolonialari krediturik ematen ez dien (375, 400-14).

Hasteko eleberriaren definizio bakhtinar ez-mimetiko honek arazo historiko garrantzitsu bat konpontzen digu, izan ere euskal eleberria izateko lehenik euskarazko heteroglosia izan beharko genuke, eta ez soilik errealtate sozial hirudimentsionduna zeinak eleberriak, zineak bezala, aurkezteko arazorik izango ez lukeen. Eta Euskal Herriko errealtate soziala konplexua eta aberatsa bada ere, bertan gertatzen den euskarazko heteroglosia ez. Alegia euskara gizartean egunetik egunera gehiago hedatuz joan bada ere azken urteotan, historikoki bere aberastasun heteroglosikoa ez da handia izan, estatu frantses eta espainiarrek, bertako euskal eliteen konplizitatearekin, XVI. mendean gero eragin duten diglosia historikoaren erruz.²⁰ Hau euskal eleberrigileek badakite eta behin baino gehiagotan ahoskatu dute. Are, Lasagabasterrek dagoeneko arazoa era bakhtinear batean jada planteatua zuen: "La novela vasca tiene, no puede menos de tener, los mismo límites que tiene el euskara, como seña de identidad y de diversificación social. Es aquí donde se hace problemática la relación del novelista con la lengua: en el punto mismo donde el sistema abstracto, el código, se hace uso social específico de un grupo social" (165). Lasagabasterrek ulertzen du eleberriaren arazoa eta muga zera dela, "la implantación real del euskara y... su diversificación en discursos diferentes, como expresión de diferencias sociales" (164). Hala, orain artean intuitiboki ulertzen zena, eta Lasagabasterri jarrikiz, kritikoki azal dezakegu orain, izan ere euskal gizartean ez zegoen aberastasun heteroglosiko bat asmatu behar izan dute eleberrigileek.

Hala, lehen-lehenik ironia historiko interesgarri bat eskaintzen digu eleberriak: beste estatu eta herrialde nazionaletan baden hete-

20 Junta probintzialetan eta bestelako bilkura politkotan euskara debekatu eta hizkuntza erromantzeel hobesten zalen momentua dugu diglosia honen abiapuntu sinboliko.

roglosia, euskal eleberrigileek sortu egin behar izan dute eta, beraz, defizio bakhtiniarrari buelta eman diote, izan ere euskal eleberrian gizartean baino (euskarazko) heteroglosia gehiago izan baita. Euskarra, beraz, "errealagoa" izan da eleberrietan errealitatean baino.²¹

Bigarrenik, definizio nobelistiko honek beste ikuspegi historiko bat ezartzen digu. Izan ere lehen aipatu dudan beharkizun politikoak —errealitate nazionala alegorikoki eta mimetikoki errepresentatzera behartzen duenak eta, ondorioz, euskal eleberria normaltasun politikoaren zeinu bihurtzera bortxatzen duenak— gure eleberri konkretuak gutxiestera bultzatu gaitu, izan ere eleberriok normaltasunaren zeinu izateko motzegi suertatu dira (*100 metro*) edo fragmentarioegiak (*Obabakoak*). Edota beste autore kanoniko bat aipatzeagatik, bere "abnormaltasunean", Joseba Sarrionandiaren lana ezin izan da kanonean errazki barneratu, bere egoera politikoa aparte. Egungo gure trinitiate santua Saizarbitoria, Atxaga eta Lertxundi genuke, hirua eleberrigile. Sarrionandiaren lana zerbaitek definitzen badu, bere zatikakotasun eta hibridotasuna litzateke berau, alegia eleberri sendo eta garatutik, normaltasuna adierazten duen literaturatik, erabat urruntzen duena —bere *Lagun izoztua* ez da arrakastatsua izan eta ez du Sarrionandia "eleberrigile" kategoriara goratu.

Bestela esanda, normaltasun politiko-kulturalaren zeinutzat nahiko genituzkeen eleberrien ordeztu, "literatur motz, zatikatu eta hibridoa" baino ez dugu topatzen gurean; hots literatura "defizitarioa". Are, eleberria idazten dutenen artean ere, ipuingintzarako joera handia dago, eta hau soziologikoki frogatu beharko banu ere, joera hau beste literatura nazionalekin gonbaratuz gero, benetan "desproporcionatua eta abnormala" dela esango nuke. Eta aurrerago defendatzen saiatuko naizen bezala analisi zehatzen bidez, euskal heteroglosia, hizketa aniztasuna, eleberriaren *materia literaria*, topa daiteke literatura hibrido, motz eta "defizitario" honetan, literatura honek euskal diglosiak sortzen duen egora ukatu eta normalizatu beharrean, bere historikotasunean errealistakiro errepresentatzen baitu.

21 Are, orain konkludi dezakegu, *Peru Abarka* (1802) dela lehen euskal eleberria, euskararen heteroglosia diglosikoa bihurtzen baitu narrazioaren abiapuntu, eta diglosia heteroglosiko hori era kontserbatzaile batean konpontzen saiatzen (Maisu Juan euskara txarra, *Peru Abarka* euskara ona).

Alabaina, moztasuna, zatikakotasuna, eta hibridotasuna gure literaturaren ezaugarri baikor eta historiko bezala ospatu eta promobitu beharrean, akats eta gutxitasun bezala mozorrotzen eta estaltzen saiatu gara, gure irakurle politiko bakarrari —legeari, Eusko Jaur-laritzari, Europako estatuei— bere zeinu normalizatzailea emateko: eleberri ez-heteroglosiko (homoglosiko) baina politikoki eta instituzional-ki esanguratsua. Eta jakina eleberri hau ez zaio ez zineari, ezta irakurle arruntari interesatu —eta agian ezta eskolei eta ikastolei ere—. Are, agian diasporatik bakarrik antzeman daitekeen joera linguistiko garbizale bat ere aipatu behar dut. Izan ere argitaletxetako "zuzentzaileen" fenomeno sozialak zerikusirik badu ere, uste dut normalizazio beharrak euskara garbizale, homoglosiko eta ez-errealista inposatu duela eleberrian. Heteroglosia bere historikotasunean ondo ulertu duten eleberri "defizitarioei", hala nola *Kutsidazu bidea*, *Ixabel*, euskal irakurle helduak —ikastegietan bada ere— interesez erantzundio eta zineak ere bere adaptazioa eman dio. Bestela esanda, euskararen bizitzan eta erreallatean heteroglosia konplexuago eta aberatsago bat hedatzen ez den artean, gure normaltasun "abnormala" eta bere heteroglosia berezia zatikakotasunak, laburtasunak eta hibridotasunak definituko dute. Berauok gure ezaugarri oinarritzotzat onartzetik abiatu beharko genuke, ezkatutu edota mozorrotu beharrean, legea gure irakurle bakartzat arbuatuz.²²

Eleberri kanonikoaren mozorreketa ez-heteroglosiko eta politiko laburki azaldu dudanez, pasa nadin orain eleberria ez diren genero motz, zatikatu eta hibridoak aztertzeraz, bereziki ipuingintzan zentratuz. Izan ere, gure artean eleberriaren kategoriara ailegatzen ez den genero defiziente eta motz bezala perzibitzen baita, baina ironikoki, bere moztasun eta "defizientzian", genero honek heteroglosia hobeto errepresentatzen du. Horretarako, hiru autore bakarrik aztertuko ditut, hemengo azterketa beste autoretara heda daitekeen aukera neuk postulaturako hipotesia baino ez dela onartuz. Hala, hiru autore elkarrengandik oso desberdin aukeratu ditut, edo behintzat neuri hala derizkidatenak: Iban Zaldia, Jasone Osoro eta Xabier Mon-

22 Hemen biopolitikaz zehazkiegi airtuko ez garenez, hipotesi bezala botako dut: eleberriak errepresentaturako maskulinitatea (behintzat, feminitatea beste zerbait genuke posizio ez hegemonikoa delako) kastratua da beti eta (ondoko literatura hegemoniko nazionaletan ez bezala) kastrazioa onartu eta errerepresentatuzetik abiatzen da: bertatik pertsonaia asexual, umeti, enano eta abarren ugaritasuna.

toia. Amaitzeko, eleberri berezi batzuen azterketa egingo dut, ipuin-gintzaren heteroglosiaren argitan eta hala zenbait ondorio orokor atera literatura eta zine-kulturari buruz.

5. Iban Zaldua: Bestaldearen heteroglosia bikoitza

Zaldua "bestaldearen" autorea da. Espazioan zein denboran, Zalduak beti beste alde bat, beste denbora eta espazio bat, postulatu ditu. Bere lehenengo ipuin liburutik, *Gezurak, gezurak, gezurak* (2000), "Ni Euskadi Ezkerreko militante izan nintzen" bezalako ipuinetan, joan den eta berriro eskura ezin daitekeen beste denbora bat postulatu du Zalduak: 70eko eta 80ko hamarkadako garai politizatuena, non populazioaren gehiengoa bizi baitzen sarri mobilizaturik eta oraindik apatian erori gabe. Era berean, "Ezkutalekua" bezalako ipuinetan, beste espazio bat iradokitzen du, ETako partaide batek bere egoera arriskutsutik ateratzeko topatzen duena, haurtzaroko lagun baten etxean. Bi kasuetan bestaldeko espazio-denbora horiek ezinezko direla konturatzen da lehenengo pertsonako protagonista fokalizatzailea. Hala, ipuinen amaierarako, bestaldean geratzen diren pertsonaiak fantasmatico bihurtzen dira, eta beldurra edo etsipena bezalako sentimentu ezkorrak iradokitzen dituzte. Lan berriagotan ere, hala nola, *Itzalak* (2004), "Hipermerkatuan" edota "Entzungailua" bezalako ipuinetan, bestaldeak espaziala hutsik edota espazio-denborazkoa bateraturik izaten segitzen du.

"Hipermerkatuan" ipuinean, adibidez, protagonistak hipermerkatu batean hilabetez ilegalki bizitza erabakitzen du. Hilabete denda barnean bizi eta gero, bertan era ezkutu eta erdi fantasmaticokan bizi diren beste biztanle batzuk somatzen ditu protagonistak, alegia bere moduan bizi den komunitate oso bat. Bertatik atera ondoan, denda barnean, bestaldean, dirauten biztanle haien memorioak iratzartzen du protagonista gau erdiz eta kale hustuetara ateratzera bultzatzen. Ipuinak amaitzen du hiri osoa hipermerkatu bihurtuz eta bere biztanle guztiak itzal fantasmatico bilakatuz, alegia beste komunitate bat. Hala, protagonista suertatzen da alde honetan, komunitatetik at, geratzen den pertsonaia bakar:

Hipermerkatuko biztanle iheskor horiekin akordatzen nintzen; ezin nituen burutik kendu.

Halako batean, lo egin ezinik, kalera atera nintzen. Kale hutsak inoiz baino bakartiagoak begitandu zitzaizkidan. Semaforoen klask idorra baino ez zen entzuten. Eta orduan bai, orduan hirian bakar-bakarrik nengoela sentitu nuen: leiho ilun horien atzean ez zegoela inor. Une horretan leku jakin batean (ez beste inon) egon behar zutela hiriko biztanle guztiek.

Neu nintzela hipermerkatuan falta zen bakarra. (146)

Freudek "Giza-otsoa"-ren kasua aztertu zuenetik ("From the History"), badakigu bestaldea —beste espazioa edo denbora— beti ere aitaren gozamenaren eta biolentziaren espazio bikoitza dela (gizonezko) umearentzat. Gozamenezko eta traumazko espazioa da bestaldea, izan ere umeak sumatzen edota fantasiatzen du gurasoen gelaren bestaldean gauzez aitak amari min egin baina era berean amaz disfrutatzen duela. Bertara, gurasoen beste espaziora, sarrerarik ez duenez, umeak erakarpen eta higuinezko sentimendu bikoitza esperimentatzen du; bestaldea, sorreraren eszena, traumatiko bihurtzen da. Eszena hauetan desira ez da era zuzenean artikulatzen, eta Zalduaren idatzitan ere, desira da gutxien present dagoen egitura libidinala. Honetan, Zaldua Julio Cortázar-en ipuingintzatik gertu dabil.

Euskal historia garaikidearen sorreraren eszenara —alegia ETA-ren eta EAE-ren sorkuntza— berandu iritsi den belaunaldiarentzat, zinetan Zaldua kokatzen baiten, politika eta historia bestaldean gertatzen dira, beste espazio-eszena batean, gozamenaren eta traumaren gela aitatiar sar-ezin horretan. Literaturan ere, Zalduaren belaunaldia idazten hasten denerako, kanona eraturik dago orainaldiaren bestalde denborala den 80ko hamarkada iragan horretan (Pott/Ustela), literaturaren sorreraren eszena.

Baina hain zuzen bestalde-eszena hori historikoa eta soziala delako, pertsonalek eta autoreak erlazio hibrido bat dute bestaldearen hizkuntza eta hizkerek, bestaldearen heteroglosiarekin. Bi aldeetako hizkuntzak jakin eta nahasten dituztelako, autoreak eta pertsonalek beren elkarrizketa eta deskribapenetan heteroglosia bikoitz erreal bat sortzen dute ipuin zalduatarretan. "Ni Euskadi Ezkerrako militante izan nintzen" ipuinean, adibidez, 80ko hamarkadako Euskadiko Ezkerraren hizketa politiko zehatza gogoratzen edo birsortzen da, eta sasoiako mundu politiko zabalagoan (Txile) txertatzen, pertsonaia, ideologia, liburu, slogan eta pegatinei erreferentzia zuzenak eginez eta egungo masa kulturaz hibridatuz. Bertatik sortzen den

heteroglosia bikoitzak oso efektu narratibo errealista indartsua du, beti ere desira atzeratzen badu ere. Hara Txileko ordezkari batekin EE-n dagoen protagonistak duen informazio, desira eta gauzen trukea, non politikaren sorrera eszenatik egungo kontsumoko gizar-tera pasatzen garen:

[Sandrak] Txileko gertakariez gauza izugarriak kontatu zizkidan. Eta baita hango paisajeez, animaliez, hegoaldeko zeruan ikusten ziren izarrez. Enamoratu al nintzen? Garai hartan, ezagutzen nituen neska guztiekin maitenmintzen nintzen.

Nirekin elkartu eta egin zuen lehenengo gauza? Jertsean neraman Euskadiko Ezkerraren sinboloaren txapa eskatzea; izugarri gustatzen bide zitzaion.... Partiduak soziedadean eskaini zion azken agurrean, Mario Onaindiaren ondoan egokitu zitzaion, eta harekin egon zen solasean afari osoan.... ez nuen Sandra agurtzeko astirik izan. Ezta esan gabe doa, nire txapa zuri-beltza berreskuratzeko aukerarik ere. Ez dakit zerk jarri ninduen erretxinduago.

Sandra beste behin ikusi dut, duela egun gutxi, telebistan. Pinocheten aurkako auskalo zenbatgarren errekurtsioaren berri ematen ari zirela begiztatu nuen, Londresko Bow Street-eko epaitegi aurrean....

Saitu naiz haren jaka pegatina eta *pin*-ez betean Euskadiko Ezkerrako nire haren arrastoa topatzen, baina ezinezkoa izan zait. Hori ere irudi lausoegiaren arazoa izango da, ziur aski. Gaur gauean berriro salatuko naiz, Patxiren etxean: sekulako telebistatzarra izateaz gain, bideo hobe da, bost burukoa, Panasonic.

Gero Canal Digitaleko partidua ikusiko dugu. (90-1)

Azkenik, Zalduak narratiba bi espazio edota denboratarara murrizten duelako, ipuinaren formato laburrean, bertatik sortzen den heteroglosia bikoitzak ez du sortzen bortxatua edota asmatua dirudien efektua, hain zuzen eleberrian gertatzen dena. Ipuinaren moztasunak heteroglosiari jite erreal edota errealista ematen dio.

Are gehiago, Zalduak beti bere ipuinak osotasun tematiko batean eratzen ditu, ipuin bakoitzeko heteroglosia bikoitzak (dis-glosiak, biko glosiak) ipuin bildumaren barnean heteroglosia osotuago baten antzera muntatuz elkarrekin hizketan (dialogizazioa). Esan daiteke ipuin bilduma bakoitzeko osotasun heteroglosiko honek eleberri askok baino aberastasun heteroglosiko handiagoa gordetzen duela

eta, hain zuzen horregatik, eleberri ugari baino "eleberriago" dela. Ipuinen bidez muntatutako zatizkako batasun heterogoso honek Zalduaren azkenetako lan batean, *Etorkizuna* (2005), beste egitura-keta lotuago bat topatu du, lotura berri hau hemen aztertzeko astirik ez badugu ere. Azken lan honetan, aurreko lanetan ez zegoen egitura berri bat sortzen hasi da: klase ertainaren barrutik, berauon erlazio heterosexual-maitasunezkoen barnetik, berriro ere postulatu den bestalde bat, orain bestalde hori beti ere kanpoan (ez lehenaldian, eta batzutan geroan) dagoelarik. Hala berriro ere, desiraren ordeztu dibortzioa, adulterioa eta seme-alabak ditugu errealtate berri, desira beste nonbait gertatzen dela azpimarratzen duena. Ipuinak ere luzatu egin dira eta errealtate diglosiko konplexuago baterantz jotzen dute jada.

Azkenik, Zalduak eleberriaren heteroglosia bere konplexutasunean, eleberriak ematen dion luzaroan, azaltzen saiatu denean, literatura generozkoari atxiki zaio (zientzia fikzioa), alde batetik, eta bestetik, gaztelerari heldu dio, behiala euskarari heldu zion bezala, euskal errealtatearen heteroglosia esploratzeko: *Si sabino viviría* (2006).

6. Jasone Osoro: fetitxearen heteroglosia bikoitza

Jasone Osororen lanean, Zalduarenean ez bezala, ez dago beste alderik; aitzitik lekune bakar batean gertatzen dira ipuin guztiak, eta hala, Zalduarenean ez bezala, desira da nagusi. Baina desira ia gehienetan fetitxista den heinean, fetitxea da desira daitekeen baina inoiz errepresenta ezin daitekeen beste eszena baten adierazle libidinal bakar.

Hala, Osororenean ere heteroglosia bikoitza dugu, fetitxearen hizkuntza zehatz eta konkretuaren eta beste pertsonaia ez-fetitxisten hizketen hibridazio edo dialogizaziotik sortzen dena. Bere lehenengo ipuin bilduman, *Tentazioak* (1998), "Tentazioa" bezalako ipuinetan, fetitxearen heteroglosiak bere presentzia egiten du. Ipuin horretan hain zuzen, gizonezko igeltsero batekin Zurine moja gazteak duen enkontruaren ondorioz, Jesusen eskultura biluztu batean lehenengo aldiz begiztatzen du "zera" fetitxista (zakila). Ikuspen honen bidez orgasmatzeko aukera idorotzen du mojak, alegia orgasmo erlijioso bat izateko aukera, sexualitatea eta erlijioa nahasten dituen hetero-

glosia hibrido berri baten bidez: Jesusekiko debozioak orain "tamaina" berezi bat du, mojak "normala" ala "handiegia" den ez dakiena. Hots, azkenean, ikuskizun erlijioso baten tamaina sexualaz mintzaten dira bi pertsonaiak. Igeltseroak hasten du elkarrizketa:

- Zera, ohiala jartzekotan nintzen. Irudia estaltzeko.
- Bai, bai. Noski.
- Zuk oraindik ez estaltzeko esan didazu eta...
- Bai, bai... begira, zera. Eta normala al da hori?
- Barkatu?
- Ea normala den —Zurineren masallak gorritu ziren, udaberriko eguzkiaren epela hartzera patiora ateratzen ziren guztietan bezala— Miri sekula ez zait tokatu Jesusen irudiren bat biluzik ikustea eta, zera, hori... normala al da?
- Biluzik egotea?
- Ez, ez, ez... Zera, tamaina hori.
- Bueno, ba...
- Jesus, Maria eta Jose! Hau lotsa. Abadesak entzungo balit! (27-8)

Edozein eszena fetitxistatan bezala, pertsonaiak espektralak dira eta berauon erreallitate heteroglosikoa askotan ez da hizketa fetitxistatik harantzago joaten. Are, kanpotasun-erreallitate ezak masokistakiro bakarrik disfruta daitekeen barnekalde baten sorrera iragartzen du, non heteroglosia fetitxean bertan, era desiragarri baina hatzemanezinean geratzen den ezkutaturik. Alegia, fetitxeak ez du bestalde edo kanpokalde bat iradokitzen, baizik eta gure barnean ausentzia bezala daramagus desira bat, zeinaren piztaile bihurtzen den fetitxea.

Goiko etsenpluan, Jesusen zakila ez da bestalde baten erreferente baizik eta Mojak berak barnean duen desira baten zeinu eta piztaile. Jesusen biluztasuna kanpotik datorren igeltsero batek sortu badu ere, ipuinak ez du arazoa igeltseroaren bidez, eta igeltseroak errepresentatzen duen kanpokaldearen bidez konpontzen. Mojak barnean daraman desiraren diskurtsuaren eta konbentuan ikasi duen debozioaren diskurtsuaren artean, bi glosa hauen artean, zakila fetitxe eta erreferente hibrido bihurtzen du, bi dikurtsuak bateratu gabe. Moja azkenean ez da konbentutik ateratzen edo ez dio moja izateari uzten; ez du beste espazio bat, beste eszena bat aurkitzen (igeltseroak errepresentatzen duen kanpokaldea). Eszena berean, fetitxeari esker, beste eszena bat sortzen du. Hor sortzen da diglosia Osorenean. Hala, Osororen ipuinek fetitxismoaren birtute eta akats guztiak

dituzte. Hau da lehen aldietako bat non heteroglosia desiraren bidez artikulatzen den euskal ipuingintzan; bertatik Osororen lanaren arrakasta.

Zalduarenean bezala, Osorok bere bigarren lanean, *Korapiloak* (2001), ipuin bakoitzeko eszena fetitxistak elkar-lotu ditu, ipuin bakoitiko pertsonaiak beste batean txertatuz eta azken eszena fetitxista bateratzailatzat heriotza aurkeztuz —bertatik liburuaren izenburua, ipuin guztiak korapilatuta daude eta heriotza da korapilo nagusi. Zalduarenean bezala elkar-lotutako zatiek sortzen duten osotasun heteroglosikoa aberatsa eta errealista da, eleberri ugarirena baino arrakastatsugoa hain zuzen.

Halere Osoro, eleberriari atxiki zalonean (*Greta*, 2003), eszena espektralak eta hizketa fetitxistak txertatuz, fetitxe bakar bat erabili du: Pigmalion-en mitoaren arabera itxuratutako maniki bat. Alabaina, fetitxe bakar honek eleberriak berezko duen konplexutasun heteroglosikoa garatzen ez dio utzi Osorori eta, berez, proposamen narratibo interesgarria zena, pertsonaia espektral eta era berean lau-mekanikoen garaketan galdu da, ipuin puztu bat bilakatuz. Eleberriak trabestiei egiten dien erreferentziak, adibidez, heteroglosia konplexuago baten hastapenetan baino ez dira geratu: trabestia da bere hizkuntz aberastasunean potentzial errealistatik handiena duen pertsonaia eleberriaren, eta halere, bera da pertsonalarik garatugabeena. Hala, klase ertainaren kronika interesgarri baina azken batean porrotatua suertatzen da eleberria.

Modu honetan, Osorok ere ipuinaren abantaila heteroglosiko-errealistak eta eleberriaren arrisku ez-heteroglosiko eta ez-errealistak, Zalduak bezain ondo azaltzen dizkigu.

7. Xabier Montoia

Xabier Montoiak eleberriak idatzi baditu ere (*Non dago Stalin?* 1991), bere ipuingintza izan da arrakastatsuen. Bere ekoizpen narratiboa prolificoa bada ere (*Gazteizko hondartzak*, 1997; *Plastikozko loreak erregearentzat*, 1998; *Hezur gabeko hilak*, 1999; *Baina bihotzak dio*, 2002; *Denboraren izerdia*, 2003; *Blackout*, 2004; *Elektrika*, 2004), bi lan dira batez ere alpagarri: *Emakume biboteduna*

(1992) eta Euskadi saria jaso duen *Euskal hiria sutan* (2006). Literaturaz gain, Hertzainak eta M-ak musika taldeetako partaide ere izan da eta, aurrerago azalduko dudanez, kultur bide desberdinetan jardun izanak garrantzia handia du bere literatura ulertzeko.

Seguruenik, Montoia da ipuinik luzeenak gure artean idatzi dituen idazleetako bat. Bere *Euskal hiria sutan* ipuin bilduman (aurrerantzean *Euskal*), bi ipuinek 28 orrialde dituzte ("Maitatu", "Poesia") eta betelan bezala ezarritako zenbait 2-3 orrialdeko ipuin alde batera utzita (liburuko ipuinen izenburuek alfabeto osoa osatzen baitute), batazbeste ipuin gehienak 15-25 orrialdekoak dira. Luzeraren aipamena ez da kapritxoa edota zera anekdotikoa. Izan ere ipuin luzera honek adierazten baitu Montoiak, ipuinaz harantzago, nobela (eleberri motza) bihurtzeko kinkan dauden istorioak idazten dituela. Are, ipuin montoiarraren luzerak bere barne egiturari buruzko giltza oso garrantzitsu bat ematen digu.

Montoiaren ipuin gehienak bat-batean amaitzen dira eta era oso tragiko eta bortitzetan. Berez, hau ez litzateke halako bereiztasun zehatzik izango, ipuingile ugarik jo baitu bat-bateko amai tragiko hauetara, Chejov-ekin hasita. Alabaina, Montoiarenean, bat-bateko amai esperogabe eta bortitz hauek zentzu oso berezia dute, hain zuzen ipuinon luzerari kontrajartzen zaizkionak eta ipuin montoiarraren gunea errebelatzen digutenak. Izan ere, ipuin montoiarren bat-bateko amaiera hauek —ipuinaren jaugin luzeari bat-bateko amaiera bortitz bat ematen diotenak hain zuzen— sadikoak dira (Lacan). Alabaina, ez diot "sadikoa" zentzu erreferentzial hutsean. Bai, pertsonaia psikotiko baten joera sadikoek amaitzen dute ipuin ugari: "Fede"-ko Janire Flores etorkina, bere maitale-txulo Chambo-ren ihesean Bilbon ezkututzen bada ere, azkenean Chambok aurkitu eta bertan hiltzen du labankadaz. Are, "Zinema" ipuinean, Lola Pagola aurkezleak ez du inoiz jakingo nork eraso egin dion Perla klubeko bainugelan, bere karrera osoa killinkan jarritz. Eraso gehienen, baina ez guztien, pairatzaileak emakumeak direla kontutan hartuta, eszena sadiko klasiko bat, psikotikoa, dugula esan ahal izango genuke.

Sadismo hau diskurtsiboa ere bada. Izan ere, ipuinaren formato laburragotik harantzago nobela bihurtzeko arriskuan dauden ipuin hauek berek jasaten baitute bortizkeria autoriala. Izan ere autoreak bat-batean eta bortizki amaitzen baititu, narrazioek berek eskatzen ez

zuten amaiera bortitz eta bat-bateko bat ezarriz, nobela bihurtzeko aukera zuten ipuinok bat-bateko amaiera bortitzez kastratuz. Zentzu honetan beraz, psikosia ez da bakarrik erreferentziala, diskurtsiboa baizik. Psikosi autorial batek eragozten die beren luzetasun natural eta narratiboa lortzea ipuinei. Joera honen atzean zein puntutaraino estetika edo eragin punk bat dagoen hemen azter ezin dezakegun arazo garrantzitsua litzateke.

Alabaina, ipuin montoiarrean maila erreferentzialean zein diskurtsiboan detekta daitekeen sadismo edota bortizkeria psikotiko honek, badu kontraposizio narratibo interesgarririk: ipuin montoiarren luzerak bermatzen duen aberastasun heteroglosikoa. Batez ere *Euskal*-en, Montoiaren ipuinek ibiltzen duten geografia, klase, arraza eta genero aniztasunak subjektu oso anitzen hizketa erreala eta asmatuak jasotzea lortzen du, ezein eleberrik oraindik lortu ez duen heteroglosia txit aberatsean. Maila honetan, Montoia egungo ipuin idazlerik garrantzitsuenetakoa dugu, eta bere heteroglosia aberatsa dela medio, egiazki errealista dugula konkluditu behar dugu. Kasuko, "Zinema" ipuinean, orain artean seguruenik inoiz azaldu ez den euskal gizarte eliteko eta neoliberalaren erradiografia oso zorrotza egiten du Montoiak, Donostiako nazioarteko zinema jaialdia abiapuntutzat hartuz. Alabaina, ipuinak protagonistaren bidez fokalizatzen duenez, haren hizkuntza ere azaltzen digu: gaztelera. Alegia, ipuina gazteleraz pentsatzen eta bizitzen duen pertsonaia baten ikuspuntutik emana dago. Berez hau ez da berria, baina bai gaztelerazko ikuspuntutik euskara aurkezteko ipuinak hartzen duen bira diglosikoa. Izan ere Lola Pagola "euskaldun zahar eta kultua" da eta halere euskara gorroto du eta euskaraz aritzen diren kultur funtzionario urriei "taliban" deitzen die:

Munduko euskararik dotoreena mintzatzen den herrian jaioa, familia euskaldun batean hazia eta ikastolan hezi izanagatik, traba egiten dion zerbait izaten da Lola Pagolarentzat euskara. Zerbait eder eta gorde beharrekoa, jakina. Gainera, taliban bakan batzuek izan ezik (horra hitzetik hortzera erabiltzen duen beste hitz bat, amorruez ebakia gehienetan), inor gutxiak egiten du Diputazioan, Zinemaldian edo Lolaren beste edozein eginkizunetan. (384)

Are, ... modaz, ekonomiaz eta zirujia plastikoaren hizketez betetako ipuin batean, autoreak kritika metaliterario bat egiten dio euskal literatur kanonari (Atxaga), irakurtzen ez den kanon bat dela argudia-

tu eta beroren adaptazio zinematikoa abiapuntu errealagotzat hartuz. Lola Pagola haragitzen duen ikusle arruntaren erreakzioa hala azaltzen du autoreak:

Obaba da filma, aspaldiko maitale batek oparitu eta egongelako apalen batean oriandik irakurri gabe duen Bernardo Atxagaren liburu ospetsuaren gainean Montxo Armendarizek zuzendua. Gustura ikusi du *Obaba* inguratzen duten mendien berdea, eta istorio eder erakar-garri bat ikustekotan dela iruditu zaio. Luze gabe, ordea, aspertzen hasi da. Hainbeste, non, dagoen tokian ez balego, altxa eta handik alde eginen zuen... Zorionez, ezin inork asmatu lagun hurkoak buruan dabilena. Hori dela medio, euskaldunik gabeko Euskadi bat zein ederra litzatekeen bururatu zaio, filmak erakutsitako bista zoragarriez mi-retsirik. (385)

Era berean, ertzainak, droga saltzaileak, baserritarrak, irakasleak, etorkinak, punkak eta bestelako pertsonaia berezi eta bitxiak beren hizketa eta hizkuntza propioetan jasotzen dituen lan maisu honetan, egin behar dugun galdera zera da: zergatik heteroglosia aberats eta amaitezin honi halako amaiera sadikoa eman ipuin bakoitzean? Zergatik eten ipuin bakoitzak duen nobela potentziala, bere heteroglosia bortizki amaituz?

Ez da kointzidentzia, Montoairen lanik umo eta garatuenak, Atxagak egindako proposamen neoliberala (euskal hiria) kritikatzu eta suntsituz amaitzen bada, berez alegoria edipiar ustegabeko eta harroa suertatzen den ipuin batean: "Euskal hiria sutan" (405-14). Agian erantzuna azkenetako ipuin batean topa dezakegu: "Xera". Donostiako zinemaldiko giro neoliberalari kontrajartzen zaion beste *medium* edota komunikabide bat, musika, abiapuntutzat hartuz, Montoiak kontatzen digu kartzelan egon, atera eta, ondorioz, zahartuz doan baina oraindik musika erradikalaren munduan segitzen duen pertsonaiaren istorioa. Bortizkeriarik bada ere, ipuinak baikorki amaitzen du, beste ipuin gehienek amaiera sadikoei kontrajarriz:

Segundo gutxitako kontua izan da, baina aski, nonbait, arestiko laino beltzak uxatzeko bere gogotik. Autobidean sartu denean bezala, askoz hobeto dago bat-batean. Ez dago bakarrik, bada oraindik ere bere antzean bidean jarraitzen duen lagunik. Gainera, onartu behar izan dio bere buruari, bazterretan bada jende ona ere.... Alboko eserlekuan dauden CDetariko bat hartu du. Ahots beltz bat entzun da. Harrigarria irudituagatik, alala ere izan daiteke zenbaitetan bluesa. (378)

Neuk uste, Montoiak klase ertain euskaldunak egun gizarte neoliberallean bizi duen bizitza zail eta kontraesankorraren erradiografiarik onenetako bat egin duela, klase honen heteroglosia fideltasunez entzunez eta papereratuz. Montoia dukegu, zentzu honetan, euskal klase ertainaren heteroglosia dagoeneko ipuina baino luzeagoa den formak erabili eta errepresentatzen oso gertu dagoela adierazten digun autorerik garrantzitsuena. Alabaina, klase honen patu edota geroaldi neoliberal esperantzagabearekin identifikatzen ez denez, Montoiak mundu eta errealtate hori bortizkeriaz errepresentatzen du, sadikoki, beti ere klase honen istorioak bortizkeriaz zigortuz eta beraien heteroglosia aberatsa bat-batean diskurtsiboki etenez, ipuinen amaiera bortitz eta bat-bateko horietan.

Hori da azken batean, Atxaga bera ere tartean harturik, euskal kulturaz eta gizarteaz Montoiak dagien kritika, "euskal hiria" errez. Montoiak, "Xera"-n agertzen duen bezala, euskal errealtate erradikalago eta utopikoago bat errepresentatu nahiko luke, errealtate honen heteroglosiaren hizketak eman. Alabaina, errealtate alternatibo hori lehenaldian geratu dela onartzen duenez, beronen geroaldia errepresentatzerik ez dagoenez, aurrean duen errealtate ertain eta neoliberalaren errepresentatzeari heldu behar dio errealistakiro, idazle finaren belarriaz, baina era berean, idazle politikoki kritikoaren bortizkeriaz, gizarte honen kritika bere idazlanaren gune bihurtuz. Ez da beste euskal ipuingilerik, kulturaren alor desberdinetan hain errazki mugitzen denik, beti ere heteroglosia aditu eta idatziz.

8. Azken hamarkadako eleberria eta heteroglosia diglosikoa

Sail bakar batean 90eko eta 00ko eleberrigintza exhaustiboki errepasatzerik ez badago ere, aipa ditzadan eleberrigile batzuk, heteroglosia arrakastaz nola negoziatu duten azaltzeko asmoz, beti ere moztasunaren, ipuinaren eta hibridotasunaren aldean, zergatik amaitu duten aztertuz. Berauek dira, beraz, niretzat, eleberrigilerik interesgarrienak eta prometagarrienak.

Ramon Saizarbitoriak argitaratu dituen azken eleberriek —beren moztasunean batera ere azaldu direnak *Gorde nazazu lurpean*-en (2000)— eleberri kanoniko eta bakarraren betekizuna atzean utzi dute, 19 urteko isiltasunaren ondoan *Hamalka pauso*-n (1995) gau-

zaten den betekizuna hain zuzen. Beraz ez da kointzidentzia tematika aldetik ere euskal nazionalismoari buruzko gogoeta libidinal-umoretsu postnazionalak badira ere. Izan ere euskal abertzaletasun historikoak sortutako heteroglosia baitute abiapuntutzat. Hala, Saizarbitoriak kontaktzen dizkigu abertzaletasun historiko hau lurperatu eta lehenaldira bultzatzeko behar diren erreferente edota adierazle bakanen istorioak: hezurak, oinak, eskutitzak, hezurdura osoak, ADN-a. Artearen (Rossetti), politikaren (Sabino Arana/EAJ), eta bizitza domestikoaren hizketak nahasiz, Saizarbitoriak azkenik heteroglosia aberatsago baten jabe diren eleberri motzago eta trinkoagoak idatzi ditu, nobela (eleberri motz) bezala ere kontsidera daitekeenak. Saizarbitoriaren heteroglosiaren muga garbi eta zehatzenak, abertzaletasun historikoaren itzalpean egituratzen den bizitza domestikoarena eta erlazio heterosexualena dira. Alegia, bi pertsonaien arteko bizitza intimotik bakarrik egituratzen ditu Saizarbitoriak neurotikoki bere narrazio postnazionalak. Muga hauen barnean, Saizarbitoria dugu eleberrigilerik (nobelagilerik) maisuena egun.

Aingeru Epaltza da beste eleberrigile maisua, heteroglosiaren arazoaren kontzientzia betez bere eleberrigintzari heldu zaiona. Euskalkien arazoa bere alde erabiliz, *Ur uherrak* (1991), *Tigre ehizan* (1998) edota *Mailuaren odola* (2006) bezalako eleberrietan, gipuzkera ez diren beste euskalkiak (nafarrera beherea eta garaia, bizkaiera...) maisuki nahasi ditu. Euskal klase ertainak agintzen duen egungo geografia-kronologia murrizari ekidirik (EAE), Epaltzak bere narratibak beste geografia eta garai batzuetara bultzatu ditu: Venezuela, Estatu Batuak, Vietnam, Paris, Biarno, Nafarroa, XVII. mendea, II. Mundu gerra. Hala, garai historiko bakoitzak eman dizkion erreferentzia historiko bereziak eta euskalkiak, EAE-ren indar kultural ia inperialistatik (Bizkaia eta Gipuzkoako kostaldea, Bilbo-Donostia/gipuzkera) kanpo ezarriz, aberastasun heteroglosiko handiko eleberririk idatzi ditu. Tamalez, bere eleberrien muga aberastasun hau bera da: EAEko irakurlegoari atzerritar edota zail egiten zaion heteroglosia dugu eta, hala, bere heteroglosiaren aberastasuna bihurtzen da bere literaturaren bizitasunaren muga; izan ere bere heteroglosiak ez du irakurle historiko errealik atzean. Bere *Rock'N'Roll* (2000) interesgarria ere, detektibe istorioen konbentzio generikoetara jo du eta hala, generoari esker, tabernara pertsonalak egiten duen bisita edota eskatzen duen gin txar basoa, generoak dagoeneko sortu dituen

konbentzioen heteroglosiaz aberasten dira (Raymond Chandler edota Vázquez Montalvánen oiartzun heteroglosikoak entzun daitezke eleberri honetan). Alegia taberna, film noir-aren konnotazio heteroglosiko guztiak dituen taberna mitikoa bihurtzen da, eta abar. Alabaina, Epaltzaren heteroglosia asmatu eta aberatsak, zoritxarrez, ez du irakurleen heteroglosia erreal eta soziologikoa (EAE-n zentratzen dena) islatzen; horra bere tragedia.

Jokin Muñoz-ek bere *Hausturak* (1995) eta *Antzararen bidea* (2007) eleberrietan, lekune eta planu historiko desberdinak nahasiz, pertsonaia desberdinen bidez fokalizatuz, eleberria heteroglosikoki aberatsa baina era berean barreiatua eta zatikatua lortu du idaztea. Zentzu honetan, *Hausturak* eleberria baino, ipuin bilduma eta eleberri artean, espazio hibrido horretan, kokatzen den lan hibridoa dugu. Heteroglosiaren ezintasun eleberrizkoaren kasurik garbiena Gigi pertsonaia dugu *Antzararen bidean*. Berau dugu eleberriko aberastasun heteroglosikoaren arduradun eta pertsonaiarik interesgarriena (ia gay ere ematen duena edo izan beharko lukeena). Beragan biltzen dira eleberriko erreferentzia kultural eta historiko gehienak, hitz jokoa, txisteak, eta abar. Pertsonaia hau dugu Muñozen eleberrigintzak har dezakeen aberastasunaren eta mugen enblema. Eleberrian Gigi laguntzaile eta bigarren mailako bada ere, bere aberastasunean, eleberriko beste pertsonaia guztiak baino errealagoa dugu; beste pertsonaiak askozaz ere irrealago bihurtzen ditu. Alabaina, bere bigarren-mailakotasunean heteroglosia eleberriaren gunean gerta ezin daitekeela adierazten digu Gigik.

Era berean, Andu Lertxundik, literaturaren heteroglosiaren indarrak kontzientzia bizia hartu du bere *Otto Pette* (1994) aberatsaz gero eta hala, ahozko literaturari atxeki zaio bere hurrengo eleberrietan, ahozkotasan hori bere eleberrien heteroglosiaren oinarri baina era berean muga bihurtuz. *Azkenaz beste* (1996) bezalako eleberriak, beren oinarri ahozkoarengatik, ipuin hedatu bezala irakurri behar dira.

Juan Luis Zabalak batere heteroglosikoak ez (monologikoak) ziren bi eleberri argitaratu eta gero (*Zigarrokin ziztrin baten azken keak*, 1985; *Kaka esplikatzen*, 1989), bere hurrengo eleberrian, *Galduta arte* (1996) heteroglosiaren arazoari maisukiro heldu zion. Izan ere eleberrian, existitzen ez duen eta badauden hizkuntza kultural guztiak kontrajartzen zaion hizketa edota errepresentazio kultural ba-

ten atzetik abiatzen da Xepe, eleberriko protagonista. Ez den hizketa honen aurka juzkatzen dira herrian dauden beste diskurtso guztiak: politikoak, instituzionalak, generozkoak, eta abar. Hala Zabalak benetan eleberrri heteroglosiko maisua lortzen du, eleberrriaren oinarria hizketa heteroglosikorik nagusia ez dela existitzen baleztatzea bada ere. Bere azken eleberria, *Agur, Euzkadi* (2000), ipuin hedatu bat bihurtzen da, Lauaxeta berpiztutako baten eta egungo bizitzaren artean sortzen den elkarrizketa eta dialogizaziotik. Alabaina, eta *Galduta* lekuko, garbi dago Zabalaren eleberrigintza heteroglosiaren indarra pentsatetik abiatzen dela.

Goian laburkiro aipatutako eleberrietan, idazleek heteroglosiarekiko duten kontzientzia eta beronen mugak konpontzeko hartu dituzten erabaki edota estrategia literarioak zein diren laburki aipatzen saiatu naiz. Helburua zera da, eleberrri hauek, beren aberastasunean, oraindik ere eleberrri bete ez direla azpimarratzea, heteroglosia errepresentatu nahi eta ezinaren emaitzik onenak badira ere. Eleberririk, hala, ipuinaren eta eleberrriaren espazio hibridoan kokatzen dira eta beraz genero narratibo hibrido zabalago bateko adierazle bezala agurtu behar ditugu.

9. Ondorioak

Beraz golko ipuinlari eta eleberrigileen azterketa azkar honetatik zein ondorio atera ditzakegu? Hiru ondorio behintzat apuntatu nahiko nituzke. Lehenik esan behar, ipuingintza eta bestelako genero txiki eta hibridoak, eleberrriaren morrontzatik atera behar ditugula, eta era berean eleberria normalizazio-beharkizun politikoaren morrontzatik ere askatu behar dugula, orain daukan irakurle politiko bakarra —legea: Eusko Jauriaritza, instituzioak, sariak, Europako estatu instituzioak— arbuaiatuz. Galiziako literaturan (eta ez Kataluniakoan) sarriago gertatu den bezala, eleberriri hobetsi beharrean, ipuinetik eta bestelako genero txikietatik eleberrira hedatzen den tarteko espazio hori, espazio hibrido, motz eta zatikatu hori, ospatu eta promobitu behar dugu, ipuinak eta eleberririk konpartitzen duten benetako espazio heteroglosiko historiko eta sozial bezala. Bestela esanda, eleberria produktu bukatu eta biribiltzat eskatu beharrean —beti ere motz eta galtzen aterako baikara eskakizun politiko honetatik— ele-

berriaren eta ipuinaren artean hedatzen den espazio heteroglosiko eta hibrido hori landu beharko genuke eta gure espazio propio bezala errebindikatu. Uste dut, errebidinkazio honek euskal literaturaren ikuspegi edota mapa historikoago eta sozialago bat emango ligukeela, eta era berean gure berezitasuna, abnormaltzat ezkutatu beharrean, bere historikotasunean ospatu ahal izango genukeela. Beti alpatzen da literatura ingelesean ipuinak duen garrantzia, eleberriaren ondoan. Hau ere ez dugu gure eredu, baina literatur egoera aniztasun baten aukera gogorarazten digu. Gurean, eleberriak eta ipuinak baino, literatura hibrido bat dugu, non eleberriek ipuin hedatu izaten segitzen duten eta ipuinak aldiz gure eleberririk onenetakoak. Iban Zalduak, Rodrigo Fresán-i jarraikiz, Argentinako literatura hartzen du eredutzat, eta bere aukera ipuinlariaren alde eginez, Euskal Herria, Argentina bezalatsu ipuin literatura dela proposatu du:

Euskal kasuarekiko analogia bat egitea, zalantzarik gabe, tentagarria da: tradizio askorik eta batez ere onik gabeko literatur historia bat, unitate politiko ezberdinetan zatitutako hizkuntza-komunitate bat, adostasunik ez subjektu nazionalaren inguruan, gure iraganaren irakurketa ezberdinak (gure historia ere nobela txarra da, baina ipuin biziki deigarritz osatuta dago)... Eta, gu inguratuz, Nobelaren Nazio Handienetako bi, Frantzia eta Espainia: hala bermatuko lieke Historia (ustez) koherente eta monolitiko batek, eta haien iragan (eta presente) inperialak edo postinperialak; ezin uka nobela bezalako genero sortzez hibrido baina finean biribil eta omnikonpresibo bat ondo baino hobeto egokituko litzalekeela, alde horretatik (eta, bide batez esanda, Kataluniako eta Galiziako literatura bernakuluetan ez al dira azken urteotan, narratibari dagokionean, gehien nabarmendu –se-nezko– ipuinlariak, nobelagileak baino?...). Eta akaso gu ere, Argentina bezala, ipuin Herrialde gara, Nobela Nazio baino. ("Lau kontsiderazio")

Zalduak ahazten du Katalunian, Galizian ez bezala, eleberria garrantzitsuagoa dela (Rodoreda, Riera...) eta, aitzitik, Espainiak arazo handiak izan dituela eleberria instituzionalizatzen, izan ere Cervantesen errealismoaz gero (eta bere pikareska epigonala), Pardo Bazán eta Pérez Galdosi itxadon behar izan baitzion. XIX. mende espainiar osoa, hain zuzen egun euskal literaturak jasaten duen eskaera fantasmatikoko horrek zigortu zuen halaber: eleberri espainiarraren nahia eta eza (hau baita XIX. mende guztia dominatu zuen ohiturismo/kostunbrismo genero motzaren kondena, ez zela eleberria). Alegia, Zal-

duaren irakurketa interesatuari ia mitikoa eta nazionalista deritzot eta ez historikoa. Alabaina, egungo joera ofizialista eleberrizalearen aurka, Zalduaren proposamena zuzentzaile osasuntsu da. Neuk, halaere, ez nuke ipuinaren alde egingo, eleberri eta ipuinaren artean hedatzen den espazio hibridoaren alde, eta hibridotasun hori historikoki definituz eta defendatuz, alegia "Euskal Herria eta bere literatura hibridoak dira" bezalako baieztapen nazionalista eta ahistorikoetatik at.

Bigarren ondorioak zinearekin du zerikusirik. Egungo euskal literaturaren berezko espazio sozial eta historikoa, ipuinaren eta eleberraren tartean hedatzen den eremu heteroglosiko, hibrido, eta zatikako horretan kokatzen bada, literaturaren bereiztasun eta autonomiari uko egin behar diogu —80ko hamarkadan Ustelak eta Pottek zabaldutako espazio hori lehenaldikoa dela onartu behar dugu— eta, aitzitik, literatura beste komunikabideekin kontaktuan jarri behar dugu, hibridazioa eta heteroglosia literatura barnean bakarrik gerta ez dadin, baizik eta literatura eta beste komunikabideen artean ere. Alegia, heteroglosiatik eta hibridaziotik abiatuta literatura idazten badugu, eleberri maisulanaren konplexu normalizatzaileak alde batera utzita, literatura hau, benetan heteroglosikoa eta errealista delako, beste komunikabideei ere interesatuko zaie, eta beste komunikabideetara itzultzen ere errazagoa izango da. Egun literaturaren indarra ez dago bere autonomian, baizik eta aitzitik beste komunikabideak kutsatu, hibridatu eta eraldatzeko azal dezakeen abilezian eta indarrean baizik. Liburua irakurri gabe, bertsio zinematikoa ikusten duena ere irakurle da egun; liburua erosi beharrean kamiseta erosten duena ere irakurle da egun —irakurle tradizional ez bada ere, beste mota bateko irakurle bada ere, espektrorik baten jarraian puntu bat. 60ko hamarkadan, euskal literaturak poesiaren bidez lortu zuen kutsadurazko literatura bihurtzea, gero kantetan, antzerkian eta zinean ere hedatu zena (*Aresti, Lete, Amalur...*). Gaur egun, ironikoki, hamarkada hartako joerak erreskatatu behar ditugu. Ez da kointzidentzia Xabier Montoia ere 80ko hamarkadako musikatik badator. Eta, beraz, literatura berriro ere kultur espektruaren banda etengabeen franja bat bezala kontsideratzen badugu, berriro ere Méliès-en zinemagintzara itzuli gara, hura ere zirkoa eta antzerkiaren tartean kokatzen baitzen, ez errepresentazio bide berri eta errotik desberdina bezala (egiazki errealista eta mimetikoa), baizik eta haiekin elkarriket-

tan eta kutsaketan segitzen zuen espektruaren beste franja bat bezala.

Hirugarrenak diglosiarekin du zerikusia. Oraindik ere euskararen diglosiak markatzen du euskal literaturaren muga, norantza eta ahalmena. Alabaina eta erderei erreazioz seguruenik, egungo euskal literatura gehiena linguistikoki oso garbizalea suertatu da. Diglosiak ezartzen duen heteroglosiari aurre egiteko, euskal literaturak beste aukera bat ere kontenplatu behar du: eleberri elebiduna (edo eleanitzita). Alegia, gaztelera, inglesa, edota frantsesa ere euskararen heteroglosiaren parte bezala hartzen duen literatura agurtu behar dugu, beldur puristak alde batera utzita. Saizarbitoriak argi utzi zuen eleberri diglosiko elebidun (eleanitzaren) potentziala 100 metro-n, eta Jokin Muñozen azken eleberria ere, hein batean, bide horretatik doa. Gaztelera, inglesa edota frantsesa euskararen heteroglosia bezala euskal literaturan barneratzen duen lanak ere beste erakargarritasun eta indar bat izango du beste komunikabide batzuentzat: zinea, musika, eta abar.

Idazle gazteenek ulertu dute autonomia-ezaren, hibridazioaren eta itzulpenaren auzia, "komertzializazio" izena eman badiote ere. Horregatik da belaunaldirik gazteena hain mediatikoa: kutsaduraren kontzeptua ulertzen duelako. Alabaina, belaunaldi gazteenak kutsadura hori ez du ulertzen gizarte ekintza politiko bezala, kapital soziala indibidualki metatzeko bide bezala baizik —neoliberalismotik gertu. Berau aldatu behar dugu, eta honetan, kritikook gara lehenak, eleberraren beharkizun normalizatzaileari utzi eta heteroglosiaren zatikotasuna eta hibridotasuna literaturan eta kulturaz aztertu, ulertu, eta promobitu behar dugunak, literaturaren autonomiaren atezain amorratu bihurtzeari uko eginda eta irakurle komunitate erreale eta soziologikoak identifikatu eta bultzatu.

Bibliografia

- Aldekoa, Iñaki. *Historia de la literatura vasca*. Donostia: Erein, 2005.
- Atxaga, Bernardo. *Etiopia*. Bilbo: Pott Liburutegia, 1978.
- , *Obabakoak*. Donostia: Erein, 1988.
- , *Soinujolearen semea*. Iruñea: Pamiela, 2003.

- Bakhtin, Mikhail. *The Dialogic Imagination*. Austin, TX: University of Texas Press, 1981.
- Bazin, André. *What is Cinema?* I. lib. Berkeley: University of California Press, 1967.
- Epaltza, Aingeru. *Ur uherrak*. Pamplona: Pamiela, 1991.
- , *Tigre ehizan*. Donostia: Elkarlanean, 1998.
- , *Mailuaren odola*. Donostia: Elkarlanean, 2006.
- , *Rock'N'Roll*. Donostia: Elkarlanean, 2000.
- Foucault, Michel. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*. New York: Pantheon Books, 1980.
- Freud, Sigmund. "From the History of an Infantile Neurosis" *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Ed. James Strachey. London: The Hogarth Press, 1953-74. XVII. 1-122.
- , *Jokes and Their Relation to the Unconscious*. New York: Norton, 1963.
- Gabilondo, Joseba. "Globalizazioak eta kulturantzatasunaren fantasma: Biopolitika eta diferentzien polemikak euskal kultura eta literaturan." *EGAN* 40.3/4 (2007): 5-35.
- , *Nazioaren hondarrak: Euskal literatura garaikidearen historia postnazional baterako hastapenak*. Bilbo: EHU-ko Argitalpen Zerbitzuak, 2006.
- Irigoién, Joan Mari. *Babilonia*. Donostia: Elkar, 1989.
- Jameson, Fredric. "Third-World Literature in the Era of Multinational Capitalism". *Social Text* 15 (Fall 1986): 65-88.
- Lacan, Jacques. "Kant with Sade." *October* 59 (1989): 55-75.
- Lasagabaster, Jesús María. *Las literaturas de los vascos*. Donostia: Universidad de Deusto, 2002.
- Lertxundi, Andu. *Otto Pette*. Irun: Alberdania, 1994
- , *Azkenaz beste*. Irun: Alberdania, 1996.
- Maravall, José Antonio. *Culture of the Baroque: Analysis of a Historical Structure*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986.
- Mogel, Juan Antonio. *Peru Abarka*. Durango: Asociación Gerediaga, 1981.
- Montoia, Xabier. *Non dago Stalin?* L.e.: Susa, 1991.
- , *Emakume biboteduna*. L.e.: Susa, 1992.
- , *Gazteizko hondartzak*. L.e.: Susa, 1997.
- , *Plastikozko loreak erregearentzat*. L.e.: Susa, 1998;
- , *Hezur gabeko hilak*. L.e.: Susa, 1999.
- , *Baina bihotzak dio*. Donostia: Elkar, 2002.
- , *Denboraren izerdia*. Donostia: Elkar, 2003.
- , *Blackout*. L.e.: Susa, 2004.

- , *Elektrika*. L.e.: Susa, 2004.
- , *Euskal hiria sutan*. Donostia: Elkar, 2006.
- Muñoz, Jokin. *Hausturak*. Irun: Alberdania, 1995.
- , *Antzararen bidea*. Irun: Alberdania, 2007.
- Osoro, Jasone. *Tentazioak*. Donostia: Elkar, 1998.
- Korapiloak*. Donostia: Elkar, 2001.
- , *Greta*. Donostia: Elkar, 2003.
- Rama, Angel. *The Lettered City*. Durham, NC: Duke University Press, 1996.
- Sagastizabal, Joxean. *Kutsidazu bidea, Ixabel*. Irun: Alberdania, 1994.
- Salzarbitoria, Ramon. *100 metro*. Donostia: Krisellu, 1976.
- , *Hamaika Pauso*. Donostia: Erein, 1995.
- , *Gorde nazazu lurpean*. Donostia: Erein, 2000.
- , *Rossettiren obsesioa*. Donostia: Erein, 2001.
- , *Bi bihotz, hilobi bat*. Donostia: Erein, 2001.
- , *Marcel Martinen aitatasun ukatua* in *Gorde* 229-78.
- Sarrionandia, Joseba. *Marginalia*. Donostia: Elkar, 1988.
- , *Lagun izoztua*. Donostia: Elkar, 2001.
- Sontag, Susan. "The Decay of Cinema." *New York Times*. 1996ko otsailak 25. <http://partners.nytimes.com/books/00/03/12/sp ecials/sontag-cinema.html>. 2008ko abuztuak 29.
- Soroa, Marcelino. *Gabon, Au ostatubal Anton Kaikul*. Donostia: Auspoa, 1961.
- Zabala, Juan Luis. *Zigarrokin ziztrin baten azken keak*. Donostia: Elkar 1985.
- , *Kaka esplikatzen*. Donostia: Elkar 1989.
- , *Galduta arte*. L.e.: Susa 1996.
- , *Agur, Euzkadi*. L.e.: Susa, 2000.
- Zaldúa, Iban. *Gezurak, gezurrak, gezurrak*. Donostia: Erein, 2000.
- , *Itzalak*. Donostia: Erein, 2004.
- , *Etorkizuna*. Irun: Alberdania, 2005.
- , *Si sabino viviría*. Madril: Punto de lectura, 2006.
- , "Lau kontsiderazio euskal ipuingintzaren inguruan". *Volgako Batelariak* 2008-9-4. <http://eibar.org/blogak/volga/archive/2008/09/04/lau-kontsiderazio-euskal-ipuingintzaren-inguruan>. 2008-10-4.

Piarres Larzabal (1915-1988)

Daniel LANDART

Irriaren irriz bi plegu egina...

Hara, Piarres Larzabal antzerki idazle zenaz dudan lehen itxura.

Hazparneko « Haritz Barne » zinegelan ginen. Duela berrogei urte pasa. « Les jeunes basques » taldeak « *Nor da hobendun ?* » eman beharra zuen. Jendea, multzoka sartzan ari zen. Aretoa, kasik betea. Gure lerro berean, eskuin aldera, hiruzpalau apez, beren sotana beltz handiekin. Haietatik batek, esdeusendako, irri kokoratz batzu botatzen zituen. Forman, forman, gure apeza ! Oihala zabaltzeko kinkan, karkallaka hasi zen, irriaren irriz bi plegu egina.

Jende guziak begiratu zion. Bat batean argiak itzali ziren. Ilunpean ere oraino entzuten genuen delakoa bere irria ezin trenkatuz ari... Delakoa, ez zen Larzabal baizik izaten ahal !

Gizona

Piarres Larzabal, Azkainen sortua zen, 1915eko maiatzaren 7an.

Apezteko ikasketak egiteko Uztaritzeko Seminario ttipian sartu zen, eta gero, Baionako Seminario handian.

Soldadugoa Parisen egin zuen, bi urtez. Han, erizain titulua ardietsi zuen eta teatro talde batean ari izan zen.

Apeztu zen 1939an eta jaun apezpikuak bikario izendatu zuen Hazparnera.

Urte berean hasi baitzen Bigarren Munduko Gerla, berehala soldadu-erizain gisa altxatu zuten. Gero "Corps francs" frantses gudari berezien taldean sartu zen. Aleman soldaduek setiatu zuten eta Alemaniako herio-zelai batean preso ezarri. Handik Txekoslobakiara eramán zuten, geroxago, Poloniara. Polonian biziki eritu zen, erabat gaixotu.¹

Hil zorian egonik, Larzabal apezza Hazparnera itzuli zen 1942an.

Libertatearen izenean, bide arriskugarria hartu zuen. Erran nahi baita Erresistentzia frantsesean sartu zela, eta... « Komandante » gradua zeukala !

Gerla ondoan, bi sail akulatu zituen bereziki : antzerkigintza eta langile gazte girstinoen formakuntza.

Bederatzi urte Hazparnen egonik, Jaun Apezpikuak Zokoako erretore izendatu zuen. Zokoa, Urruñako auzo bat da, kostaldean, Ziburu herriaren ondoan.

Zokoan, fitxik ez zen. Ez elizarik, ez apez-etxerik. Zinezko desertua...

Larzabalek bere helburuak bete zituen : eliza berria eraiki, apez-etxe berria eraiki, halaber Sokoako hilerriak. Zer lanak ! Eta ez ahantz, gainera, beti antzerki idazten ari zela...

Bestalde, medikuek galdenik, erizaingoan ari izan zen zazpi urtez, eta ere, hona beste bitxikeria bat, Larzabal batek baizik egin ez zezakeena : hilak bezitzen zituen !

Beste gertakari bat nola ez aipa ? Algeriako gerla denboran, « Herria » astekarian idatzi artikulu baten gatik auziperatua izan zen.

1960eko hamarkadan, sekula baino gehiago, abertzaletasunaren alde agertu zen. « Enbata » kasetaren eta oldearen sortzaileen artean zegoen.

1 Argia astekaria – « Gerrilleroen patriarka Zokoakoa -Aita Lartzabal : Erresistentziarekin beti ». I. Zubiondo eta Xalbardin.

Euskal iheslariak gero eta gehiago izanez, 1969an « Anai-Artea » montatu zuen Tefesforo de Monzon eta Angel Arregi adiskideekin. Ondoko urtean, 1970ean, Burgosko auzi denboran, bere zazpi egin ahalak egin zituen hiltzera kondenatuak salbatzeko.

Gose greba batean ere parte hartu zuen, Hendaiaiko Santa Ana elizan, 1979an.

Pertsonalki ezagutu dudan Piarres Larzabal gizon ona zen, biziki ona. Ausarta. Osoa. Balentrialaria. Zerbait buruan hartuz geroz, bururaino eramaten zuena. Irriz ezin ase eta denbora berean arras serio-sa. Errotik jendakina. Apez apala. Otoizlaria. Beti zerbitzu egitera ekarria. Iratzeder poetak erran lezake : *emana*. Bai, bere izaite gutzia besteel ematen zien.

Obra

Bere lehen komedia, Larzabalek, hemeretzi urtetan idatzi zuen, 1934ean. Izenburutzat eman zion : « Irri eta nigar ». Profezia bat. Idatziko dituen obra guzietan, hain xuxen, irria eta nigarra, gutiaski bederen, nahastekatuko baititu.

Zenbat obra idatzi duen ? Berak zioen ehun antzerki baino gehiago. Kopuru harrigarria ! Horien artean, andana handia bada, edo karrosa apainduen gainean emateko edo irratirako eginak, etabar. Adibidez : « Irri eta nigar » fartzak, inprimaturik, 8 orrialde egiten ditu. Esketxa bat da.

Larzabal zendu ondoan, Piarres Xarriton euskaltzaina ari izan baita haren komedien biltzen, 42 obra argitaratu ditu 4 liburukitan². Lehenean 18 badira, bigarreanean 6, hirugarren 9 eta laugarrenean beste 9. Lehen liburukoak beraz, kasik denak laburrak dira.

Hastapenean, Larzabalen helbururik nagusia : jendeari irri eginaraztea !³ Irri eginaraztea bai, baina ere jendearen argitzea, jendeari gogoetak eginaraztea. Eta bereziki, jendeari Euskal Herriko pertso-

² Elkarlanean argitaletxean agertuak – 4 tomo (1991 – 1998).

³ Kategoria horretan sartzen dira : *Zirka herrian*, *Okilomendi jaun mera*, *Amerikanoaren ilobak*, *Jaun Kaputxin*, *Xirrixti-Mirrixti gerrenian plata I*, *Kontrabandixtak*, *Lau donadoak*, etabar.

naiak eta gertakariak ezagutaraztea, baita orduko gai minberak deblauki agertzea.

Hara Piarres Larzabal antzerki idazle zenari zor diogun irakaspenik handiena.

Sail hori, « Etxahun » obrarekin hasi zuen 1952an. Pierra Topet-Etxahun XIX. mendeko Barkoxtar koblakariaren bizia kondatuz. Eta ordu arte iparraldeko euskal teatroan sekula alpatua izana ez zen gaia gaingiroki hunkiz : adulterioa.

Larzabalek, Etxahun obrarekin euskal antzerkigintza ozka batez hupatu (aupatu) zuen. Bihurgune garrantzitsu bat izan zen. Azpimarragarria ere, taldea herriz-herrri ibili zela, orotara 15 aldiz emanaz.

Etxahunen ondotik, hara « Bordaxuri ». Hazparneko *Galeria*-noa kantu famatuan oinarritua. Baina ez du, ororen buruan, Martin Larralde 1815ean preso sartu eta galeretara kondenatu zutenaren bizia kontatzen, baizik eta haren aitaren egitate bortitza argitan ezartzen.

« Etxahun » eta « Bordaxuri » obren ondoan ezarri behar dira « Berterretx » eta « Matalas ». Historian oinarritzen baitira eta kontzientzia arazoa erdiz-erdi hunkitzen baitute. Frantsez iraultzarekin zer edo zer ikustekorik badutenak ere badira : « Sarako lorea » eta « Otsoak artaldean ».

Beste antzerkietan nolako gaiak ziren ? Euskal Herria, herri menperatu eta zatitu gisa agertzen zaigu, hala nola « Orreaga », « Ibañeta », « Orria 778 », « Mugari tiro », « Angles ginelarik », « Ihaute-riak » obretan.

Hiru antzerki idatzi zituen ere Oiartzungo Intxitxu taldearentzat : Aralar, Lartaun eta Orria 778.

« Hiru ziren », obrak iparraldeko jendeen gogo-bihotzak inarrosi zituen. Hiru mutiko gazte Amerikatara joanki. Bat aberastuko da eta han berean geldituko, beste bat sor herrira itzuliko eta etxaldea gain-gainetik zaharberrituko, hirugarrenak aldiz, ai gaixoa, Amerikanoen zapatak garbitzen pasako du bizia....

« Lana eri », « Paper mende », « Herriko bozak », izenburuek berek salatzen digute gaia. Eta preseski, argibide bat emateko, « Herriko bozak » antzerkia da Larzabalen obrarik antzeztuena.

Erdi irri, erdi nigar, hau trufatu, hori zirikatu, horien erdian zenbat eta zenbat egia..., edozein jendeek lehen ukalditik beretik konprenitzeko gisan. Hara Piarres Larzabalen indarra eta emaitza paregabea.

Hona zer dioen Piarres Xarriton euskaltzainak :

*« Ez dut uste baden gure literaturan beste idazle ainitzik bere herritarren sentimendu, kezka eta gogoetak, hots herraren bizi guziaz hain barnatik sumatu duenik eta bere bereak dituen solasen bitartez taulen gainean, bizi bizia, argitaratu ».*⁴

Ez da harritzeko beraz, haren komediak, oraino ere beti emanak baldin badira. Horrek garbiki frogatzen digu beraz « obrak mintzo » dituela. Idazle batentzat ez baita suerte hoberik, irautea baizik !

Bere "Oroitzapenak" liburuan, Larzabalek idazten zuen :

*« Askoren ustetan, ni antzerkigile komedialari bat naiz, oroz-gainetik. Gutik duke pentsatzen otoizlari bat izan naitkeela. Bizkitartean anitz aldiz, gauaz eta egunaz, Jainkoarekin eta haren sailduekin kurutzatzen naiz eta luzaz goxatzen... ».*⁵

Hainbeste lan mota desberdin erabilirik, hainbeste kezka eta buru-hauste jasanik eta ere gairiduririk, Zokoako apezaz eritu zen eta azken urteak frango hitsak iragan zituen, ezer idatzi gabe.

Arrunt eritu aitzin halere, azken « balentriaño » bat asmatu zuen, teatro aire bat zeukana... Bere ehorzketako predikuaren berak izkiriartzea ! Hori ere pentsatu behar zen... Eta horrek ere tira-birak sortu ! Bikario generalak ez baitzuen horrelakorik onartu nahi. Dena dela, Larzabalen adiskide mina zen Roger Idiart azkaindar apezak irakurri zuen.

Piarres Larzabal 1988ko urtarrilaren 12an hil zen.

4 Antzerti - « Matalas » - Eusko Jaurlaritza - Kultura Salla - Iraila 1984. 69. alea.

5 « Piarres Larzabalen oroitzapenak » - 7. tomoa -Elkarlanean 1998

Azkaingo elizaren ondoan dagoen oroitarrrian hauxe irakur daiteke :

- Herritar leial*
- Errotor apal*
- Idazle zabal*
- Gogotik ez gal*
- Piarres Larzabal"*

Jean-Paul Sartreren eta Albert Camusen ekarpenaz

Amaia ITURBIDE

Jean-Paul Sartre eta Albert Camus XX. mendeko pentsalaririk garrantzitsuenetarikook direla uste dutenekin ados nago, euren konpromisoengatik, euren eredu etikoengatik gaur egun ere eta zeini berea aitortuz, intelektual aldarrikatuak edo eskatuak izan badirelako.

Jean-Paul Sartreri dagokionez, esan daiteke, besteak beste, existentzialismoaren ordezkaria izateaz gain, gizarte eta gizaki modernoaren ezaugarriak eta norabideak aurreikusi zituela. Epe luzerakoa eta kate luzekoa den bere pentsamoldearen erraldoitasuna, batez ere, horretan datzala esango nuke. Etenik gabe ikuspegi berriak eta desberdinak sortarazten ditu, ahalbideak biderkatzen eta, iritziak iritzi, gurpil agortezin bezain oparoa da bere sistema filosofikoa eta literarioa.

Niri (uste dut beste askori bezalaxe) existentzialismoa bere jarraitzaileen bitartez heldu zitzaidan eta, egia esateko, kutsu existentzialistadun idazlan literario haiek (batzuk, behintzat) aspergarriak eta triste-astunak ziren niretzat eta, gauzak horrela, iturrira jotzea erabaki nuen, Sartreren filosofia ez ezik, bere osotasunean ezagutzeko ezinbestekoa den bere literatura ere irakurtzea. Orduan Sartre ezin interesgarriagoarekin, dibertigarriarekin eta baikorrarekin topo egin nuen nire harridurarako (hor dago, adibidez, *Hitzak* liburua), baina baita filosofo zail eta sakonarekin ere, zeren Annie Cohen-Solalek *Jean-Paul Sartre*-n idazten duen bezalaxe:

«Entre los dos personajes dominantes del mundo filosófico
—por una parte Bergson y por la otra Brunschvicg, su enemigo

jurado—, Sartre manifiesta una ruptura doble: se opone al racionalismo de Brunschvicg en nombre del romanticismo y combate el misticismo de Bergson en nombre del realismo. Y no se reconoce, y jamás lo hará, en el cientificismo positivista de Auguste Comte y Lucien Herr. Procura inspirarse más bien del lado de Bergson, en pensamientos de la creatividad y la libertad, explorando una posición que resulta muy difícil sostener, que no quiere ser ni espiritualista ni positivista, intentando una filosofía de la libertad totalmente laica, un bergsonismo de izquierdas».

Eta honi guztiari erantsi behar zailo Husserl-en eta Heidegger-en bitartez fenomenologian ere sakonduko duela. Beraz, urratsez urrats, alde eta joera desberdinak haztatuz, baloratuz eta kritikatzuz, giza existentziari buruzko filosofia garatuz joango da.

Beti ere filosofia oinarri daukalarik, Jean-Paul Sartre egile karismatikoa izan zen (dogmatikoa eta ideologoa ere bai), kritikoa bere buruarekin eta besteekin (gizartearen konbentzionalismoak eta hierarkia bortizki gaitzetsiz eta larrutuz, horra hor, adibidez, *Putzadeitua*, 1946). Mito bati dagokion erakargarritasuna zerion eta etikaren zein askatasunaren izenean, konpromiso politikoa eta jarrera ezker-tiarra aldeztu zituen zeharo (1968ko maiatzeko iraultzan parte hartu zuen zuzenean eta baita kazetaritza ezkertiarrean eta iraultzailean ere). Egia da hainbat iritzi eztabaidagarri eskaini zituela (bere etsaiek inoiz barkatu ez eta ñabarduraz ñabardura luzaro gogoraraziko dizkiotenak), adibidez, Errusian prentsa askatasuna zegoela baieztatu zuenean edo Kubako erregimena ospatzerakoan, hainbat kontradikziotan amildu zela eta gatazkak izan zituela (Raymond Aron-ekin, baina, batez ere, Albert Camusekin, *Gizaki jazarria*-n Camusek komunismoaz esaten zuenagatik eta geroxeago Aljeriako guda ardatz zelarik; Camusekiko zauri mingotsak ez ziren inoiz itxi). Baina egia ere bada bere probokazioek eta idela eragileek etika (eta ez beste ezer) zutela helburu. Gaurko egunetara etorrita, Sartre engandik zer gelditzen da? la gehiena, nire ustetan, etsaiak barne (oraindik ere, batzuek isiltasunik ozenenean lurperatu nahi luketelako eta beste batzuek burutu zituen akatsak aurpegiratzen jarraitzen dizkiotelako, gupidarik gabe aurpegiratzen jarraitu ere). Existenzialismoaz den bezainbatean, inoiz baino gaurkotuagoa dago gizarte modernoaren azpiegituran, hainbeste komunikabideren artean, gezurra badirudi ere, gizakia inoiz

baino bakartiago dagoelako, inoiz baino isolatuago eta kezkaz betea. Iraultzari begira, aberatsak inoiz baino aberatsago eta pobreak inoiz baino pobrego dauden gizarte honetan modu bateko zein besteko iraultzari beharrezkoa iritziz gero, Sartreren existentzialistadun konpromisoa bizirik dago, aro *light* hauek gainditu eta benetan mundu justuagoaren, bidezkoagoaren alde egin nahi baldin bada, behintzat. Sartrek beti defendatu zuen jarrera marjinala proposamen interesgarria da. Gogora dezagun bere errefusateak anitzak izan zirela: Simone de Beauvoir-en bikotea izan bai, baina senar izateari uko egin zion, irakaskuntzaren barruan ohiko irakaslearen estereotipoari ez zion jarraipenik eman, propietatearen zentzua arbulatu zuen (bikote modernoak Parisko hoteletako gela alokatuak izango ditu aldi luzeetan bizileku), 1964. urtean Nobel Sariari ezezkoa emango dio... Gaurko egoeratik begiratuta, bide bazterreko jarrera interesgarria ez ezik, premiazkoa ere bada, bai politikan, bai sorkuntza mailan. Politikaren ikuspegitik, gizaki uniformatuak fabrikatzea maisu den gizarte honetan eta pentsamendu bakarreko garaiotan bide bazter egotea beste biderik ez dago, horrela bakarrik ihes egin dezakegu mekanismo eta muntaia manipulatu zein interesatu ororen atzaparretatik eta horrela bakarrik geure kabuz pentsatzeari ekin ahal izango diogu, benetan independienteak izanez. Sormen literarioari eta artistikoari begira, merkatuaren eta komertzializazioaren legeetatik kanpo, bide bazterrean bakarrik sor daitezke lan propioak eta pixka bat originalak gaur egun (zeren, irizpideak irizpide, originaltasuna egon badago). Sartre zentzurik beteenean pentsarazten duen egilea denez, probokatzailea eta eragilea, ertz-ertzekoa, oraindik ere, askatasunaren, balore aurrerakoen, eguneroko kultura biziaren zein garaikidearen eta intelektual konprometituaren ikur eta sinboloa izan bada, kontzientzia kritikoa astintzen jarraitzen baitu, gauzak oro kolokan ipini eta eztabaidaren nahiz gizarte mobilizazioen aldarri egiten.

Egitasmo oso baten barruan eta ideien eztanda harrigarriaren puzzlean, Sartre asko aurkituko ditugu: Sartre marxista, Sartre irudimen zalea (1936an *Imajinazioa* eta 1939an *Emozioen teoria baten zirriborroa* saiakerak idatzi zituen), Sartre polemikoa, Sartre kazetaria (*Les Temps Modernes*, *La Cause du Peuple* eta *Libération* zuzenduko ditu eta 1947-1976an *Egoerak* artikulu bildumak idatziko hamar liburukitan), Sartre antzerkilaria (adibidez, 1943an *Euliak*, 1944an *Atea itxirik* eta 1948an *Esku zikinak* antzezlanak idatzi zituen), Sartre zine

zalea (zinea bizitza modernoaren poema zela zioen), Sartre mistikoa... Aurpegi askorekin topatuko gara, zein baino zein aldakorrago-arekin eta zein baino zein kontraesanez eta, eleberri poliziako batean bezalaxe, pasahitzez josiagoarekin.

Kontingentziaren eta existentzialismoaren filosofiaren barruan bi kontzeptu daude azpian: aurkakotasunarena eta ezarena. Aurkakotasunaren lehen zantzua haurtzaroan aurkitu zuen, bere itsusitasunean, hain zuzen ere. Hala dio bere burua pertsonaia literario bihurturik eta, besteak beste, bere irakurzaletasuna aitorturik, 1963an idatzitako *Hitzak* kontakizun autobiografikoan, existentzialismoaren giltza asko erakusten dituen kontakizunean. Itsusitasunak bera ez zena, aurkakoa zena desiratzeraz eraman zuen. Aurkakotasunaren bigarren zantzua Flaubertengan ediren zuen, berarekin erkatuz, guztiz kontra-koa baitzen Flaubert, idazle konprometitu gabea, formalki ere guztiz bestelakoa (hortxe du psikoanalisiaren ildotik idatzitako Flauberti buruzko lana, *Familiako ergela*, 1971-1972). Aurkakotasunak oldartzeko, kontraesanez jarduteko, argumentuak ezeztatzeko joera eta lilura txertatuko dizkio. Ifrentzuaren dinamika horretan Bestearen gaia jorratuko du, adibidez, *Egoaren transzendentzia*-n (1937) eta baita *Izatea eta Ezereza*-n (1943). Azken lan honetan gainera Jainkoarekikoak egingo ditu. Ezaren gailari dagokionean, *Hitzak* kontakizun autobiografikoan honelako hitzekin topa gaitzke:

«Una mañana, en 1917, en La Rochelle, esperaba a unos compañeros que me tenían que acompañar al colegio; tardaban, al poco rato no supe qué inventar y decidí pensar en el Todopoderoso. Saltó sobre el azul en el acto y desapareció sin darme explicaciones: "no existe", me dije con una extrañeza educada, y creí arreglado el asunto» (212).

Idela hau behin eta berriro agertuko da absurduaren eta noraezaren gaia lantzen duen *Goragalea* (1938) eleberrian. Bertan Antoine Roquentin protagonistak, nolabaiteko goragalea eragiten dion gaixotasuna daukanak, bere bizitza absurdua eta zoriaren menpean dagoena kontatzen digu eguneroko baten bitartez, zeinetan oihartzun eta aztarna literarioak (Proust, Balzac, Zola...) eta baita filosofikoak ere (Descartes, Nietzsche... eta, batez ere, Husserl) elkarren segidan gertatzen diren. *Izatea eta Ezereza*-n goragalea gizakiaren kontingentziari bere gorpuztasuna erakusten dion sententzia dela dio eta

horretaz gain, gogoratzen du, alde batetik, berez eta bere baitan desegitera joera daukan biskositatean gizakiak bere burua deuseztatzeari uko egiten diola eta, bestetik, azpimarratzen biguntasunak geure suntsipen propioaren eta honen mugez irudiaren aurrez aurre jartzen gaituela.

Gemma Robertsek *Temas existenciales en la novela española de postguerra*-n, existentzialismoa orokorrean aztertzen duen atalean, besteak beste, Simone de Beauvoir-en teoriak ekartzen ditu gogora, azalduz Beauvoir-entzat esperientzia metafisikoaren tratamenduan subjektibitateak harreman zuzena daukala eta literaturak paper garrantzitsua bete dezakeela existentziaren filosofiaren transmitzaile gisara. Sartreengan enajenazioak edo besterentzeak daukan esanahiaz, berriz, hauxe idazten du Gemma Robertsek:

«Para Sartre, la mirada del otro me descubre a mí mismo en cuanto objeto para el otro y al mismo tiempo me revela la libertad del otro, su ser como sujeto. Mi yo adquiere una naturaleza, porque el Otro, al mirarme, me confiere un exterior, un estado de objeto, con todas las características de un "en-sí". Así pues, ante la mirada del otro, yo experimento una sutil enajenación de mis propias posibilidades, que según Sartre puede expresarse muy bien con la frase cotidiana: Ya no soy dueño de la situación. De ahí el miedo: como objeto me siento vulnerable ante la libertad del otro. Y también la vergüenza, el sentimiento original de tener mi ser al descubierto, de reconocermé en el estado degradado de objeto y de ser dependiente del otro, de saberme juzgado».

Fenomenologia aztergai daukan *Egoaren transzendentzia*-ren tesi nagusia hauxe da: Egoa ez dago formalki ezta materialki ere kontzientzian, kanpoan dago, munduan. Bertan norberaren Nia ez dela norberaren kontzientziarako gainontzeko gizakien Nia baino zurragoa diosku eta gauzak horrela, bestea ez dela desberdina eta norberak bere burua bestearengan ikusten duela.

Bestaldetik, Sartrek bide berriak urratu zituela ez dugu ahaztu behar. 1946. urtean *Existentialismoa humanismo bat da* idatzi zuen. Nire ustez, mami ugariko izenburua daraman salakera horretan erlijioa ahaztuta edo saihestuta, etika sortzen jakin zuen. Gaur egun filosofo batzuek eredu horren alde egin dute, adibidez, Fernando

Savater-ek *La vida eterna* saiakeran. Sinesgabeel zuzenduta, bertan Fernando Savater-ek sinismen eta erlijio desberdinen bilakaerak eta, batez ere, helburuak aztertzen ditu, azpimarratuz salbazioa eta hilezkortasuna direla erlijio guztien xederik nagusienak. Elizako instituzioen eta hierarkiaren katramilak ere agerian utzi eta gogor gaitzes-ten ditu. Ez du Jainkoarengan sinesten, ezta harantzagoko balizko paradisuan ere eta liburuan zehar ametsetan eta Spinozaren filoso- fian aterpea bilatu eta hartzeaz gainera, hurkoarekiko etika eta mora- la aldarrikatzen ditu, baina erlijiora jo gabe.

Sartrearengana itzuliz, *Existenzialismoa humanismo bat da* libu- ruan hauxe diosku: fenomenoak daudela, aparientzietan agertzen dela izatea, gauzak diruditena direla osotara, atzean ez dagoela ezer, gizakiak egiten duena, existentzia baino ez dagoela. Gizaki konkre- tuaren gestuen garrantzia azpimarratzearekin batera, gizakia, inolako euskarririk eta laguntzarik gabe, une oro gizakia asmatzera kondenatuta dagoela dio, gizakia bere egitasmoa baino ez dela, errealizatzen den heinean baino ez dela existitzen, beraz, bere ekintzen multzoa baino ez dela, bere bizitza baino ez dela edota existentzialismoa ez dela kietismoaren filosofia, ekintzan oinarritzen baita, ez dela doktrina ezkorra ere, guztiz baikorra baizik, gizakiaren etorkizuna berarengan baitago.

Batzuek uste izango dute Sartrek dioena guztiz tristea eta iluna dela, gizakiaren bakardadeagatik eta ezagatik. Baina alderdi desberdi- netatik ere ikus daiteke arazoa eta esan, berak iradokitzen duen bezalaxe, proposamen baikorra, erromantikoa eta utopikoa dela, gi- zakia ardatz bihurtzen duelako eta bere ekintzetan sinesten. Bizitza- ren baitan dena dauka eskuragai gizakiak, nahi izanez gero. Kanteki- ko kontrajarreran (zeinak errealitatearen gainetik pentsamendu hutsa sortu baitzuen), Sartrek proposamen errealista igorri zigun, objektibo- tasunaren izenean, aldez aurretik epaitu gabe, egoera bat aurkeztuz eta baita antzeztuz ere, proposamen horrek asko baitu eszenatokitik eta eraiki behararen ideiatik. Gogora dezagun azken ideia hau bere bizitzan argi eta garbi islatuko dela bai haurtzaroan eta baita gerora ere. Bere lehenengo hamar urteetan aitona Schweitzer pedagogogo eta laguntzaile, baina baita oztopo ere duenez (ezarriko dion gehiegizko babesagatik, batez ere), bere nortasuna bere kabuz egiten eta erai- kitzen ikasi beharko du txikitari. Aitortuko duenez, klaseak ematen zituenean, ikasleen artean ez zitzaizkion lehenengoak eta eginda

zeudenak interesatzen, baizik-eta ideiak zeuzkatenak eta egiten ari zirenak. Bestaldetik, beste arlo batzuekin bezalaxe (adibidez, norberaren sinismenekin eta norberaren ni intimoarekin) ametsak ere bere tokian jarri zituen, dagokien esparruan. Ametsak egitea aske dela esaten digu Sartre irudimen zaleak, hor dagoela, adibidez, kristautasuna paradisuaren eta salbazioaren ideiarekin, baina errealitatea horixe dagoela, ez ahazteko hori. Horregatik, amets hutsalak eta Kanten zein Hegelen gero eta gehiagorako joera dauzkaten eta amaigabeak diruditen sistema filosofikoak arbuigarriak irudituko zaizkio.

Bere eragina kultur arloan handia izan da. Euskal literaturara etorrita, bere ideiek bideak zabaltzen lagunduko dute. Arkaikoa den guztiarekiko loturak moztuz, norbanakoaren askatasunaren aldarri egingo du Sartrek, hori batetik, eta, bestetik, indarra ez dela bizitzaren gunea nahitanahiez izan behar esango digu. Gurean indarrak eta leinu zein arbaso kontuak duten esanahia kontuan hartuta, nago gure literaturan aire berriak sartu dituela Sartrek eta ongi etorria izan dela. Nire aldetik, Ramon Saizarbitoria eta Pedro Ugarte eleberrigile eta narratzaile modernoek lanak hobeto ulertzen lagundu dit Sartrek.

Hona hemen, bada, Sartre, kontradikzioek berek handi egin zuten filosofoa, pentsamenduz oparoa, eztabaldazale amorratua eta bere teoriari atxikirik, irudimenezko nia eraikitzen aritu zena lan literarioetan, existentzialismoaren mezua eta eleberrizko poliziakoen erritmo bizkorra uztartuz. Eta, batez ere, modernitatearen aitzindaria.

Albert Camus esangura handiko kazetaria izan zen, Erresistentziaren aldeko *Combat* egunkariaren erredaktore nagusia eta *Gaurkoak I* (1952), *Gaurkoak II* (1953), *Gaurkoak III* (1958), *Kronikak I* (1950), *Kronikak II* (1953) eta *Kronikak III* (1958) lanen egilea. Horretaz gain, saiakeran ibilbide luzea jorratu zuen: hor dauzkagu bere *Carnets* askotarikoak, gizakiaren eta izadiaren arteko harremanaz diharduen *Ezteiak* (1939) edota Aljeriako egoeraz ari den eta, bide batez, heriotza zigorra arbuizatzen duen *Gillotinari buruzko hausnarketak* (1957). Eleberrigintzari dagokionean, Camusek berak ez zela ohiko eleberrigilea zioen, baizik-eta grinaren eta larritasunaren arabera mitoak sortzen zituela, antzerkiari buruz, berriz, genero literariorik unibertsalena zela eta horrela, antzerkian gizakia gizarteratzeko eta gizakiari buruzko ikuspegi anitzak plazaratzeko plataforma aurkituko du.

Ezkorra (hainbat kezkek inarrosia), bizizalea (bizitza bera, eguzkia, futbola, emakumeak hagitz maite zituen), hedonikoa, sensuala, errebeldea, engaiatua, gezurraren gorrotatzaille, bakartia eta solidarioa, beti eklektikoa eta erdibide zaillean (beti elkarrizketaren aldekoa), humanista goitik beherakoaren irudia da Camusena. Bere jarrera etikoak Gulag-a, estalinismoa eta URSS bera salatzea eraman zuen, Francoren Espainia UNESCO-n sartu zenean, bera erakunde horretatik atera zen berariaz. Honek guztiak etsaiak ekarriko zizkion, bai eskuindarrak, bai ezkertiarak, Camusek aliatu gisa hartzea zeharo deserosoa baitzen. Erresistentzian ere parte hartuko du, bonba atomikoaren aurka protestatuko, heriotza zigorra gaitzetsiko. Edozein motatako totalitarismo eta tirania salatuz, Camus ideologia guztien gainetik gizakiaren duintasuna eta norberaren askatasuna aldeztuko ditu. Garai batean jipoltua eta maiseatua izan zen (bere planteamenduak eta argudioak nahasitzat eta epeltzat jo zituzten askok), baina gaur egun, non desideologizazioa eta norberaren askatasuna ikurrak baitira, Camusen jarrerak gaurkotuagoak dira Sartrerenak baino (mundu globalizatu honetan ez baitago leku handirik marxismo eta komunismoetarako).

Bere literatur etapeli begira, ezaguna da bi direla nabarmenak: absurduaren etapa *Arrotza* (1942), *Sisyforen mitoa* (1942), *Kaligula* (1947) eta *Gaizki-ulertua* (1944-1945) lanekin, adibidez. Errebeldiaren etapan, besteak beste, *Izurria* (1947), *Setio-egoera* (1948), *Justuak* (1949) eta *Gizaki jazarria* (1951) leudeke.

Arrotza eleberriko protagonista, Meursault, gizon motela da, sorraloa, antiheroia, arrotza gizartearekiko, gizarteak dauzkan moral arauetik, baloreetik, bizitzaren absurdoa onartzen du, harengan murgilduta bizi delarik. Era berean, distantziatzat eta objektibotasunaz idatzitako eleberririk honetan zenbait gertaera zein detaille zehaztugabeak dira.

Saiakeratzat edota tratatu filosofikotzat har daitekeen *Sisyforen mitoa*-n Sisyfo heroi grekoa jainkoek kondenatuta dago etengabe erortzen den harria mendi baten gailurreraino eramatera. Bizitzaren zentzuaz, suizidioaz eta heriotzaz dihardu egileak, larritasunaz eta indiferentziaren jarreraz eta suizidioa baztertutakoan, Sisyfo zoriontsu irudikatu behar dugula dio, eguneroko borrokan eta ahaleginean balitago gakoak, gizakiak jartzen duen grinan eta ez jainkoen kontuan,

eza gizakiaz kanpoko patuan ere. Bertan absurdua (gizakiaren kontzientziaren eta munduaren arteko apurketaz sortzen dena) filosofikoki aurkeztua den saiakera honetan Camusen existentzialismoa absurduarekin lotuta egongo da. Absurduak, ordea, ez du gizakia nihillismora eraman behar, baizik-eta errebeldiara.

Kaligula-n antzerki lanean Kaligula enperadore erromatarra protagonistatzat daukalarik, botereaz eta askatasunaz dihardu, aipatu enperadoreak burututako gehiegikerien bitartez eta *Gaizki-ulertua* antzerki lanean, izenburuak berak iradokitzen duenez, oker bat dela medio burututako hilketa jarriko digu begien aitzinean.

Izurria eleberrian Rieux sendagileak (narratzaile eta, era berean, protagonista ere badenak) lekuko objektiboaren teknika erabiliz, izurritea Oranen nola garatzen ari den kontatzen du. Izurritea gaiztakeriaren sinboloa izango litzateke eta errebeldia elkartasunaren bidez izurritea gaingiditzean datza.

Setio-egoera antzerki lanean Francoren Espainia islatzen du, errepresio politikoa. *Justuak* antzerki lana, berriz, Moskun kokatzen da, XX. mendearen hasiera. Bertan iraultzaile sozialstez osatutako talde batek boterea eraistea du helburu eta horrela, Sergio Duke Handiaren aurka bonba bat zartaraziko dute. Camusek helburuak ez dituela bitartekariak justifikatzen adierazi nahi izango du lan honetan.

Gizaki Jazarria saiakeran errebeldia existentziaren oinarria dela defenditzen du, kontzientzia errebeldiatik sortzen dela. Errebeldia baikor batez mintzo zaigu, humanismoan eta anaitasunean oinarrituta, bizitzari berari zentzua emango diona, beti ere giza duintasuna gorai-patuz eta gizakiari aukeratzeko ahalbidea eskainiz. *Gizaki Jazarria*-n hilketa eta heriotza zigorra arbulatuko ditu, baita erregimen totalitarioak eta injustiziak ere eta marxismoa kritikatu, helburu iraultzaileak gaiztotzen dituelako. Ideologiaren diktadurak eta Sartreren ideiak larrutuko ditu eta ondorioz, bi intelektualon arteko harremana etenda geratuko da.

Camusen literaturgintzan hirugarren etapa ere badago, lirismo intentsoari dagokiona eta *Lehenengo gizona* (1994) hilosteko eleberrian gauzatuta irakur dezakeguna. Autobiografian alde aurretik ari-tua bazen, *Ifrentzua eta aurkia* (1937) saiakeran eta *Erorkera* (1956) errelatoan, baina 1960ko urtarilaren 4an auto istripuz hil zen kotxe

hondakinen artean aurkitutako eskuizkribua oinarri harturik, Catherine alabaren ardurapean argitaratu zen eleberri berreraiki honetan liris-moak gailurra jotzen du. Bertan Albert Camus pertsonarekin topatzen gara aurrez aurre, bere haurtzaro pobrearekin, bere konpromisoa eta buru argitasunarekin, bere askatasun egarriarekin. Liburu honetan aurki daiteke bere ikuspegi humanistaren eta filosofikoaren iturria. Bizipenak eta esperientziak orrialderik orrialde doaz: Camusek 1957an jaso zuen Literatur Nobel Saria zela-eta, haurtzaroko irakasle Germain jaunari bidali zion gutuna, eskolako ikasleen oroitzapena, amona harro eta larderiatsuaren irudia, osaba erdi totelarena, aitaren ausentzia. Baina, batez ere, amari buruz idatzitako pasarteak dira hunkigarrienak. Eta haurtzaroaren ondoren, gaztaroa eta harreman sentimentalak datoz (maitasun istorioak, emakumeak).

Amaitu gabeko maisu lanek gordetzen duten edertasun enigmatikoa darama *Lehenengo gizona*-k eta bere orrialde solteen artean eta iruzkinen artean horrelako lerro distiratsuak aurkitu ahal dira: «Cristo no aterrizó en Argelia» (267), «Descubrimiento de la religión en Italia: a través del arte» (269), «La "tristeza africana" del padre» (271) edo «Lo que en él no querían, era el argelino» (288).

Gaizki-ulertua (1944-1945) antzerki lanean Camusek pertsonen arteko desadostasunak hizkuntza sinplea eta soila ez erabiltzetik datorrela adierazten du. *Eskutitzak lagun alemaniar bati* liburuaren hitzaurrean Camusek berak mezu hau igorriko du:

«Cuando el autor de estas cartas dice "ustedes", no quiere decir "ustedes, los alemanes", sino "ustedes, los nazis". Cuando dice "nosotros", no siempre significa "nosotros, los franceses" sino "nosotros, los europeos libres". Contrapongo con ello dos actitudes, no dos naciones, por más que esas dos naciones hayan encarnado, en un momento determinado de la historia, dos actitudes enemigas» (17-18).

Bestaldetik, Sartreren eta Camusen arteko desberdintasunak nabariak dira, nahiz eta biak konprometituak, existentzialistak eta ateoak izan. Sartrek *Izatea* eta *Ezereza*-n argi eta garbi utzi zuen ez zuela erlijioaz ezer jakin nahi izan. Camusek ez du Jainkoarengan sinesten, baina gizakiarengan eremu mistikoren bat egon badagoela uste du, Kristoren irudiarekiko begirunea dauka, baina ez du bere berpizkundean sinesten, ezta erlijioak xede duen hilezkortasunean

ere. Absurduaren gaiari dagokionean ere euren artean aldeak dauzkate. Sartrek berak dioen bezalaxe, Camusengan absurdua gizakiaren eta munduaren arteko harremanetik sortzen da, gizakiaren arrazoizko exijentzietatik eta munduaren irrazionalitatetik, beraren filosofian, ostera, absurdoa gizakiaren kontingentzia unibertsala da (hauxe da Sartreren iritzia bere filosofiaz). Sartreentzat intelektualak masen konpromisoarekiko harreman zuzena dauka, Camusentzat, aldiz, besterik da, Rosa de Diegok *Albert Camus*-en apuntatzen duen bezalaxe: «la elección no está en el liberalismo, en el existencialismo o en el marxismo, sino en el arte, en el pensamiento».

Nahiz eta garai batean Camusen pentsamendua bigunegitza eta lausotzat hartua izan zen, guztiz kontrakoa dela frogatu daiteke, hots, zehaztasunaz jokatu zuela. Esan dudanaren adibideetariko bat, *Kronikak* (1944-1953) liburuan irakur dezakegu: kazetari batek galdetzen dionean bere balizko idealismoa, erromantizismoa edo kixotismoa dela-eta, Camusek honako erantzuna ematen dio:

«Por mucho que las palabras se perviertan, conservan provisionalmente su sentido. Y para mí está claro que romántico es quien elige el movimiento perpetuo de la historia, la grandiosa epopeya, y el anuncio de un acontecimiento milagroso al final de los tiempos. Si yo he intentado definir algo, no es, por el contrario, sino la existencia común de la historia y del hombre, la vida de todos los días que hay que edificar con el máximo de luz posible, la terca lucha contra la degradación propia y ajena» (242).

Bibliografia

- CAMUS, Albert: *Crónicas (1944-1953)*, Alianza Editorial, Madrid, 2002.
- _____ : *Cartas a un amigo alemán*, Tusquets, Barcelona, 1995.
- _____ : *El primer hombre*, Tusquets, Barcelona, 1994.
- COHEN-SOLAL, Annie: *Jean-Paul Sartre*, Anagrama, Barcelona, 2005.
- DE DIEGO, Rosa: *Albert Camus*, Síntesis, Madrid, 2006.
- LASA, Mikel: "L'Homme Revolté", *Egan*, 4 / 6 zenbakia, 1963.
- ROBERTS, Gemma: *Temas existenciales en la novela española de la post-guerra*, Editorial Gredos, Madrid, 1978.
- SARTRE, Jean-Paul: *Las palabras*, Editorial Losada, Madrid, 2002.

Trebiñu konterriko euskal toponimia (eta III)

Luis Maria MUJIKA

MADALUZZEA	reñu 1693 urtea, erreg. 32. 3. 219.
Lañuko saila.	
MADRUKO	MAKARRUIO (MAKARRAIO?)
Imiruriko saila, erreg. 2. 2. 201.	Arrietako saila, erreg. 32. 3. 247.
MADURA	MALANGORTA
Sasetako saila, erreg. 113. 16. 184 *.	San Martin Galvaringo saila.
MADUREA	MALAPERRIARAN
Imiruriko saila, erreg. 2. 2. 201.	Saratsuko saila *.
MADURIA	MALAPIRRIARAN
Sasetako lurgintza, Lpz. Gere- ñu 1684 urtea.	Pedruzoko saila, erreg. 117. 18. 138.
MAKARRAIO	MALBELIZ
Doroñuko lurgintza, Lpz. Ge-	Armentiako lurgintza.
	MALOGAN
	Albaita eta Paritzako saila.

* *Madura* saila. *Madura B* "terreno llano á orillas de arroyos y ríos", "terreno húmedo", "dehesa" da (Gasteizaldean, batez ere, Landuchio-ren aitormenez), bere jatorrian lat. *padulem* dagoela, LEEE, 44.

* *Malaperriaran* saila. *Mala*- "roca" toponimia aurrelatinoan; *-perriaran*, ausaz, "perraran batetik, jatorrian gazt. *herrán* / *herrén*-etik "terreno junto a la casa" adieraziz; gehi *-aran* "valle". "Itt. Otra en la misma Jurisdizion y termino llamado Malaperriaren de cavida de dos cinco quartos de yugada rodeado de arroyos". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 288, 1770 urtea.

- MALUTARANA
Sasetako lurgintza, Lpz. Gereñu 1734 urta.
- MANETXARAN
Imiruriko lurgintza.
- MANITURRI
Samianoko lurgintza.
- MANZABALA
Uzkioko saila.
- MANZARTE
Agiluko saila.
- MARABIDE
Ozanako saila, erreg. 944.
215. 34.
- MARARBILLARAN
Trebilñualdeko saila, erreg.
944. 215. 34.
- MARAGALDE
Imiruriko saila.
- MARAKALDE
Imiruriko saila.
- MARALOSTE
Doroñuko saila, erreg. 209.
43. 11.
- MARARALDE
Imiruriko saila.
- MARAURI
Trebilñu konterriko herria *
- MARBARAN
Mesantzako saila, erreg. 180.
32. 170.
- MARIARAN
Doroñuko lurgintza, erreg.
70. 9. 220.
- MARIBIDEA
Lañuko saila.
- MARIKOKUA
Lañuko saila.
- MARIKOZUBIA
Azkartzako saila.
- MARIKUZUBIA
Azkartzako saila, Lpz. Gereñu
1800 urtea, erreg. 44. 5.
153.
- MARIKUZUBINA
Azkartzako soroa, Lpz. Gereñu
1676 urtea.
- MARINAZA
Albaitako saila.
- MARITURI (MARITURRI?)
Samianoko saila, erreg. 122.
19. 114.
- MARITXALDA
Sanmartintzarko lurgintza.
- MARIZABAL
Moscatorko saila.

* *Marauri* herria. Bada *Maruri* herria Bizkaian, hemengoaren sustrai berekoa dirudiena. *Marauri* 1257 urtean (Hergueta), *Martin Periz de Marauri* XIII. mendean. Mitxelena-rekin uste dugu toponimoaren erroan *mauru* "moro" latindar elementua eman daitekeela, *au* diptongoa gordetzen duela latinismoak, beste *gauza*, *lauza* mailleguek bezala (berantagoetan, ordea, monoptongaziora lerratzen da, hots, *maru* / *moru* formulatar). Gure toponimian, gainera, *Mairubaratza*, *Maumendi*, *Murumendi* ("Maurumendi"), *Marutaran*, *Marulanda*, *Marutxaran* (Trebilñualdean) modukoak *maurum* latinismotik. Tokizenaren bigarren elementua -uri "poblado" da, beste *Baxauri*, *Nuñuri*, *Obekuri*, *Atahuri* delakoen ildotik.

- MARKEDANA (MARKIARANA?)**
 Baxauriko saila, Gonz. Salazar
 1753 urtea.
- MARKIZPIDIA**
 Sasetako lurgintza, Lpz. Gereñu 1827 urtea *.
- MARRAGOITIA**
 Pedruzoko saila, erreg. 85.
 12. 152.
- MARRAMURRIO**
 Saratsuko lurgintza.
- MARRASTRA**
 Arrietako saila, Lpz. Gereñu
 1700. Urta.
- MARTIARANA**
 Baxauriko saila, Gonz. Salzar
 1753 urtea.
- MARTIBIDIA**
 Baxauriko saila, Gonz. Salazar
 1753 urtea.
- MARTINARRI**
 Obekuriko saila.
- MARTISALEKUA**
 Lañuko saila.
- MARTIZABAL**
 Lañuko saila.
- MARTURANA**
 Sasetako saila.
- MARUBIDIA**
 Lañuko bidea.
- MARUGEN (MARUGOEN?)**
 Mesantzako lurgintza.
- MARUKILLA**
 Imiruri-Otxateko lurgintza.
- MARUMENDI**
 Ozanako saila.
- MARUMINDE (MARMENDI?)**
 Ozanako lurgintza.
- MARUTARA**
 Sasetako saila.
- MARUTARANA**
 Sasetako saila.
- MARUTXARAN**
 Imiruri-Otxateko sakana *.
- MASIKARAN**
 Trebiñualdeko saila, erreg.
 70. 9. 220.
- MATALETA**
 Baxauriko saila, Gonz. Salazar
 1753 urta.
- MATARETA**
 Baxauriko saila.
- MATASALUKUA**
 Lañuko saila.
- MATIZABAL**
 Fuidioko mendia.
- MATATOSIN**
 Azkartzako saila.
- MATRIKUANA**
 Billa-Toberako saila.

* *Markizpidia* saila. *Markiz-* *Marki(n)iz*-en sinkopa bokalarteko sudurkariaren errotzetaz; *-pidia* "el camino" frikariaren osteko ezpainkariaren ahoskabetzeaz.

* *Marutxaran* saila. "Itt. hipoteco otra heredad en termino de Marucharan Jurisdiccion de dicho Lugar de Imiruri de media Yugada..." Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3584, 317, 1774 urtea.

- MATRUGARAN**
Otxate-San Vicentejoko saila.
- MATXILAREIN**
Paritzako saila.
- MATXILARREN (MATXIN LA REIN?)** Paritzako saila.
- MATXINLARREINA**
Paritzako saila.
- MAUZARTE**
Agiluko saila.
- MAZAGURRIA**
Doroñuko saila.
- MAZAKUDIATE**
Doroñuko saila.
- MAZAKUIATE**
Meanako lurgintza.
- MAZETA**
Trebñualdeko saila *.
- MAZTASOLO**
Ogetako lurgintza, Lpz. Gereñu 1722 urtea.
- MAZUZZEA**
Sasetako sasila.
- MEANA**
Trebñu konterriko herria *.
- MENDANDIA**
Sasetako sakana.
- MENDARTE**
Trebñualdeko saila, erreg. 117. 18. 60.
- MENDEKOTXE**
Agilu-Axarteko saila.
- MENDIANDA (MENDIANDIA?)**
Marauriko lurgintza.
- MENDIBIA**
Uzkioiko baratzeak *.
- MENDIBUTXI**
Imiruri-Otxateko lurgintza.
- MENDIGERRA**
Morazako lurgintza, erreg. 273. 68. 100.
- MENDIGORA**
San Martin Galvaringo saila.
- MENDIGORRIA**
Paritzako saila.
- MENDIGUREN**
San Martin Galvaringo aldapa.
- MENDIGURI**
Agiluko saila, erreg. 178. 31. 209.
- MENDIGURRIN (MENDIGUREN?)**
Agiluko saila.
- MENDIGUTXI**
Imiruriko saila, erreg. 869. 198. 171.

* *Mazeta* saila. Probableki, *maats*- "uva" delakotik; -*eta* tokizko atzizki latindarra da (*fraxineta*, *ulmeta*, *rubeta*, *buxeta* latinoetan ematen den bera). Cfr. LEEE, 275-277.

* *Mendibia* baratzeak. *Mendi*- "monte"; -*bia*, *ausaz*, **bea* "bajo"-ren aldaki itxia da. Hemengoaren erro beretik *Mendarte*, *Mendibutxi* "monte menor", *Mendigutxi*, *Mendiloste* (*Mendibiloste?*), *Mendioste*, *Mendoste* "tras el monte", *Mendigurena* "parte más alta del monte", *Mendigurin*, *Mendigerra* (agian, bigarren elementua agerre "alto, expuesto" dela -*eta* ez guerra "roza" hipotetikoa-).

MENDIL	MENDREGUN (?)
Fuidioko lurgintza.	Ogetako lurgintza.
MENDILEA	MENDUI
Baxauriko lurgintza.	Marauriko saila.
MENDILEIA	MERONALDE
Baxauriko saila, Gonz. Salazar 1732 urtea.	Obekuriko saila.
MENDILOS (MENDILOSTE?)	MERROKALDE (MEROKALDE)
Baxauriko saila, erreg. 117. 18. 224.	Agiluko saila.
MENDILOSTE	MESANZA (MEZANTZA)
Baxauriko saila, Lpz.Gereñu 1770 urtea *	Trobiñu konterriko herria *
MENDIOSTE	MEZALDE
Saratsuko lurgintza.	Agilu-Axarteko saila.
MENDIPARREDO	MIKOBARRIA
Armentiako saila.	Doroñuko saila.
MENDIROSTE	MIKOLANDA
Baxauriko saila *	Axarteko saila *
MENDITXO	MIKURALDE
Agilu-Axarteko saila.	Baxauriko saila, Gonz. Salazar 1753 urtea.
MENDOSTE	MIMENZA
Ozillako saila.	Sasetako saila *
	MINASARRA
	Azkartzako saila.

* *Mendiloste* saila. "Itt. otra en Mendiloste de tres zelemines de sembradura...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot 3384, 269, 1773 urtea.

* *Mendiroste* saila. Goiko *Mendiloste*-ren aldakia, agian, **Mendibiloste* batetik. *Mendi-* "monte", *-bil* (*biribil*) "redondo" (baldin bertan noranzko *-ra* deklinatiboa ez badago), gehi *-oste* "detrás" osagaiak kontsideratzekoak dira. "Otra en Mendiroste de media fanega...". Arch. H. Prov. Burgos Hipot. 3384, 269, 1774 urtea.

* *Mesanza* herria. *Paldu una rega, Mesanza una rega, Sebastian una rega* 1025 urtean, *Balparda, Vizcaya y sus fueros I*, 388, *Rivo de Ibita XXXV* rgs.: (...) *Paldu I rg., Mesanza I rg...* 1025 urtean, *Serrano, C.S.Millán* 105. Toponimo erromanikoa da *Mesanza* lat. *mediantia*-tik *-tia* taldearen asibilazioaz eta sinkopazioaz. *Mejana* toponimoa, berriz, *mediana*-tik dator belarizazio berantaz. Cfr. *M. Nieves Sánchez*, op.c. 167, *L. Michelena*, "Nota marginal sobre la huella en la lengua vasca", FLV 1972, 16-17.

* *Mikolanda* saila. *Mikolanda*, seguraski, **Beikolanda* "campo bajo" delakotik b. < m ohiko disimilazioaz."Itt. otra heredad titulado Micolanda de media Yugada..." Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 308, 1885 urtea.

* *Mimenza* saila. *Mimen-* B, BN, R "mimbre" lat. *vimen*-etik; *-za* ugaltasunezko atzizkia.

- MINDIGIRIA
Sasetako saila.
- MINDUI (MENDUI)
Marauriko lurgintza.
- MINGITURRI (MENGOITURRI,
*BENGOITURRI?)
Meanako sakana eta iturria.
- MINGOLASA
Bustuko lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1800 urtea.
- MINGOSABELA
Morgasko lurgintza, erreg.
47. 6. 102.
- MINIZKIA
Dordonizko sakana.
- MITXAGARAI
Marauriko saila.
- MOGASPE
Agiluko saila.
- MOGORTA
Torreko saila.
- MONDANDIA
Sasetako saila.
- MONDITU
Baxauriko saila, Gonz. Salazar
1589 urtea.
- MONDITUA
Baxauriko saila, Gonz. Salazar
1589 urtea.
- MONGOÑO
Armentia eta Pedruzoko saila.
- MONKARRO
Agilu-Axarteko saila.
- MONSAGAR
Trebiñualdeko saila.
- MONTASPIA
Albaitako saila.
- MONTEGI
Agiluko saila *.
- MONTERENA
Ladrera-Ozillako saila.
- MONZARTE
Agiluko saila.
- MORATXURI
Trebiñualdeko saila, erreg.
178. 31.301.
- MORAZA
Trebiñu konterriko herria *.
- MORAZAISABEL
Morazako saila.
- MORENASOLO
Zurbituko lurtsaila.
- MORGAS
Trebiñualdeko herria.
- MORIZABAL (BORINZABAL?)
Obekuriko saila.
- MORKOIDA
Zurbituko saila
- MORKOIDO (MORKOIDA)
Golernioko lurgintza.
- MORRATXIRI
Morazako saila.

* Montegi saila. Beste (I)turriberde, Vallaran kasuetan bezala, toponimo nahasia da gazt. monte eta euskal -egi atzizkiak osatua.

* Moraza herria. Moraça 1275 urtean (Hergueta). Mitxelena-rekin (FLV, 1969, 24-25) uste dugu -Armora, Almora, Armorea delakoen- -more(na) "morcuero", "mon-tón de piedras" erromanikotik datorrela, azkeneko -za ugaltasunezko atzizkia dela.

- MORROKARALDE**
Agilu-Axarteko muinoa.
- MORTUGARAN**
Imiruriko lurgintza, Lpz. Gereñu 1706 urtea.
- MORZALANDA**
Sasetako saila.
- MOSCADOR (MOSKATOR)**
Trobiñu konterriko herria*.
- MOSKATORBIDE**
Dordonizko saila.
- MOSTERENTE**
Azkartzako lurgintza.
- MOTUEGI**
Marauriko lurgintza.
- MOTXAS**
Trobiñualdeko saila*.
- MOTXETA**
Armentiako saila, erreg. 39. 4. 136.
- MUALKO**
Albaitako saila.
- MUDILBE (?)**
Bustuko saila.
- MUDUBE**
Bustuko saila, erreg. 32. 3. 219.
- MUERGAS (MORGAS)**
Trobiñu konterriko herria*.
- MUGABE**
Trobiñualdeko saila*.
- MUGABIA**
Argoteko saila, erreg. 199. 37. 130.
- MUGALERA**
Mesanako saila.
- MUGAPE**
Sasetako saila.
- MUNGASABELA**
Morgasko saila, erreg. 47. 6. 102.
- MURARAN**
Kutxuko saila.
- MURBA**
Samianoko lurgintza.
- MURBALDEA**
Torreko saila, erreg. 154. 26. 114.
- MURBARAN**
Samianoko sakana.
- MURBEALDEA**
Torreko saila, erreg. 54. 7. 12.

* *Moscador (Moskator)* herria. Bada *Moskatorbide* "camino de Moscadore" formula ere bokalarteko hozkari ahoskabea gordez. Toponimo erromanikoa da.

* *Motxas* saila. *Motxa* lat. *muttia*-ren emaitza erromanikoa da (*mocho*, *desmochar*, *esmochar* hitz gaztelaniarretan dagoen bera); hemengoak pluralgile erromanikoa atxikia du. *Motxerta*, *Motxagarai* (Marauri) ildo berekoak dira.

* *Muergas (Morgas)* herria. Bizkaian bada *Morga* herria, agian, hemengoaren ildo berekoa (nahiz *Mur(ua)ga* ere kontuan izatekoa den). *Morgas* aldakia -diptongorik gabe- jada 1257 urtean Kalagurriko zerrendan ematen zen.

* *Mugabe* saila. *Muga*- "linde" jatorri aurrelatinoan duen hitza gurean; -be "cabe, debajo". *Mugabra* / *Muabra* kasuetan *Mugabera*-ren sinkopa agitzen da **Mugab(e)ra* batetik.

- MURIARAN
Fuidioko haitzak.
- MURIGATXI
Torreko saila, erreg. 128. 20.
52.
- MURITORRE
Taraveroko saila.
- MURRATE
Torreko saila.
- MURRIARAN
Albaitako mendia.
- MURUBE
Bustuko saila.
- NARIKOKUA
Lañuko saila.
- NIKITURRIA
San Estebango lurgintza.
- NOGABIA (MUGABIA?)
Aranako saila.
- NUBEDE
Arrietako lurgintza, erreg.
912. 206. 151.
- NUNI (NUNURI?)
Aranako saila, erreg. 225.
52. 239.
- NUNURI
Arrietako lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1693 urtea, despopulatua
*.
- NUNURRI (NUNURI)
Arrietako lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1716 urta.
- OBECURI (OBEKURI)
Trebiñu konterriko herria *.
- OBIAS
Ozanako saila, erreg. 218.
48. 20.
- OBIZA
Mesanzako saila, erreg. 182.
32. 146.
- OCILLA (OZILLA) ETA LADRERA
Trebiñu konterriko herria
- OCHATE (OTXATE)
Trebiñu konterriko herria.
- OCILLA (OZILLA)
Trebiñu konterriko herria *.
- OGABE
Doroñuko saila.
- OGAPIA
Kutxuko lurgintza, erreg.
169. 29. 74.
- OGASPIA
Sasetako saila.

* *Nunuri* despopulatua. *Munuy* 1275 urtean (Hergueta), *Munuy* 1325 urtean (E. Enciso, Catálogo 75-79). Bere ildotik *Nubide*, *Nubede*, *Nlibede* "camino de Nunuri", batzuetan -uri "poblado" osagaiak osatua, bere iturrian *Munnius* / *Nonnius* antroponimoa dagoela, probableki, Gaztelako Nuñez delturaren -eta Nafarroako *Nuin* herri-izenaren bezala.

* *Obekuri* herria. *Ego Petrus Belitiz de uilla Obeco, facio hanc cartam* 110 urtean, *Gaztambide*, Obispos 339, *Sancti Tirsi de Arravia e el monasterio de Ovecouri* 110 urtean, *Martin Duque*, D.M. Leire 326, *Petrafitia*, *Ohoru*, *Ovecuri* 1193 urtean, *Rodr. De Lama*, C.M. Rioja 3, 122. *Obecus*-ek -uri "poblado" elementua atxikia du. Eukal Herriatik kanpo *Villovieco* tokizenik bada Palentzian.

OGETA

Tربیڤۇ كونتېررىكو ھېرىيا *

OGETARA (OGETARAN?)

Ogetako lurgintza, Lpz. Gere-
ڤۇ 1616 urtea.

OGETARAN

Saratsuko lurgintza, erreg.
92. 13. 112.

OGUETA (OGETA)

Tربیڤۇ كونتېررىكو ھېرىيا *

OGETARAN

Ogetako saila *

OIMATE

Meanako hegيا eta mendia.

OKALDE

Dordonizko saila.

OKARANBE

Imiruri-Otxateko saila *

OKARANPEA

Azkartzako lurgintza, Lpz. Ge-
reڤۇ 1723 urta.

OKARANPI

Azkarzako saila, Lpz. Gereڤۇ
1877 urtea.

OKAREJALDE

Axarteko saila *

OKISTIA (ORKISTIA)

Obekuriko saila.

OLABARRI

Imiruriko lurgintza, erreg.
136. 22. 152.

OLAGABIA

Doroڤۇكو saila.

OLARRATE

Ozanako lurgintza.

OLARTE

Marauriko saila.

OLATE

Otxate-San Vicentejoko saila.

OLAZA

Moscatorكو gainaldea.

OLAZETA

Tربیڤۇئالدىكو lurgintza, erreg.
211. 45. 242.

OLBIDE

Tربیڤۇئالدىكو saila, erreg.
245. 67. 107.

* *Ogeta* ھېرىيا. *Ogüeheta* 1257 urtean Kalagurriكو zerrendan (Hergüeta). Nahiz, ogi- "pan", "trigo" etimologia Itxurazكوa izan, ez da bazterteكوa **Ogeneta* baten sinkopa ogen- (lat. *offen(sa)m*) "torcido" delakotik, *Errekaogeneta* "retuerto, río torcido" hidronimoaren erro beraz (ze **Ogeneta*-k, bokalarteko sudurkaria itzalita, *Ogeta* eman bide du); amalerako -eta tokizكوa atzizكيا da.

* *Ogetaran* saila. *Ogetaran* "valle de Ogeta". "Itt. otra heredad en termino que dizen oguetaran lavor de media Yugada a surco de heredad de el expresado Josef Parra...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 278, 1775 urtea.

* *Okaranbe* saila. *Okaran*- "ciruela, ciruelo"; -be "cabe, debajo". Arabako euskarak, aldiz, *arane* erabiltzen du, gehienetan, "endrino" adierazteكوa.

* *Okarejalde* saila. "... En termino que llama Ocarejalde sembradura de una fanega poco mas ó menos...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 307, 1775 urtea.

* *Olibarri* (*Ulibarri*) saila. "Itt. hipoteco un huerto en termino que llaman Olibarri en el mismo territorio y Jurisdizcion...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 310, 1774 urtea.

- OLIBARRI (ULIBARRI,
OLLABARRI*)
Otxateko saila *.
- OLITURRI
Baxauriko saila.
- OLLABARRI
Imiruriko saila *.
- OLMA
Argoteko lurgintza.
- OLMAZA (ORMAZA?)
Uzkioko saila.
- ONDOÑANA
Arrietako saila; 1693 urtea.
- ONGARRAS
Dordonizko lurgintza.
- ORABRA
Dordonizko iturria eta aldapa.
- ORARKA (URARKA?)
Maururiko lurgintza, Lpz.Gere-
ñu 1756 urtea.
- ORATXUKI
Golernioko saila.
- ORAZANDIA
Trebialdeko saila *.
- ORDIBUTXI
Saratsuko saila, erreg. 210.
44. 191.
- ORDUIA
Paritzako saila.
- ORIA-MENDI
Imiruriko saila.
- ORIBE
Dordoñuko saila, erreg. 245.
57. 194.
- ORIBIA
Moskatorko lurgintza.
- ORISULO
Fuidioko gainaldea.
- ORKISTIA
Obekuriko saila, 1802 urtea.
- ORKIZA (URKIZA?)
Lañuko lurgintza, erreg. 213.
46. 122.
- ORLABASO
Agiluko saila.
- ORLONDO (ORTONDO?)
Maururiko saila.
- ORMABE
Otxateko lurgintza.
- ORMABE EDO REKA
San Vicentejoko saila, erreg.
10. 1. 203.
- ORMATXA
San Martin Galvaringo saila.

* *Ollabari* saila. *Olla-ola* polisemikoaren ("ferrería", "cabaña", "sel") aldaki bustia da, *solo* < *sollo*, *zabala* < *zaballa* kasuetan bezala. *Olaza*, *Olarrate*, *Olazeta*, *Olarte* (eta *Olorrate* asimilazio *beheranzkoaz*) hemengoaren segidakoak dira.

* *Orazandia* saila. *Urazandia*-ren aldaki beranta "allende del agua" ("*Uraz andi(k)*" batetik) lehen bokalaren irekieraz, beste Uribe *Oribe*, Uraka *Orarka*, Lugo *Logorri*, Urkiza *Orkiza*, -Buru < -*Buro* kasuetan bezala; hain zuzen, gaztelaniak joera hori du bokalismoan latinarekiko (*lupus lobo*, *Lucrecianna Logrozana*, *Lucrunium Logroño* kasuen modura). Cfr. LEEE, 138 ond.

* *Orramendi* saila. "Otra en Orramendi de dos fanegas de sembradura a surco de tierra del Vinculo que goza Pedro Saseta...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 313, 1779 urtea.

- ORMAZA
San Vicentejo eta Uzkioko lurgintza, erreg. 2. 2. 334.
- ORMAZABE
Pedruzoko lurgintza, erreg. 199. 37. 23.
- ORNAIA
Uzkioko saila.
- ORNIARAN
Billa Toberako saila.
- OROLONDO (?)
Maurauriko saila.
- ORONGARAI
Fuidioko saila.
- ORTONDO
Trobiñualdeko saila *.
- ORRAGA
Golernio eta Zurbituoko lurgintza, erreg. 2. 2. 83.
- ORRAMANDI (ORRAMENDI?)
Imiruri-Otxateko lurgintza.
- ORRAMENDI
Otxateko saila, erreg. 136. 22. 69 *.
- ORRIAGARRI (?)
Uzkioko saila.
- ORROLONDO
Maurauriko saila.
- ORRUNBIDE
Trobiñualdeko saila, erreg. 99. 14. 162.
- ORRUNDIA
Albaitako saila, erreg. 54. 7. 162.
- ORTABASO
Agilu-Axarteko saila.
- ORTIABA
Obekuriko hegia.
- ORTONDA (ORTONDOA?)
Albaitako lurgintza, erreg. 54. 7. 166.
- ORTONDO
Trobiñualdeko saila, erreg. 239. 56. 53 *.
- ORTUETA
Maurauriko lurgintza.
- ORUÑA (ORUÑO)
Ogetako saila *.
- ORURO-OZARRI
Billa Toberako saila.
- ORUSA
Saratsuko lurgintza.
- ORZALZAN
Trobiñualdeko despoblaturia *

* Ortondo saila. *Ort(u)ondo delakotik "junto a la huerta" espresatuz lat. hortum-etik. "La una en termino propio del Lugar de Albaina llamado ortondo de nueve celemines de sembradura y tiene por aledaños sierra, rribazos y reajo". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 327, 1774 urtea.

* Oruño saila. "Itt. otra en Oruño de un quarto de Yugada a surco y sierras..." Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 276, 1774 urtea.

* Orzalzan saila. "Entre Sagassheta (Saseta) y Uarte (Urarte), pagando "I rega" tenemos en 1025 este hoy despoblado de Orzalzan, entre los lugares de la merindad de Rivo de Ibita". Lpz. Gereñu, op.c. 567

ORZURIA (URZURIA?) Baxauriko saila, Gonz. Salazar 1753 urtea *.	OSPURUN Axarteko saila.
ORZURIA ETA URZURIA Baxauriko saila.	OTAKAZA Uzkioko lurgintza *.
OSABIA Doroñuko saila.	OTURRA Imiruriko saila.
OSAGABIA Arrietako lurginza, Lpz. Gereñu 1827 urta.	OTXARTES Arrietako saila, Lpz. Gereñu 1827 urtea.
OSAN Marauriko saila.	OTXATE Trebñu konterriko herria .
OSARAN Azkartzako saila *.	OZANA Trebñu konterriko herria *.
OSARRATE San Vicentejo eta Uzkioko saila, erreg. 2. 2. 336.	OZARRI Billa Toberako lurgintza.
OSOLANDA Marauriko lurgintza.	PADARRARAN San Vicentejoko saila.

* *Orzuria* saila. *Urzuria* "agua blanca"-ren irekiera da, seguraski. "Yo el dicho Manuel Martinez del Campo una pieza en el termino de Orzuria de una fanega a surco por el bochorno...". Arch. H. Prov. Hipot. 3384, 268, 1772 urtea.

* *Osaran* saila. *Osaran* "valle del lobo", ondorengo *Osarrate* "portillo del lobo" delakoaren ildotik. Gainera, *Otxarte*, *Otxate*, *Otsolanda* "campo del lobo". Ertaroko onomastikan hurrengoak *otso*-ren erroitik: *Ochoco de Arazuri* 1170 urtean, *En logar que es clamado Ossauidea* 1169 urtean, *Notario Johan d'Ochovi* 1353 urtean, *Ochoco*, *Tota sendoa* 1240 urtean. Cfr. Términos vascos, 382.

* *Otakaza* saila. *Otaka*- "argoma o aulaga, planta de la familia de las papilionáceas", "tojo", lat. *ulex europaeus*; bere jatorrian *ote*- "argoma, aullaga" eta *-ka* txikidurazko atzikia atzematzen dira; toponimoak erlazioa du *Otakal -al* atzikiri erromani-koa duenarekin.

* *Otxate* herria. *Gogate* 1025 urtean. Donemillagako zerrendan *g / gg* grafema oraingo tx txitxeakaria adierazteko, beste *Ogganduri / Otxanduri*, *Ogando / Otxando* kasuen ildotik. *Chochat* 1257 urtean (Hergueta). *Osagaiak otxa*- "lobo" eta *-ate* "portillo, entrada", "garganta o estrechadura de monte" dira.

* *Ozana* herria. Tokizen erromani-koa *Fozana*-tik, bere iturrian *Faucius* / * *Fauciana* antroponimoa egon daitekeela -beste eskualdetako *Faucena* / *Fozana*-tik *-cia* taldean emaniko asibilazio erromani-koaz-. *-Ana* atzizkiak antroponimian duen eraginaz ikus gure LEEE, 250-257, eta *M. Nieves Sánchez*, op.c. 169. 255-257.

PADURA

Caricedoko eta Imiruriko saila, erreg. 185. 33. 80*.

PADURIA

Agilu-Axarteko lurgintza.

PAGUZABAL

Meanako belardiak, Lpz. Gereñu 1482 urtea*.

PAIUETA

Bustuko saila, erreg. 201. 39. 209.

PALAZIARAN

Billa Toberako lurgintza.

PALDULASASI (PADURASASI?)

Doroñuko lurgintza, Lpz. Gereñu 1693 urta.

PALOGAN

Agilu-Axarteko saila.

PALOSASEETA PALOSATEGI

Doroñuko lurgintza.

PANGUA

Trebilñu konterriko herria*.

PARALETA

Albaitako saila, erreg. 207. 41. 236.

PARGETA

Bustuko saila.

PARIZA (PARITZA)

Trebilñu konterriko herria*.

PARIZAGORRIA

Paritzako soroa.

PARLETA

Albaitako saila.

PARPARIÑEZ

Doroñuko lurgintza.

PARRABE

San Vicentejoko saila.

* *Padura* saila. Lat. *padulem*-etik metatesiaz, arabar toponimian badirela beste *Paduria* (*Padurea*), *Madura* "lugar húmedo", "lugar pantanoso" delakoak. "Lo primero lo el dicho Pedro de Garai hipoteca una heredad sita en el lugar de Imiruri en el termino de Padura sembradura de una fanega...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 319, 1777 urtea.

* *Paguzabal* belardia. *Pagu*- "haya", lat. *fagum*; -*zabal* "ancho, extenso". Ertaroko onomastika orokorrean *fagus*-en segidatik: *In loco ubi dicitur ab illo Bago* 996 urtean, *Las tierras llamadas Pagaçalarragui* 1419 urtean, *Et dende a Pagarte* 1396 urtean, *Bagoeta, una rega* 1025 urtean. Cfr. Términos vascos, 148.

* *Pangua* herria. "...*Et tertian partem quae pertinet ad nos in Pangoa* 1017 urtean, *Llorente*, *Noticias históricas* 3, 405, *Facta carta donationis (...)* *in eodem monasterio de Pangua* 113 urtean, *Balparda*, *Vizcaya y sus fueros* 2, 308. Oraindik, badira *Sancho Martínez de Pangua* 1226 urtean, *D. García de Pangua* XIII. mendean. Etimologikoki, bestetako *Paniagua* bezala, lat. *panem*-en lldokoa da, bigarren osagaia, berriz, *agua* erromanikoa bide dela.

* *Pariza* (*Paritza*) herria. *Ayuda* ibalaren ertzean kausitzen da. *Barizahaza* XI. mendean, *Paricioça* 1257 urtean (Iergueta), *Pariozaha* 1325 urtean, amaieran beste-tako *Azkarza*, *Urkiza* (*Orkiza*), *Alaiza* delakoetako -za ugaltasunezko atzizkia egon bide dela (baldin -otza "frío" osagaia ez bada lehenengo elementua, J. Caro Barojak sugeritzen duenez; *baratz* "huerta" ere izan daiteke (nahiz hain probablea ez den). Cfr. *J. Caro Baroja*, *Historia General del País Vasco*, III, 162.

PARRAGARRI (PARRAGORRI, PERRAGORRI?) Agiluko saila *.	PEDROLARZA Pedruzoko saila, erreg. 199. 37. 20.
PARRAGORRI (PERRA(N)GORRI?) Agiluko lurgintza*.	PEDRUZO Trebñu konterriko herria *.
PARRANBIA Ladrera-Ozillako lurgintza.	PEKAURI Baxauriko saila.
PARRANBIO Toberako saila, erreg. 189. 34. 8.	PELITURRI Taraveroko saila.
PARRANTXO Paritzako saila.	PEÑUKETA Argantzoz eta Villanueva de Ocaño gainaldea.
PARRARAN Dordoñuko lurgintza, Lpz. Ge- reñu 1693 urtea.	PERDUZPE Doroñuko saila.
PARRELETA (PARRALETA?) Albaitako saila *.	PERNARAN Kutxuko lurgintza.
PARTISULABRO (-BORO, *BURU?) Agilu-Axarteko muinoa.	PERRARAN Albaitako saila, erreg. 307. 41. 179.
PATXORRA Morgasko lurgintza.	PESKASULO Torreko lurgintza.
	PIGAZO Arrietako saila.

* *Parragarri* saila. Beheko *Parragorri*-ren asimilaziozko aldakia bide da. "Yo el dicho Francisco de Castillo hipoteca una heredad en el termino de Parragarri lauro de una Yugada a surco de la heredad del dicho Pedro de Albaina mi conbezino...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 296, 1774 urtea.

* *Parragorri* lurgintza. *Parra*- "gazt. "parra"-tik (baina, batzuetan, *parra(n)* / *perran* ere bada -beste (*rain* / *rein*) "pieza junto a la casa" delakoaren aldaeratik- (jatorrian lat. *farraginem*-en ildo jarraituz); -gorri "rojo", "seco".

* *Parralete* (*Parraleta*?) saila. "Primeramente yo dicho Juan una heredad en termino del dicho lugar de Albaina llamado Parralete sembradura de una fanega que alinda por norte a un estanque y por el poniente con otra de Arrieta...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3348, 240, 1774 urtea.

* *Pedruzo* herria. Donemiliagako errejan ezpainkari ozenaz *Betruz* (lat. *Petrus*-etik; lat. *Petricis* genitibaletik, aldiz, *Betriki*z) hemen amaierako -zo ugaltasunezko -zu atzizkiaren aldakia dela). *Atazabal una rega*, *Betruz una rega...*, *Balparda*, Vizcaya y sus fueros 1,388, *Rigo de Ivtis*, XXXV rgs: (...) *Atazabal, una rega*, *Betruz una rega...* 1025 urtean, *Ubleto*, C.S.Millán 1025 urtean.

PIKABURUA	PORTUARAN
Baxauriko iturria, Gonz. Salazar 1589 urtea.	Marauriko saila *.
PIKAURI	POZARRATE
Baxauriko saila.	Ozanako mendia.
PISTIARAM	POZOLUN
Uzkioko saila.	Marauriko saila *.
PITISARRI	PRADABUTXI
Billa Toberako lurgintza.	Axarteko saila, ereg. 199. 37. 104 *.
PITURRI	PRESALDAI
Fuidioko saila, erreg. 1034. 229. 13.	San Martin Galvaringo lurgintza.
POBIA	PUEBLA DE ARGANZON
Añastroko saila.	Trobiñu konterriko udalerría *.
POBIO (POBIA?)	PUTXIKO
Kutxuko saila.	Panguako saila, erreg. 836. 191. 104.
PORTALETA	PUTXUGA
Azkartzako saila.	Ladrera-Ozillako saila.

* *Portuarian* saila. *Portuarian* "valle del puerto (de monte)". "Itt. Otra heredad en termino que dizen portuarian lauor de media yugada a surco de heredad de herederos de Maria de Uzquiano...". Arch. H. Prov. 3384, 283, 1774 urtea.

* *Pozolun* saila. Seguraski, **Pozoilun* "pozo oscuro" batetik -*Ilun* osagalaz Aiaraldeko *Rekillun* / **Errekilun* hidronimoa ere eman duela-. Ildo beretik *Pozarrate* "portillo de monte del pozo", "puerta rústica del pozo". Gaztelaniaz, *pozo*-tik *Pozanco*, *Pozancal*, *Los Pozos*, *Pozo Hondo*, *Pozo Verde*, *Pocilla*, *Pocica* delakoak. Gurean formula erromanikoak *potzu* / *pozu* / *potxu* aldakiak dira (ekialdeko *osin*-aren ordez).

* *Pradabutxi* saila. Tokizen nahasia, gazt. *prado*- eta euskal -*butxi* "menor" elementuetatik.

* *Puebla de Arganzón* (*Argantzon*) udalerría. *Dono vobis populatoribus meis de Arganzo et fillis et filiabus vestris* 1191 urtean, *González*, *Privilegios* 5, 115, ...*Rex Castellae fatio hanc cartam omnibus populatoribus meis de Arganzon* 1191 urtean, *González*, *Privilegios* 5, 111, ... *Sicut scriptae sunt habeatis qui in prefato Arganzon populetis et maneatis* 1191 urtean, *Martínez Díez*, *Alava* 1, 235. *Argantzon* da, egun, konterriko bigarren udalerría. Araban iturri beretik *Arganda*, *Argandoña* gisakoak -eta Euskal Herritik kanpo *Arganza* Asturias, Burgo de Osma eta bestetan-. Jatorrian sustrai indoeuroparra duen *arg*- erroa egon daiteke "claro" espresatuz (eta kontuan izatekoa. da euskal *argi* terminoan ere *arg*- erroa). Ikus *Pokorny* REW 64, *Uhlenbeck* *Anthropos* 35-36, 204, *Agud-Tovar* Dic.Etimol. Vasco, II, 137-138. *Puebla*-k, bere aldetik, lat. *popula*-tik *Pobla*, *Puebla*, *Pola*, *Povoa* erromanikoak eman ditu. Ikus *F. Marsa*, *Toponimia de Reconquista*, EHLI, 642-643.

- RADAUSTE**
Moscatoroko saila.
- RAINES**
Obekuriko saila *.
- RAIZA**
Azkartzako lurgintza, Lpz. Gereñu 1800 urtea.
- RAMILLARAN (RANILLARAN)**
Albaitako lurgintza.
- RAMUZA**
Burgetako lurgintza.
- RANDOLANDA**
Doroñuko zelaiak.
- RANETA**
Morgasko lurgintza, Lpz. Gereñu 1818 urtea.
- RANILLARAN**
Albaitako saila, erreg. 32. 3. 11.
- RANZIABUTXI**
Taraveroko lurgintza.
- RAPEAS**
Azkartzako saila, erreg. 32. 3. 157.
- RASALDAI**
San Martin Galvaringo lurgintza.
- REBALZA**
Billa Toberako saila *.
- REGOLANDA**
Agiluko lurgintza.
- REGUA**
Morazako mendia.
- REIN**
Otxateko saila, erreg. 138. 23. 71 *.
- REKALDE**
Axarteko saila *.
- REJALDE**
Dordonizko saila, erreg. 108. 15. 102 *.
- * *Raines* saila. *Rain* "pieza junto a la casa", gazt. *herrán / herrén*-etik, jatorrian lat. *farrago / farraginem* dagoela. "Itt. Una pieza en el termino de Raynes de una fanega de sembradura theniente á pieza de Cathalina Garcia y otra de Maria Lopez". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3348, 262, 1775 urtea.
- * *Rebalza* saila. *Re-* gaztelaniako *río < re (Retuerto)* delakoaren errokoa izan daiteke, baina **Larrebalza La Rebalza* baten hondarra ere kontuan hartzekoa da euskal *larre-* "dehesa" delakotik; *-balza* "negro, oscuro".
- * *Rein* saila. *Rein* "heredad junto a la casa", "pieza junto a la casa" -lat. *farraginem*-etik, baina hurbilago gazt. *rahén / rehén (herrán / herrén)* terminotik-. Esana dugunez, kasu bakanetan, soilik, da *Rein* euskal *Larrein / Larrain* "era"-ren sinkopa. Hemengoaren ildotik *Las Reines, La Rey, La Rein de Abajo, Fuente la Rein, La Rain, La Rin* gisakoak Konterriko herritsken toponimia tipian.
- * *Rejalde* saila. *Rejalde*-k **Erresalde* "paraje de piornos, piornal" batera garamatza, hots, *s j* bilakaera duen *erratz / erretz* "piorno", "brusco" bot. errora (hala ere, *errex*a "árbol" (Landuchio) ez da baztertzekoa *Rejardula / Rejalduia* toponimoan bezala, *-dui* mendebaldeko atzizkiak).
- * *Rekalde* saila. *Rekalde* "paraje del arroyo". "Itt. La mitad de la heredad de recalde de una lugada a surco de la otra mitad, y lo demas rodeada de sierra...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 307, 1785 urtea.

- REJARDUIA (REGARDUIA)
Baxauriko saila, Gonz. Salazar
1753 urtea.
- REKABIDE
Ozanako lurgintza.
- REKANBIDE
Ozanako saila.
- REKUARAN
Agiluko saila *.
- REKUNDABE
Zurbituko saila, erreg. 246.
58. 56.
- RELARKIA
Baxauriko saila *.
- REÑIGA
Azkartzako lurgintza.
- REPIDA (REPIDE)
Añastroko lurgintza.
- REPIDE
San Estebango saila, erreg.
44. 5. 143.
- REPOITIA
Aranako lrugintza.
- RETIKULANDA
Sasetako saila.
- RETEGI
Sasetako saila.
- RETITURRI
Azkartzako lurgintza, Lpz. Ge-
reñu 1708 urtea.
- RETURA
Axarteko lurgintza.
- RETURRI
Azkartzako lurgintza, Lpz. Ge-
reñu 1676 urtea.
- RETUSABELA
Sasetako saila.
- REZALDAI
San Martin Galvaringo lur-
gintza.
- RIBAZAL
Samianoko saila.
- RIBERKU
Panguako lurgintza.
- RIGURETA
Ajarteko lurgintza.
- RIKAIA
Imiruriko mendia.
- RIKALDE
Agillu-Axarteko erreka.
- RIKOZABAL
Marauriko lurgintza.
- RIKUARAN
Agiluko saila.
- RINGARARI
Marauriko saila.
- RIPALDI ETA RIPANDI
Grandivalgo lurgintza.
- RIPARAN
Caricedoko saila.

* *Rekuaran* saila. Antza, *La Recuaran* > *Larrekoaran* "valle de la dehesa"-ren se-
gidakoa da (agian, *Reikoaran*, hots, **Rei(n)koaran* baten sinkopa ere izan daitekeela).
Beherago *Rikozabal*, *Rekozabal* (kasuren batean *Reko* *(E)*rrekako*-ren murriztura izan
daitekeela -*Rekali*or *Rikali*or (Aberasturi-ko) "arroyo seco" hidronimoaren antzera-).

* *Relarkia* saila. "Itten una pieza que dicho Conzejo tiene sula propia de quatro
fanegas de sembradura en el termino de relarquia...". Arch. H. Prov. 3384, 267,
1772 urtea.

- RIPELA
Baxauriko saila.
- RITITURRI
Azkartzako lurgintza, 1800 urtea.
- ROBALETXA
Sasetako saila.
- ROBALZA
Billa Toberako lurgintza.
- RODAITU
Ozanako saila.
- RODALDIA
Parizako saila, erreg. 236. 55. 178 *.
- RODAUTSE (RODAOSTE?)
Moskatoroko soroak.
- RODEA
Argantzongo saila.
- RODERASO
Panguako lurgintza.
- ROIARAN
Arrietako lurgintza *.
- ROJARAN (ROIARAN)
Arrietako saila, erreg. 32. 3. 183.
- ROKARANA
Arrietako iturria eta gainaldea.
- RON (EL ROM)
Armentiako saila.
- ROPASPIDIA
Paritzako saila.
- ROSABELA
Paritzako saila.
- ROSATXA
Pedruzoko lurgintza.
- ROSTETA
Arrietako saila.
- ROTABE
Fuidioko saila.
- ROTALDE
Azkartzako zubia, erreg. 79. 10. 227.
- ROTALDIA
Paritzako lurgintza, erreg. 207. 41. 74.
- ROTALDIKO
Paritzako saila, erreg. 207. 41. 74.
- ROTARANA
Baxauriko saila.
- ROTARBIN
Obekuriko sakana.
- ROTAURI
Pedruzoko lurgintza.
- ROTAZANO
Ozanako saila.
- ROTELA (ROTOLA?)
Trebñualdeko saila, erreg. 246. 58. 140.
- ROTOLA
Baxauriko muinoa.

* *Rodaldia* saila. *Roda* lat. *rotam*-etik herskari ozen-berantaz, gaztelaniako *rueda* / *rodar* kasuetan bezala. Beherago, berriz, hozkari ahoskabeaz *Rotabe*, *Rotalde*, *Rotaldia*, *Rotaran*, *Rotauri*, *Rotela* (*Rotola*) delakoak; *-aldia* "paraje, lado".

* *Roiaran* saila. Bada *Rojaran* ere, lehen elementua *roia* / *roja* erromanikoa bide dela; *-aran* "valle".

RUTIARAN	Baxauriko saila, Gonz. Salazar 1753 urtea.
Azartzako saila, erreg. 196. 36. 78 *	SAGARBE
RUTXARTIA	Frankuko saila, erreg. 218. 48. 190.
Uzkioko lurgintza.	SAGARDIA
RUZISABELA	Albaitako lurgintza *.
Sasetako lurgintza, Lpz. Gere- ñu 1665 urtea.	SAGARDUI
SABALAKOTXA (*ZABALAKOTXA)	Otxateko saila *.
Baxauriko saila, Gonz. Salazar 1753 urtea.	SAGARDUIA
SABELA	Albaitako saila, erreg. 32. 3. 19 *.
Baxauriko saila, Gonz. Salazar 1589 urtea *.	SAGARDURI
SAGABIA	Araikoko lurgintza.
Arrietako saila, Lpz. Gereñu 1693 urtea.	SAGARRALDIA
SAGALAKOTXA (ZABALAKOTXA)	Uzkioko gainaldea, erreg. 133. 21. 68.
Baxauriko saila, Gonz. Salazar 1753 urtea.	SAGARRALDIKO
SAGALZARRA	Uzkioko saila, erreg. 133. 21. 68.
Dordonizko lurgintza.	SAGARRIPA
SAGAMENDILEA (SAGARMEN- BEA?)	Doroñuko saila.
	SAGARTUIETA
	Marauriko saila.

* *Rutiaran* saila. *Rutiaran* *(A)rrutiaran-etik, *arruti*- "barranco" dela; *-aran* "valle". *Retuaran* aldakian lehen bokalaren irekira beranta eman da.

* *Sabela* saila. Aranaldean bada **Sabela* "hondonada, seno del monte" bide den *-sabela* osagai trakestua-. Erro bereko osagaia bide dago *Eskisabel*, *Gorosabel* dela-koetan.

* *Sagardia* saila. *Sagardia* "manzanal" kasu mugatuan. "Itt. otra en termino de Sagardia labor de media Yugada... de dicho Juan de Aguillo...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3348, 337, 1774 urtea.

* *Sagardui* saila. *Sagardui* "manzanal". "Itt. hipoteco otra heredad en termino de Sagardui de labor de tres quartos de Yugada a surco de heredad de Francisco Aguillo". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 310, 1774 urtea.

* *Sagarduia* saila. *Sagar*- "manzana"; *-duia* mendebaldeko atzizkia kasu mugatuan. Erro berekoak dira *Sagardui*, *Sagalzarra* (**Sagarzarra* r < l disimilazioaz), *Sagartuieta*, *Sagarraldia*, *Sagarduri*, *Sagarmin* "manzana silvestre", *Sagarbe*.

- SAGASETA**
Trebiñu konterriko herria.
- SAGAGURBI**
Taraveroko lurgintza.
- SAGURRALDE**
Axarteko saila *.
- SAJARMIN (SAGARMIN?)**
Axarteko saila.
- SALBIDE**
Fuidioko lurgintza *.
- SALLURRE**
Taraveroko saila.
- SALMENDI**
Dordonizko sakana.
- SALMURARRAN**
Trebiñu konterriko lurgintza,
Lpz. Gereñu 1717 urtea.
- SALTURRE**
Taraveroko lurgintza.
- SALTURRI**
Arrentiako saila.
- SALZE**
Baxauriko saila*.
- SALZETA**
Agilu-Axarteko saila *.
- SAMENDI (SALMENDI?)**
Agiluko saila, erreg. 84.11.4.
- SAMENDIA**
Azkartzako lurgintza.
- SAMIANO**
Trebiñu konterriko herria *.
- SAMINAGA (SAGARMINAGA?)**
Imiruriko saila.
- SAMORARAN**
Trebiñuko lurgintza, Lpz. Ge-
reñu 1708 urtea.
- SANBEDERI (SAMEDERI)**
Fuidioko lurgintza *.
- * *Sagurralde* saila. "Ilt. Hipotecamos una heredad en termino de Sagurralde de dos Yugasdas a camino para Vitoria y ribazos del referido vinculo". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 309, 1799 urtea.
- * *Salbide* lurgintza. *Sal-* *sare-* "red" delakotik, agian, *Saletxe* kasua bezala, bestetañ, ordea, *sara / zara* "jaró"-ren errokoa izan dalteke. Bestalde, *sarr(i)-* "espesura" ere kontuan hartzekoa da, *Sarguren / "Sarriguren, Sarbil* kasuetan bezala.
- * *Salze* saila. Tokizen erromanikoa. "Otra en la fuente de el Salze de ocho zelemines o lo que fuere". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 267, 1772 urtea.
- * *Salzeta* saila. *Salzeta* gazt. *Salceda*-ren aldaki zaharra (baina -eta atzikiari hozkariaren ozendura jasan gabe, Arabako beste *Fresneta* toponimo nagusian bezala). Euskarazko *Anoeta, Sarasketa, Aritzeta* tokizenetan ere ahoskabetasun bera datza -eta atzikiari. Cfr. LEEE, 275-277.
- * *Samiano* herria. 1106-ean *Alvaro Munnoz de San Meiano, Sant Meano* 1325 urtean. Iturrian lat. *Sanctus Emilianus*- dago, gerora *Medianus*-ekin nahasia López Santos hizkuntzalarariaren ustean (*Idem, Archivos Leoneses V (1950) 43*). M. Nieves Sánchez-ek dioenez, ordea, lehen formula izan zitekeen *Medianus*, muturreko *San* hori ondoren erantsia izanarik. Cfr. *Idem, op. c.176*. Adieraztekoa da *Aemilia / Emilia* izen berezia lehen bokalaren erorketaz igaro dela, gehienetan, euskarara, *Milla Lasturkoa* etaroko ereslan modura.
- * *Sanbederi* saila. *San Emederi (San Emeterio)*-ren aldakia, *m b* disimilazioaz. Ezaguna da, orobat, *San Videri* formula. Pontevedran bada *San Meder*, Burgosen *San*

SANBIZENTE (SAN VICENTE)	SANKILIZ ETA SANKILEZ
Trebñualdeko despopulatua.	Agilu eta Armentiako saila, erreg. 215. 47. 220 *.
SANDARAZU	SANMAMES
Albaitako saila.	Frankuko lurgintza.
SAN ESTEBAN	SANMARGIN (ZAMARGIN?)
Trebñu konterriko herria *.	Lañuko saila.
SAN FORMERIO	SAN MARTIN DE GALVARIN
Trebñu konterriko santute. *.	Trebñu konterriko herria *.
SANJUAN ZAR	SAN MARTIN ZAR
Albaitako saila.	(SANMARTINTZAR)
	Trebñu konterriko herria *.

Medel, Asturian *San Medero*, lat. *Aemeterius*-etik; kontuan izatekoa da Nafarroako *Amatrain* ere **Aemeteriani* batetik etor daitekeela. Cfr. LEEE, 247, L. *Michelena*, Emérita XXIV (19656) 351-352. Bestalde, *Sabastian* despopulatua *Sabastian*-etik, Mesanza eta Bergigona artean kokatua. In *Ibita*, in *villa Sebastiane*, *meas terras*, 1094 urtean. Egun *Sabastian* izeneko tokizena ematen da Paritzan. Eta *Ibita* (*Ribo Ibita...*) toponimoa, Trebñu-ri atxikia, *Ibda-* eta euskal jatorrizko *-uda* "agua" delakotik, agian, *Ayuda* sortuz. *Comparavi uno solare cum sua divisa in villa que dicitur Beroztegieta (...)* ad senior *Albaro Munnioz de Sanmeiano* 1106 urtean, *Balparda*, Vizcaya y sus fueros 2, 271, *Ad te senior Albaro Munnioz de Sanmeiano* 1106 urtean, *Serrano*, C.S.Millán, 296.

* *San Esteban* herria. *San Formerio*ren mendi-katean kokatua kausitzen da. Hagionimoak, noski, ordain ugari du penintsulako beste tokitan; euskal onomastikaren esparruan, berriz, gogoratzeak dira *Doneztebe*, *Donoztiri* ('Done Estebe iri) iparraldekoa, eta abar.

* *San Formerio* santutegia. *San Formerio* hagionimo latindarra da, santutegiaz gain, herriska batzuen lurtsail-izena dela. Arabar santutegia 750 urtean altuera batean eraikia dago, aspaldiko garaletan *zaitegia* izana, *Ayuda*, *Zadorra* eta *Ebro* ibaien zehar-meharren eskualdean. Bertan gordetzen dira Trebñuko Konterriaren zaindaria den *Formerio*-ren hezurak. Eraikinak horma sendo eta kontrabular bortitzak ditu.

* *Sankiliz* edo *Sankilez* saila. *San Quilez* hagionimoa *Moscator*, *Arana*, *Armentia*, *Moraza* eta beste herritan kausitzen da, eta jatorrian lat. *Quiricus* izen berezia du *c'i* taldean latineko belare zaharra (euskarak *makila*, *okela* gisako beste mailebutan ere) gordetzen duela. Cfr. LEEE, 265. Cfr. *Lp. López Santos*, *Hagiotoponimia*, ELH I, 613.

* *San Martin Galvarin* herria. Lat. *Sanctus Martinus*-etik; *Galbarin Galbari* gisa XI mendean -Donemillagako errejan- ageri zen izenetik. Lehen osagaian eman daiteke *galbar* "calvo" erroa -*ain* (-*in*) atzizki erromanikoaz hornitua-; beraz, *Galbarra*, *Galbarruli*, *Galbarruri*-ren segidakoak ezagunak dira gurean.

* *San Martin Zar* (*Sanmartintzar*) herria. *Sanjuanzar*-ek bezala, hagionimoak *zar* "viejo" izenondoa atxikia du. *Sancti Martini* azaltzen zen 1025 urtean Donemillagako errejan, *Sancti Martini de Zaharra* 1076 urtean, eta *San Martin y Çahar* Kalagurriko zerrendan 1275 urtean (Hergueta).

SANSARAIO	SANTIUSTE (SANTIOSTE)
Uzkioko lurgintza.	Doroñuko lurgintza.
SANSASOLO	SANTORKARIO
Dordonizko lurgintza *.	Golernioko iturria *.
SANSASULO (SANSASOLO?)	SANTURALDE
Dordonizko saila.	Imiruriko lurgintza.
SANSITURRI	SANTURRALDE
Billa Toberako saila.	Imiruriko saila.
SANSOGARAI	SANTURRI
Fuidioko saila.	Pedruzoko lurgintza.
SANSOLO	SANTUSTE
Kutxuko lurgintza.	Meanako zelaia.
SANTATXIRLAS	SANTUTURRI
Ladrera-Ozillako lurgintza.	Obekuriko saila, Gonz. Salazar 1637 urtea.
SANTILLALI	SAN VICENTEJO
Trebiñualdeko saila.	Trebiño konterriko herria *.
SANTISABEL	SANZOLLARAN
Golernioko lurgintza.	Trebiñualdeko saila *.
SANTISKELAS	SARAGAZURA
Arrietako saila.	Azkartzako lurgintza.
SANTISTIMIA	SARAN
Golernioko saila.	Azkartzako sakana.
SANTITURRI	SARASA
Obekuriko saila, gonz. Salzar 1698 urtea.	Argoteko lurgintza.

* *San Vicentejo herria. San Vicent* 1257 urtean (Hergueta); *-ejo* gaztelaniaren esparruko txikidurazko atzizkia da. Orobat, bada *San Vicente* deituriko despobulatua, Meana inguruan kokatua. Cfr. *Lpz. Gereñu*, op.c. 580.

* *Sansasolo* saila. Probableki, *Antso (Santxo-)* eta *-solo* "campo, sembradio" osagaletatik. Beste aldakiak *Ansusolo*, *Ansasulo* (Moscatar) dira.

* *San Torkario* saila. *San Torkuario*-ren iturrikoa da. *Santotornil* kasuan (Saraso), berriz, *San Saturnino*-ren erroa datza, eta *Zadornil*, *Saornil*, *San Zadornin* aldakiak ere beste lurraldetan ezagunak dira.

* *Santiletxe* saila. "Iten otra heredad en termino, que llaman Santileche laur de media yugada a surco por una parte de el dicho Mateo Ochoa vezina de Imiruri...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 289, 1772 urtea.

* *Sanzollaran* saila. "Iten otra en Sanzollaran a surco de Manuel Francisco Sierra y regaxo". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3348, 235, 1772 urtea.

- SARASO (SARATSU)
Trebilñu konterriko herria *.
- SARASU (SARASO)
Trebilñu konterriko herria,
Lpz. Gereñu 1710 urtea.
- SARDUIA
Parizako lurgintza.
- SARGATUIETA (SAGARTUIETA)
Marauriko saila.
- SARIKOARAN (SARRIKOARAN?)
Marauriko lurgintza.
- SARKUTA
Ozillako lurgintza.
- SARMENTUIA
Ozanako lurgintza.
- SARMINAGA
Otxateko saila *.
- SARNAIA
Añastroko lurgintza.
- SAROGUEN
Trebilñualdeko saila *.
- SARRABIN
Albaitako lurgintza.
- SARRABITXA
Albaitako saila, erreg. 133.
21. 155.
- SARRABUTXI (SARROGUTXI?)
Argoteko lurgintza.
- SARRAGEN (SARRIOGOEN, SARRIOGUEN?)
Albaitako mendia.
- SARRAGUEN
Albaitako mendia.
- SARRAIUBE
Ogetako lurgintza.
- SARRALDIA
Paritzako mendia eta saila,
erreg. 113. 16. 106.
- SARRALLUBE
Ogetako saila.
- SARRARTE
Imiruriko mendia.
- SARRARTE EDO ORMABE
San Vicentejoko saila, erreg.
136. 22. 170.
- SARRATE
Toverako lurgintza, erreg. 47.
6. 240.
- SARRIA
Trebilñualdeko saila *.

* *Saraso (Saratsu)* herria. *Sarasso* 1257 urtean (Hergueta), *Sarassu* 113 urtean. Bere jatorrian *sarats-* AM, B, G "sauce" bot. dago, *-zu* BM, R, S (*-so* berantago) atzizkiak hornitua. *Saspadura* toponimoan ere *sa(r)ats-* erro bera.

* *Sarminaga (Sagarmínaga?)* saila. "Itt. hipoteco otra heredad en Sarminaga de laur de una yugada y media a surco del vinculo que goza Josef de Moraza...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 310, 1774 urtea.

* *Saroguen* saila. *Saro-* / *zaro-* "prado", "lugar boscoso"; *-guen* "superior, el más alto". "Itt. otra en termino de Aroguen a surco de Juan Baxo y Domingo Gonzalez". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3348, 235, 1772 urtea.

* *Sarria* saila. *Sarri* "espesura", beste *Sarrate*, *Sarraguren*, *Sarraldia*, *Sarrabutxi*, *Sarrate*, *Pitisarri* tokizenetan bezala.

- SARRIGUREN
Albaitako saila.
- SARRIKULANDA (?)
Imiruriko saila *.
- SARRINKOA
Azkartzako saila.
- SARRIOA
Aranako saila, erreg. 218.
48. 86.
- SARROBALZA
Taraveroko lurgintza.
- SARRUGUEN
Albaitako saila, erreg. 32. 3.
15.
- SARRUSA
Baxauriko saila.
- SARRUTI
San Martin Galvaringo lurgintza.
- SARTEMADURA
Argoteko lurgintza, Lpz. Gereñu 1706 urtea.
- SARTILATXI
Saratsuko lurgintza.
- SARUBUTXI
Ogetako lurgintza.
- SASEBAREA
Sasetako lurgintza, Lpz. Gereñu 1666 urtea.
- SASETA
Trebiñu konterriko herria *.
- SASPADURA
Billa Toberako lurgintza.
- SASTARANA
Sasetako lurgintza.
- SASTIKURRALDE
Otxateko saila *.
- SASTRIKURALDE
Imiruriko lurgintza.
- SAURLEZEA
Baxauriko saila, Gonz. Salazar 1589 urtea.
- SAURRA
Saratsuko lurgintza.
- SAUTURRI
Trebiñualdeko saila *.

* *Sarrikulanda* saila. "Campo de la espesura" da. "Itt. otra en la citada Jurisdicción de dicho lugar de Imiruri y termino de Sarrikulanda de cauda de una lugada...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 318, 1775 urtea.

* *Saseta* herria. *Barizhaza una rega, Sagassaheta una rega, Orzalzan una rega* 1025 urtean, *Balparda, Vizcaya* y sus fueros I, 388, *Barizhaza I rg., Sagassaheta I rg.* 1025 urtean, *Serrano, C.S.Millán* 105. *Jatorriz sarats sagats-* "sauce" da $r < g$ disimilazio arruntaz; BN, B, G euskalkietan ere disimilazio bera (nahiz 1089 urtean *Sagarzaeta* bezala azaldu); -*eta* tokizko atzizkia.

* *Sastikuralde* saila. "Itt. hipoteco otra heredad en termino de Sasticurralde (Sarticurralde?) de lauor de un quarto ... a surco de la Senda de dicho Lugar de Imiruri...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 310, 1774 urtea.

* *Sauturri* saila. *Badira Saiturri, Saturri, Salturri* aldakiak ere Armentian eta Pedruzo herrietan. *Seguraski*, lat. *saltum*-etik datorren *sautu* erromanikotik (euskal *zaldu* baino berantagoa, *it* taldea diptongo erromanikoan askatu dela). Aiarako lurretan maiz azaltzen da *Sautu / Sauto* tokizena (eta bere ildokoa da, orobat, *Soto* gaztelaniarra). *Zaldu*-k "arboleda donde sesteo el ganado" espresatu ohi du. Beherago, andana beretik, *Sotolandia* eta *Sotaran*, baina *soto* gaztelaniarraren zehar.

SEBASTIAN

Trebiñualdeko despopulatua *.

SEGABIA

Arrietako saila.

SEGILDE

Araikoko lurgintza.

SEGIN

Torreko lurgintza.

SEKILDE

Araikoko saila.

SEKILZA

Otxate-Imiruriko saila, erreg.
209. 43. 185.

SEKUNZA

Araikoko lurgintza.

SEMENDI

Azkartzako lurgintza, Lpz. Gereñu 1715 urtea.

SERRALDIA

Paritzako saila.

SERRALLUBE

Ogetako saila.

SERUSA

Taraveroko lurgintza.

SETURRA

Araikoko lurgintza, erreg.
773. 181. 87.

SETXEZEA

Ozanako lurgintza.

SIARRITA

San Martin Galvaringo saila.

SIATXI

Otxateko saila, erreg. 209.
43. 176.

(SIERRAL) BALTXU

Caricedoko saila.

SIGALTXE

Imiruriko lurgintza.

SIGALTXI (?)

Imiruri-Otxateko saila.

SIKILZA

Imiruri-Otxateko saila *.

SIURRA

Baxauriko saila.

SOBARAN

Dordonizko saila, erreg. 108.
15. 126.

SOBARRONES

Morgasko lurgintza, Lpz. Gereñu 1832 urtea.

SOGARTXE

San Martin Galvaringo lurgintza.

SOLACUESTA

Arrietako lurgintza,

SOLANDA (SOLOANDIA?)

Saratsuko lurgintza.

* *Sebastian* despopulatua. "En la merindad de Rivo de Ibita, pagando "I rega", tenemos en 1025 el lugar de *Savastian*, entre Mesanza u Langu (Laño); citándose también en el siglo XIII como *Sebastian...*". Lpz. Gereñu, op.c. 580.

* *Sikilza* saila. Agian, **Zikiriza* "lugar de centeno" (Nafarroan "lugar de garbanzos" ere bada), jatorrian lat. *cicereum*-etik, -za ugaltasunezko atzizkia dela. Bestalde, Gasteizen eta Gasteizaldean *Zikirioza* eta *Zikirimendi* toponimoak. "It. otra en termino que llaman Siquilza de la misma Jurisdizion de media Yugada a surco de heredad de Pedro Saseta...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 310, 1774 urtea.

- SOLANDI
Saratsuko lurgintza.
- SOLANDIA
Saratsuko lurgintza *.
- SOLAPEÑA
Agilu-Axarteko salla.
- SOLARAN
Dordoniz eta Uzkioko lurgintza, erreg. 108. 15. 124.
- SOLAREIN (SALARREIN)
Meanako lurgintza.
- SOLARREIN
Meanako lurgintza.
- SOLATXE
Armentiako salla.
- SOLATXI
Pedruzoko lurgintza, erreg. 233. 54. 76.
- SOLBIKORA
Lañuko mendia.
- SOLBIKORA, SORBIKORA
Baxauriko salla, Gonz. Salazar 1761 urtea.
- SOLEARAN
Sanmartintzarko salla.
- SOLIARAN
Sanmartintzarko lurgintza.
- SOLLUBE
Taraveroko lurgintza.
- SOLMENDI
Dordonizko lurgintza.
- SOMENDI
Agiluko-Axarteko salla, erreg. 215. 47. 217.
- SONSARRIETA
Azkartzako lurgintza, Lpz. Gereñu 1676 urtea.
- SOPEGI (LOPEGI?)
Arrietako soroa.
- SOPERDUIA
Sasetako lurgintza, Lpz. Gereñu 1665 urtea.
- SORDALAITA
Sasetako lurgintza, Lpz. Gereñu 1734 urtea.
- SORDELAITAS
Sasetako lurgintza.
- SORRIPA
Morgasko lurgintza.
- SORRONDIA
Grandivalgo lurgintza.
- SORTILATXI
Saratsuko lurgintza.
- SORUAIA
Añastroko lurgintza.
- SOSPADURA (SASAPADURA?)
Billa Toberako lurgintza.
- SOSTE
Agiluko lurgintza, Lpz. Gereñu 1746 urtea, erreg. 178. 31. 125.
- SOSTE-ASPIL
Agiluko salla.

* *Solandi* lurgintza. *Solo*- "campo", "sembradio" lat. *solum*-en eratorri erromani-ko batetik; *-andi* "grande". Hemengoaren segidakoak dira *Solaran*, *Solatxi* -eta *Solapeña*, *Solacuesta* hibridoak-. "Iten otra en termino que dizen Solandi laour de media yugada a surco de tierras de Francisco Diaz cura y Beneficiado de Argote...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 289, 1772 urtea.

- SOSTIA (SOLOSTEA?)
Pedruzoko lurgintza, erreg.
232. 54. 72.
- SOTALABARRI
Argoteko saila.
- SOTALANDIA
Torre eta San Martin Galvarin-
go saila, erreg. 154. 26. 144.
- SOTARAN
Torreko lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1706 urtea.
- SOTOLANDIA
Torreko lurgintza.
- SUARRA
Saratsuko lurgintza.
- SUARRO (SUARRA?)
Saratsuko saila *
- SUARTE
Ozanako lurgintza.
- SUBALZARRA
Moskatorko lurgintza.
- SUBARRARAN
Moskatorko lurgintza.
- SUBIALDE
Lañuko saila eta erreka.
- SUGARTXI
San Martin Galvaringo lur-
gintza.
- SUIGOITIA (ZUBIGOITIA?)
Lañuko saila, Lpz. Gereñu
1632 urta.
- SULUZZEA (SOLOLUZZEA?)
Ozanako lurgintza.
- SUNZA
Ogetako lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1706 urtea.
- SUPITARTE
Fuidioko saila.
- SUPITXIPIA (ZUBITXIPIA)
Baxauriko saila *.
- SURBARANA
Sasetako sakana.
- SUSARRATE
San Martin Galvaringo lur-
gintza.
- SUTISABE (SUTISABEL?)
Doroñuko saila.
- SUTISABEL
Golernioko saila, erreg. 75.
10. 71.
- TABAIKOA
Albaitako lurgintza.
- TALAIÀ, LA ATALAI
Obekuriko saila, Gonz. Sala-
zar 1711 urtea *.
- TALAMENDIA (TALAIMENDIA?)
Paritzako lurgintza.

* *Suarra* saila. "Iten otra hera, en el termino de do dizen suarra de lauor de una yugada a surco de tierra del cauldo y servidores de dicho lugar...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 289, 1772 urtea.

* *Supitxipia* saila. "Zupi zubi-ren aldaki ahoskabea; -txipia "pequeño". Leaburu-n (Gip.) bada Zupitxar tokizena, hain zuzen, zubi baten izenari atxikia.

* *Talaia* saila. *Talaia* "atalaya". "It. una heredad en la Talaya de media fanega de sembradura lintera a piezas de Pedro de Egullela...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 263, 1775 urtea.

- TALLANTURRI (TALLAUTURRI?)
Billa Toberako saila.
- TALLAURI
Aranako saila *.
- TALLAUTURRI
Frankuko saila.
- TARAITA
Trebñuko despopulatua, XIII. mendea.
- TARAKUIA
San Vicentejoko saila.
- TARAVERO
Trebñu konterriko herria *.
- TARROZIGA
Doroñuko saila.
- TELUARAMENDI
Meanako gainaldea, Lpz. Ge-reñu 1482 urtea.
- TIDAURRA
Albaita, Lañu eta Paritza arteko haitza, 1694 urtea.
- TITUARAN
San Vicentejoko lurgintza.
- TOBA
Mesantzako saila, erreg. 1. 1. 103.
- TOBA EDO SAGARDUIA
Albaitako saila, erreg. 32. 3. 19.
- TOBAIKOA
Paritzako lurgintza.
- TOBARANA
Azkartzako lurgintza, erreg. 132. 3. 147 *.
- TOLOÑO
Morazako lurgintza.
- TONABUSIA
Otxateko lurgintza.
- TORNABUSIA
San Vicentejoko saila.
- TORNALETXE
Billa Toberako lurgintza, erreg. 117. 18. 76.
- TORRE
Trebñu konterriko herria *.
- TORREGARIA (TORREGARIAIA?)
Uzkioko lurgintza.
- TORRONDO
Azkarzako saila.
- TORROZIA
San Martin Galvaringo saila.
- TORROZIAGA
Doroñuko lurgintza.

* *Tallauri* saila. *Tallauri* Arana herriskan, *Tallauturri* Caricedon. Lehen osagaia lat. *dacullam*-etik, baina *dalla* / *talla* erromanikoaren zehar.

* *Taravero* herria. 1257 urtean Kalagurriko zerrendan izen erromaniko beraz azaltzen zen (*Hergueta*).

* *Tobarana* saila. *Toba*- lat. *tupam*-etik, baina erromanikoaren zehar, ze euskal *tupa* formulak latineko bokal itxia eta herskari ahoskabeari eusten dio; *-arana* "valle".

* *Torre* herria. *Torre una rega*, *Sancti Martini una rega* 1025 urtean, *Llorente*, *Noticias históricas* 3, 345, *Torre I rg.*, *Sancti Martini I rg.* 1025 urtean, *Serrano*, C.S. Millán 105. *Torriondo* (Azkartza) hemengoaren eratorria da, eta, era berean, *Torrigostia* (Sasete) -ko eta -oste elementuez-. Beste *Turralde*, *Turriaga*, *Turributxi* delakoak euskal *iturri* "fuente"-ren segidakoak dira.

- TORROZIGA
Doroñuko saila.
- TORUALDETXXO
Billa Toberako saila, erreg.
117. 18. 76.
- TRONKUBIDE
Frankuko saila, erreg. 143.
25. 168.
- TRASUGERZAS
(TRAS UGERZAS)
San Martin Galvaringo lur-
gintza.
- TREVIÑO (TREBIÑU)
Trebilnu konterriko herriburua *.
- TRILLALDE
Axarteko lurgintza.
- TROKOIZA
Sasetako saila.
- TRUNTXI
Zurbituko lurgintza.
- TUABRO
Saratsuko saila *.
- TUBERANA
Azkartzako saila.
- TUBERBA
Paritzako saila.
- TURBULO (ITURBURO?)
Saratsuko lurgintza.
- TURBURO
Saratsuko saila *.
- TURIAGA
Sasetako saila.
- TURISAGRADO
(ITURRISAGRADO?)
Saratsuko lurgintza.
- TURIZAR (ITURRIZAR?)
Mesantzako saila.
- TURRALDEA
Torreko saila, Lpz. Gereñu
1706 urtea.

* *Trebilnu (Trebilnu)* herria eta konterria. *Trevinno* 1151 urtean, *Trivinio* 1226 urtean (E. Enciso, Catálogo 30-31), *Trevenno*, *Trivinnum* 1325 urtean (Ibidem, I 75-79). Trebilnu herriburuak *Trebilnu de Uda*, *Trebilnu de Yuda* izenak hartzen zituen. *Ribo de Ibita* toponimoa zaharra 1025 urtean azaltzen zen. *Trebilnu* izen erromanikoa da lat. *trifinium*-etik, amaieran *-nium* < *-ño* ondorio fonetikoaz (Dominium Domeño, Betonium Betoño kasuetan bezala). *Irumugarrieta* tokizenak, nolabait, *Trebilnu* izenak espresatzen duena adierazten du. Trebilnu, beraz, hiru euskal tribuen, hots, *autrigoi*, *karistiar* eta *bardulliar* tribuen bilgune izan zen Arabaren erdian. Tribu bakoitzak bere kokatze berezia zuen; autrigoiak konterriko mendebal eta hegoaldekoak ziren, karistiarak iparraldekoak, bardullarrak erdi eta ekialdekoak (eta beraien arabera Arabako toponimoek, batzuetan, euskalkien isoglosa bereziak islatzen dituzte (*soro* / *solo*, *aritz* / *aretx*, *urritz* / *urretx*, *aitz* / *atx*, eta abar). Autrigoen lurraldea ez zen, seguraski, euskararen esparrukoa aspaldidanik; horregatik Konterriko hego-mendebaldeko herriek, nagusiki, ez dute euskal toponimorik. Karistiaren eremuak, noski, mendebaldeko euskararen isoglosak (*aretx*, *urretx*, *atx*, *-dui*) islatzen ditu. Cfr. C. Sánchez Albornoz, *Vascos y navarros*, 22.

* *Tuabro (Iturburo?)* saila. "Itt. otra en la misma Jurisdizion y termino titulado Tuabro de cavida de una yugada lintera por el solano a una sierra...". Arch. H. Prov. Bugos, Hipot. 3384, 298, 1772 urtea.

* *Turburo* saila. (*Iturburo* "manantial"). "Itt. otra en la misma Jurisdizion y termino titulado Turburo de cavida de cinco quartos de yugada rodeado de arroyo". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 288, XVIII. mendea.

- TURRALDIA
Paritzako saila, erreg. 196.
36. 163.
- TURRARAN
Axarte eta Billa Toberako
saila *.
- TURRATE
Saratsuko lurgintza.
- TURRETXO
Axarteko saila.
- TURRIAGA
Doroñuko lurgintza *.
- TURRIAGARA
Sasetako lurgintza, erreg.
113. 16. 182.
- TURRIALDEA
Torreko gainaldea.
- TURRIARAN
Azkartzako saila, Lpz. Gereñu
1760 urtea.
- TURRIBERDE
Baxauriko saila, Lpz. Gereñu
1770 urtea.
- TURRIBUTXI
Doroñuko saila.
- TURRIGAUSTIA
Sasetako saila.
- TURRIGUTXI (ITURRIGUTXI)
Ogetako saila, erreg. 143.
25. 35.
- TURRIKARANA
(ITURRIKOARANA?)
Armentiako lurgintza.
- TURRISAGRADA
Pedruzoko lurgintza.
- TURRISAGRADO
Saratsuko saila *.
- TURRITA
Trebiñualdeko mendia.
- TURRITXO
Axarteko lurgintza.
- TURRIZABALA
Billa Toberako lurgintza.
- TURRUBERDE
Baxauriko saila.
- TURRUBERDE, TURRIBERDE
Baxauriko saila, Gonz. Salazar
1753 urtea.

* *Turraran* saila. Probableki, (*l*)*turarran* "valle de la fuente"-etik. "Itt. Otra heredad en termino de Turraran de dos fanegas y media a surco de Francisco Martinez de Alegria y de Santiago de Ogueta...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 305, 1774 urtea.

* *Turriaga* lurgintza. *Iturri- fuente* delakotik lehen bokalaren erorketaz, beste *Turriaran*, *Turriberde*, *Turrizabal*, *Turrita*, *Turraldea*, *Turrisagrada* -hibrido- eta beste gisakoetan; -aga ugaltasunezko atzikia. Lehen bokalaren itzalketa gaztelaniak bigarren silaban azentuazio azkarragoa jartzeko duen ohitura fonetikoagatik sortu bide da, lehen bokala ahul eta erorkor bilakatuz (adibidez, *Iturriaga*-tik (*l*)*turriaga* < *Turriaga*). Berdin agitzen da etxe *Txabarri*, *Txarte*, *Txandia* "casa grande", *elorri Lorduia*, *Lorza*, *elexa Lejalde*, *Lejoste* kasuetan. *Iturri*-ren erroa biziki garatua kausitzen da ertaroko onomas-tika orokorrean: *Pero Lopiz Turrico* 1295 urtean, *Terra Iturrioz de Gurtia* 1055 urtean, *In loco qui dicitur Chiri Iturri* 1156 urtean (*xiri iturri* "fuente menuda", "chorrito"), *Et in Iurgioien uno casato* 1045 urtean. Cfr. Términos vascos, 290.

- TURRUBIA (ITURRIBEA?)**
Sanmartintzarko lurgintza.
- TURRURIA**
Billa Toberako lurgintza,
erreg. 117. 18. 22.
- TURRUSAGRADO**
Saratsuko saila *.
- TURRUSTEA (ITURRIOSTEA?)**
Obekuriko lurgintza.
- TURURIA**
Billa Toberako saila.
- TXABARIA**
Moscatorko lurgintza.
- TXALURA**
Trobiñuko lurgintza, Lpz. Ge-
reñu 1706 urtea.
- TXAMARGINA**
Dordonizko saila.
- TXAMURRARAN**
(TXAMURRIARAN)
Trobiñuko saila, erreg. 189.
34. 32.
- TXANDIA**
Torre eta Sasetako haltza,
erreg. 154. 26. 165.
- * *Turrisagrado* saila. Izen hibridoia (/)turri-eta -sagrado osagaieetatik. "Otra donde llaman Turrisagrado de cavida de dos Yugadas lintera a tierra de Cathalina de Imiruru y de Juan Martinez de Saseta...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 290, 1772 urtea.
- * *Turrisagrado* saila. "Iten otra heredad en do llaman Turrisagrado laour de media yugada a surco de tierras de Pedro de Albaina...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 289, 1772 urtea.
- * *Txararan* saila. *Txara sara / zara* "jaro"-ren aldaki bustia, jatorrian arabiarrak dela (nahiz gurera gaztelaniaren zehar sartu); -*aran* "valle". Euskal toponimian badira *Zarate, Zaratlegi, Txarakadi, Txaradi* delakoak.
- * *Txartikoarana* saila. "Ilt. otra en termino de chartico Arana de laour de quatro zelemines surco de dicho Josef de moraza...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 311, 1774 urtea.
- TXARABEL**
Billa Toberako lurgintza.
- TXARABITARAN**
Saratsuko lurgintza.
- TXARARAN**
Trobiñualdeko saila *.
- TXARRATU**
Albaitako mendia.
- TXARRATXIA**
Arrieta eta Doroñuko lur-
gintza.
- TXARRUA**
Obekuriko saila, Gonz. Sala-
zar 1637 urtea.
- TXARTIKOARANA**
Otxateko saila *.
- TXARZARAN**
Albaitako sakana.
- TXATIKORANA**
(TXARTIKUARANA)
Trobiñualdeko saila, erreg.
138. 13. 20.
- TXATIKUARAN**
Imiruriko saila.

- TXATIKURRANA
Imiruriko saila.
- TXETURRI
Golernioko saila.
- TXIBARRUA
Baxauriko saila.
- TXIDERNA
Obekuriko saila.
- TXIKAIA
San Vicentejoko saila, erreg.
10. 1. 240.
- TXIMILJO
Morgasko saila, erreg. 118.
16. 40 *.
- TXIMIJUA
Ogetako lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1722 urtea.
- TXIMITXO
Añastroko lurgintza.
- TXINIPADURA
Billa Toberako saila.
- TXIRRIBUTXI
Doroñuko lurgintza.
- TXISPIAL (CHISPIAL; CHIRPIAL)
Trebiñualdeko saila *.
- TXITURRI
Golernioko saila, erreg. 236.
55. 137.
- TXOJABARRENA
Obekuriko saila.
- TXOJAJARTE
Agilu-Axarteko saila.
- TXOKOLA
Ogetako saila.
- TXORRIKAMENDI
Marauriko saila.
- TXORRONKILLAS (TXORROKI-
LLA)
Azkartzako lurgintza.
- TXOTXAT (OTXATE)
Trebiñu konterriko herria, XII.
mendea.
- TXUKUTURRI
Ozanako lurgintza.
- TXULMENDI
Araikoko lurgintza.
- TXUNGURRETA
Ogetako saila *.
- TXÚPITXIPIA, ZAPITXIPIA
Baxauriko saila, Gonz. Salazar
1682 urtea.
- TXURGINETA
Ogetako lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1722 urtea.
- TXURPIA
Lañuko sakana.

* *Tximijo* saila. *Zimitz / tximits-* "fleje" bot. dekatotik; *-so (jo)* ugaltasunezko atzikia bokal erromanizanteaz. *Tximiso* "seto hecho con varas de fleje". Toponimoak hedadura handia du Arabako beste euskualdetan ere.

* *Txispial* (**Chispial*) saila. Tokizen erromanikoa da. Azkuek *txirpi* "almáciga, vivero de plantas"; jatorrian, ordea, mailleua da lat. *scirpea*-tik, gaztelaniaren eremuan hemengo *Chirpial* eman dela. DRAE hiztegiaren *chirpial*: "Plantío o árboles antes del transplante".

* *Txungurreta* saila. "Itt. otra heredad en termino de chungurreta laor de una Yugada larga a surco de hereda del expresado Juan de Lorza...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 278, 1775 urtea.

- TXURRI**
Trobiñualdeko saila, erreg. 34. 7. 182.
- TXURRUGUTXI**
Doroñuko saila, erreg. 70. 9. 226.
- TXURRUMENDI**
Araikoko saila.
- TXURRUNETAS**
Fuidioko lurgintza.
- TXURURIETA**
Fuidioko saila, erreg. 265. 66. 20.
- UBANZO**
Uzkioko lurgintza.
- UBASTRE**
Maururiko saila.
- UBIA**
Billa Toberako lurgintza.
- UBIDE**
Ozanako lurgintza *.
- UBIETA**
Agiluko saila, erreg. 85. 12. 204.
- UBIZA**
Mesantzako lurgintza.
- UGALDE**
Moscatoroko mendia.
- UGARTE**
Saratsuko auzoa eta errota.
- UGOBATE**
Doroñuko gainaldea.
- UKALDE**
Dordonizko saila.
- UKARANA**
Grandivalgo saila, erreg. 92. 13. 190.
- UKASULO**
Torreko saila.
- ULANZO (ULARZO)**
Uzkioko saila, erreg. 193. 35. 65.
- ULARZO**
Uzkioko saila, erreg. 193. 35. 65.
- ULASTE (UBASTRE)**
Maururiko saila.
- ULATE**
Otxateko saila.
- ULLASTRE**
Agiluko lurgintza.
- ULOLI**
Dordonizko saila.
- ULPIARAN**
Obekuriko lurgintza.
- UMALA**
Uzkioko lurgintza, Lpz. Gereñu 1836 urtea.
- UMARAN**
Ogetako haitzak.
- UMARAN (UMARAN?)**
Trobiñualdeko saila, 1717 urtea.

* *Ubide* lurgintza. *U-* "agua" eta *-bide* "camino" osagaietatik. *Ubide* "acequia". Ildo berekoak Konterrian *Ugalde* "ribera", *Ukarana*, *Ukalde*, *Urarka* (*Orarka*) "cauce", *Uralde*, *Urartebidia*, *Uramendi*, *Urgazia* "agua salada", *Urtararan*, *Urtiaga*, *Urtabaso* (urte "avenida de aguas" dela toponimian *-te* ugaltasunezko atzizkia).

- UNGARRAS
Dordonizko lurgintza.
- UNIMATERRI
Marauriko lurgintza.
- UNTABASO
Agiluko lurgintza.
- UNURA
Obekuriko saila.
- UNZAZUZA
Baxauriko saila, Gonz. Salazar
1657 urtea.
- UPIARAM
Obekuriko saila.
- URABEREA
Sasetako lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1734 urtea.
- URABIA
Agiluko saila, erreg. 85. 12.
196.
- URADIA
Taraveroko saila.
- URAGA
Doroñuko saila.
- URALDE
Araikoko saila ,erreg. 113.
16. 21.
- URAMENDI
Otxateko saila, erreg. 180.
32. 26.
- URANDA
Mesantzako saila.
- URARANA
Sasetako lurgintza.
- URARKA
Marauriko lurgintza.
- URARKANA
Sasetako lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1665 urtea.
- URARTE
Ozanako saila.
- URARTEBIDIA
Sasetako lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1665 urtea.
- URARZANA
Sasetako lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1691 urtea.
- URASKA
San Martin Galvaringo lur-
gintza.
- URATXATE
Marauriko lurgintza.
- URATXITA
Bustuko lurgintza.
- URBAZ
Meanako saila.
- URBIETA
Agiluko lurgintza *.
- URBIETA (BEKOA)
Agiluko saila.
- URBITULANDA
(ZURBITULANDA?)
Golernioko saila.

* *Urbietta* saila. *Urbietta* "lugar de confluencia de aguas" -ur- "agua" eta -bi "dos" elementuetatik. Ertaroko onomastika zabalean ur-etik: *Fortun Sanz de Vhuart* 1087 urtea, *Pere Arnalt de Urtuua* 1213 urtea, *Cum illa aqua que dicitur Ur Humea* 1101 urtea (azken honetan egon daiteke, hain zuzen, Nafarroan jaiotzen den *Urumea* hidronimo ezagunaren etimologia, "agua cría o menor" adieraziz). Cfr. Términos vascos, 423.

- URIMALOS (?)
Morgasko saila.
- URDINALES
Morgasko lurgintza, 1832 urtea.
- URETXITA
Kutxuko saila.
- URGAKAZIA
Lañuko lurgintza.
- URGANTXON
Morazako saila.
- URGARAZIA (URGAZIA?)
Lañuko saila.
- URGAZIA
Lañuko saila.
- URIALDE
Imiruri eta Otxateko saila *.
- URIAR
Araikoko saila.
- URIARAN
Trebiñuko lurgintza, Lpz. Gereñu 1717 urtea *.
- URIATXA
Paritzako lurgintza.
- URIATXE
Paritzako mendia.
- URIATXETA
Maururiko saila.
- URIBARRI
Trebiñualdeko despopulatua *.
- URIBE
Ozanako saila, erreg. 220. 49. 219.
- URIBI
Saratsuko lurgintza.
- URIBIA
Aranako lurgintza.
- URIBIRIA
Sasetako saila.
- URIES
Maururiko lurgintza.
- URIGUSTI
Agiluko saila, erreg. 85. 12. 212.
- URIKALLEJA (URICALLEJA)
Agilu-Axarteko saila.
- URIMESANZA
Argoteko lurgintza, Lpz. Gereñu 1706 urtea.
- URIOR
Araikoko saila.
- URISOLO
Torreko lurgintza.
- URISULO
Torreko saila.
- URKALDE
Moskatorko lurgintza.
- URKIAGA
Albaitako saila.

* *Urialde* saila. *Urialde* "paraje del poblado". "... Una heredad sita en dicho lugar y termino llamado Urialde...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 313, 1779 urtea.

* *Uriaran* saila. *Uri-* "poblado", *Itunuri*, *Baxauri*, *Maururi*, *Uribiria*, *Urisolo* eta beste aniztetako osagai bera; *-aran* "valle".

* *Uribarri* despopulatua. *Uribarri* "poblado nuevo". Cfr. Lpz. Gereñu, op. c. 584.

- URKIZA
Obekuri eta Lañuko lurgintza
.
- URMABE
Otxateko saila.
- URNARAN
Axarteko saila.
- URNOZTEGIETALAGUA
Baxauriko aintzira.
- URONDO
Mesantzako saila, erreg. 185.
33. 225.
- URRALDE
Saratsuko lurgintza *.
- URRARAN
Trebiñuko lurgintza.
- URRARANA
Sasetako lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1684 urtea.
- URRATXITA
Kutxuko lurgintza.
- URRETXU
Meanako muinoa, Lpz. Gere-
ñu 1482 urtea *.
- URRIGARI (URRIGARAI?)
Uzkioko saila.
- URRIATXEA
Agiluko lurgintza.
- URRIESE
Maururiko saila.
- URRIKALLEJA (URUCALLEJA)
Agiluko lurgintza.
- URRIMESANZA
Argoteko saila.
- URRIOL
Araikoko lurgintza.
- URRIOR
Araikoko lurgintza.
- URRITXITA
Arrietako lurgintza.
- URROLA
Sasetako sakana.
- URRUBIA
Otxateko saila, erreg. 138.
23. 23.
- URRUÑA
Ogetako lurgintza.

* *Urkiza* lurgintza. *Urkiza* "bosque de abedules". *Orkiza* kasuan u o bokalaren irekiera beranta.

* *Urralde* saila. "Iten otra heredad... que dizen de Urralde lauor de media fanega a surco por una parte de tierras de Eugenio Gomez...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 289, 1772 urtea.

* *Urretxu* muinoa. *Urretxu* - "avellaneda" mendebaldeko aretx- eta -zu ugaltasunezko atzizkitik, hemen bustiduraz emana.

* *Urteaga* saila. *Urteaga* "lugar de aguazales". "Itt. otra heredad en termino que llaman Urteaga labor de medio quarto de Yugada... de heredad de la hermita de San Cristobal...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 237, 1774 urtea.

* *Urtueta* lurgintza. *Urtu*- "huerto" lat. *hortum*-etik asimilazio goranzkoaz; -eta tokizko atzizkia.

* *Urturi* saila. *Urte*- "abundancia de aguas" eta -*uri* "poblado" osagaietatik. "Itt. Yo Baptista Martinez obligo en el termino de Urturi digo de Urruna su sembradura de una fanega...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 264, 1775 urtea.

- URRURA**
 Obekuriko salla, Gonz. Salazar 1730 urtea.
- URRUTIARAN**
 Azkartzako lurgintza, Lpz. Gereñu 1677 urtea.
- URRUTXI**
 Trebiñualdeko salla.
- URTABASO**
 Marauriko salla.
- URTARAN**
 Lañuko salla.
- URTEAGA**
 Albaitako salla *.
- URTIAGA**
 Albaitako salla, erreg. 63. 8. 139.
- URTIANA**
 Obekuriko salla.
- URTISA**
 Trebiñualdekoko salla.
- URTONDO**
 Saratsuko lurgintza.
- URTUETA**
 Marauriko lurgintza *.
- URTURI**
 Trebiñualdeko salla *.
- URUARAN**
 Axarteko lurgintza.
- URUBI**
 Saratsuko lurgintza.
- URUBIA**
 Otxateko salla *.
- URUNA**
 Marauriko salla.
- URUÑA**
 Marauriko lurgintza.
- URURA**
 Obekuriko lurgintza.
- URUSA**
 Saratsuko lurgintza.
- URZABALA**
 Billa Toberako salla, erreg. 117. 18. 16.
- URZURIA (ORZURIA?)**
 Baxauriko salla, Gonz. Salazar 1753 urtea *.
- USABEL**
 Zurbituko salla, erreg. 189. 18. 16.
- USABIA**
 Lañuko lurgintza.
- USALZEN**
 Agilu-Axarteko iturria.
- USARDIA**
 Dordonizko lurgintza.
- USARRATE**
 Marauriko salla.
- USPIDIA**
 Taravero-SanAndresko salla.

* *Urubia* ("Urubi) salla. "Itt. otra en termino de Urubia de Zinco zelemines de sembradura a surco de heredad de dicho Pedro Saseta...". Arch. H. Prov. Burgoś, Hipot. 3384, 310, 1774 urtea.

* *Urzuria* "agua blanca". "Primeramente el predicho principal hipoteco una heredad en termino que de urzuria sembradura de catorze celemines...". Arch. H. Prov. Burgoś, Hipot. 3384, 270, 1774 urtean.

- UZKIANO (UZKIO)
Trebñu konterriko herria *.
- VALDEBELLARRA
Baxauriko saila, Gonz. Salzar
1753 urtea *.
- VALDEKORREKA
Baxauriko saila.
- VALDERRUTIA
Trebñualdeko despopulatua *.
- VALOSTEA
Baxauriko saila.
- VILLANUEVA DE OCA
Trebñu konterriko herria *.
- VILLANUEBA DE TOBERA
(BILLA TOBERA)
Trebñu konterriko herria *.
- VALLARANA
San Martin Galvaringo saila.
- VILLABIDE (VILLABIDI)
Galvaringo saila.
- VILLARAN
Armentiako saila.
- VILLARBIDE
Galvaringo saila, erreg. 886.
201. 146.
- VITORBEDE (*VITORIABIDE)
Arrieta, Doroñu, Golernioko
bidea.
- VITORIALABIDE (VITORIRABIDE?)
Axarteko saila.
- ZAAMENDI
Doroñuko saila.
- ZABAKORAN
Morazako lurgintza.
- ZABALA
Armentiako saila, erreg. 85.
12. 126.
- ZABALAKOTXO
Baxauriko saila *.
- ZABALAN
Kutxuko haitza.
- ZABALEGI
Frankuko saila, erreg. 122.
19. 180.

* *Uzkiano herria. Langu una rega, Guzkiano de luso una rega, Bustia una rega, Balparda, Vizcaya y sus fueros 1, 388, Guzkiano, una rega, Guzkiano de Suso, una rega...* 1025 urtean, *Ubieta*, C.S.Millán 178. Espainian ezaguna zen *Fuscus* antroponimoa, eta bere ildokoa izan daiteke **Fuscianus* -gerora *Guzkiano / Uzkiano / Uzkio* eman duena (bertan *c'* taldearen belare zaharraz gain, bokalarteko sudurkari eroria nabarmentzekoa dela). Bada izen bereko herria Urkabustaitz ibarrean ere. Cfr. L. *Michelena*, "Nota marginal sobre la huella latina en la lengua vasca", *FLV* (1972), 24.

* *Valdebelarra saila. Val-* "valle"; *-belarra* "hierba".

* *Valderrutia* despopulatua. *Valderrutia* ("Val de Urrutia") "valle lejano". "Despoblado según los indígenas, situado a 300 metros al este del lugar de Ascarza de Treviño". *Lpz. Gereñu*, op. c. 586.

* *Villanueva de la Oca* herria. Oka lat. *aucam*-etik monoptongazio erromanikoaz. Araban bere segidatik *Leciñaña de la Oca, Nanclares de la Oca*.

* *Villanueva de Tobera* herria. Gorago *Tobarana. Tobera toba*-tik, lat. *tupam*-en eratorri erromanikoa dela bokalarteko herskariaren ozenduraz eta lehen bokalaren irekieraz. 1257 urtean *Roy Martinez de Villanueva Thovera*. Bere iturrikoak dira *Tobica, Tobal, Toba* toponimoak. *Tobera*, orobat, B "pedras de cal que se hinchan por efecto del agua" (Azkue) da, baina gaztelaniar mailegua izaki.

ZABALIGE (ZABALEGI)	ZAGALARIKO
Frankuko saila.	Baxauriko saila, Gonz. Salazar 1873 urtea.
ZABALO	ZAGALERA
Otxateko saila *.	Doroñuko saila.
ZABALLAGA	ZAGALERIKO
Trebiñualdeko saila *.	Baxauriko saila.
ZABALLEGI	ZAGALERIKO, ZAGALADIKO
Frankuko saila, erreg. 122. 19. 180.	Baxauriko saila, Gonz. Salazar 1873 urtea.
ZABALLERIA	ZAGALITERRA
San Vicentejoko lurgintza.	Azkartzako lurgintza.
ZABASTERRA	ZAGARRIBA
Lañuko lurgintza.	Doroñuko saila.
ZABORRIKAS	ZAGARRIPA
Azkartzako lurgintza *.	Doroñuko lurgintza.
ZADORRA	ZAGURRIA
Argoteko saila, erreg. 44. 5. 227.	Doroñuko lurgintza.
ZAGALAKOTXA (ZABALAKOTXA)	ZAIA
Baxauriko lurgintza, Gonz. Sa- lazar 1753 urtea.	Lañuko eta Ozillako saila, erreg. 44. 5. 133 *.
ZAGALAKOTXA, ZABALAKOTXA	ZAKAMENDI
Baxauriko saila, Gonz. Salazar 1753 urtea.	Arrietako lurgintza.

* *Zaballaga* saila. *Zabal-* "ancho, extenso" (noiz-noiz, "llano" ere bada); *-aga* tokizko atzizkia. *Li* fonemak hegoaldeko euskaren bustidura berezia adierazten du.

* *Zabalo* saila. "Una heredad sita en dicho Lugar de Ochate y termino llamado Zabalo de sembradura de fanega y media...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 313, 1779 urtea.

* *Zabalokotxo* saila. Agian, *Zabalotxoko*-ren metatesia. "Ilt. otra heredad en termino que dizen zabalococho lavor de fanega y media de sembradura...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 271, 1774 urtea.

* *Zaborrikas* saila. *Zabor-* "basura" lat. *saburram*-etik s z prozedura fonetikoaz; amaieran *-icas* txikidura espresatuz. Kontuan ukaitekoa da, gainera, *Ongarras* toponimoa, seguraski, euskal *ongarri* "estiércol, abono" delakotik.

* *Zaia* lurgintza. *Zaia*-ren ordain erromanikoa "Guardia, Espejo" da toponimian, *zain(du)* "vigilar" aditzetik, *Zaitegi* toponimo nagusia bezala. Cfr. R. Menéndez Pidal, Hom. J. Urquijo III, 466. Sorian erro beretik *Zayas de Báscones* toponimoa *-Zaya* delakoa, kurioski, *vascones* gentilizioari atxikia ageri dela.

- ZAKAPOTE
Saratsuko lurgintza.
- ZAKAPOTE ETA ZAPAPOTE
Saratsuko saila.
- ZALBERI
Azkartzako saila.
- ZALMENDI
Agiluko lurgintza.
- ZAMABIDE
Imiruriko saila
- ZAMAKA
Trebñuko saila ,ereg. 215.
47. 92.
- ZAMANTURRI
Morazako lurgintza.
- ZAMARKA
Azkartzako saila.
- ZAMARRON
Añastroko lurgintza.
- ZAMATURRI
Morazako saila
- ZAMAUTURRI
Morazako saila.
- ZAMENDIA (ZAIMENDIA?)
Azkartzako lurgintza, Lpz. Gereñu 1676 urtea.
- ZAMURIANA
Kutxoko lurgintza.
- ZANGALAPERRA
Mesantzako saila.
- ZANKAMENDI
Arrietako lurgintza.
- ZANKAURI
Frankuko saila,ereg. 773.
181. 83
- ZANTURRI
Moscatorko saila, ereg. 213.
46. 17.
- ZAÑADA
Dordonizko iturria.
- ZAPARROSTOKIA
Baxauriko saila, Gonz .Salazar
1761 urtea.
- ZAPARRASTROKI
Baxauriko saila, Gonz. Salazar
1873 urta.
- ZAPARROSTE
Ogetako saila, Lpz. Gereñu
1725 urta.
- ZARAGAZURA
Azkartzako saila.
- ZARAPAN (ZARAPON)
Fuidioko saila.
- ZARBERI
Azkartzako saila.
- ZARBIDI
Azkartzako saila, Lpz. Gereñu
1800 urtea.
- ZARBINA
Sanmartintzarko lurgintza.
- ZARBIRI
Azkartzako Iturria
- ZARDUIA
Argoteko saila, erreg. 92.
13. 52.
- ZARRABAL
Ozillako lurgintza.
- ZARRABIDE
Bustuko saila.
- ZARRABUTXI
Argoteko saila.

- ZARRAPASTROKI (ZAPARRAS-
TROKI)
Baxauriko saila.
- ZARRONA
Panguako lurgintza.
- ZARZABAL
Ladrera-Ozillako lurgintza,
erreg. 128. 20. 200.
- ZATEARBIDEA
Obekuriko saila, Gonz. Sala-
zar 1691 urtea.
- ZEAMENDI
Doroñuko saila.
- ZELONDO
Marauriko saila *.
- ZENZERRETA
Doroñuko saila.
- ZENZERROTE
Ozanako lurgintza.
- ZERROTOBA
Marauriko lurgintza.
- ZERROTORUN
Marauriko saila.
- ZERRUADIS
Baxauriko saila, 1873 urtea.
- ZIARAN
Albaitako saila, erreg. 63. 8.
179
- ZIARRABI
Fuidioko saila, erreg. 200.
38. 188.
- ZIBARRUA
Baxauriko saila.
- ZIBIORRI
San Martin Galvaringo saila.
- ZIGARRUA (ZIBARRUA)
Baxauriko saila.
- ZIKUARANA
Sasetako saila.
- ZILA
Marauriko saila *.
- ZINIGUTXI
Paritzako lurgintza.
- ZIORRAS
Kutxuko lurgintza *.
- ZIRIBUSTIA
San Martin Galvaringo saila.
- ZIRIBUTXI
Ogetako lurgintza.
- ZIRIGOTE
Ozanako saila.
- ZIRRIGUTXI
Albaitako saila.
- ZIRUZITA
Kutxuko lurgintza, Lpz.Gere-
ñu 1708 urtea.

* *Zelondo* saila. "Otra heredad en termino llamado Zelondo de una lugada a surco de heredad... de Jurisdizion de Marauri...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 284, 1774 urtea.

* *Zila* saila. *Zil* "plúmula de semilla", "tubérculo", "palo metido en tierra...", eta abar. "Itt. otra en termino de Zila lauor de lugada y media a surco de ...". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 283, 1774 urtea. Atau-en bada *Ertzilla* oikonimoa, hemengo *-zila* osagalaz.

* *Ziorras* lurgintza. Probableki, *zi(do)r-* "sendero"-tik bestetako *Ziorraga*, *Ziortza* bezala, -s pluralgile erromanikoaz hornitua.

- ZITALARRA
Agilu-Axarteko lurgintza.
- ZOMAKERA (ZUMAKERA?)
Arrietako saila.
- ZORROZIA
Panguako saila.
- ZORZAIDO (ZORZAIRO)
Trebiñualdeko saila.
- ZUBIAGA
Baxauriko saila, Gozn. Salzar
1732 urtea.
- ZUBIAKOTXE
Uzkioko lurgintza, erreg. 116.
5. 153 *.
- ZUBIAURRE
San Martin Galvaringo bizka-
rra.
- ZUBIDEA
Dordonizko saila.
- ZUBIEKOTXE (ZUBIAKOTXE)
Trebiñualdeko saila, erreg.
269. 64. 67.
- ZUBIETA
Agiluko saila.
- ZUBIGOTE
San Martin Grandivalgo saila.
- ZUBINOS
Agilu-Axarteko lurgintza.
- ZUDIAGA (ZUBIAGA)
Doroñuko lurgintza.
- ZUDIAGA ETA ZURIAGA,
ZUBIAGA
Baxauriko saila, Gonz. Salazar
1732 urtea.
- ZUDIAKOTXE
Uzkioko lurgintza, Lpz. Gere-
ñu 1836 urta.
- ZUGARRIPA
Doroñuko saila.
- ZUIA
Billa Toberako herria.
- ZUIATE
San Vicentejoko lurgintza.
- ZUIETA
Billa Toberako lurgintza.
- ZULARZE
Mesantzako lurgintza.
- ZUMABIDE
Imiruriko saila, erreg. 2. 2.
52.
- ZUMARIA
Doroñuko lurgintza, erreg.
209. 43. 14.
- ZUMARRAIETA (?)
Imiruriko lurgintza.
- ZUMARRIA
Doroñuko lurgintza.
- ZUMATURRI
Morazako lurgintza, erreg.
10. 1. 185.
- ZUMEL
Taraveroko lurgintza.

* Zubiakotxe lurgintza. Zubiako- "del puente"; -txe, aglan, (e)txe "casa"-ren hondarra, Zubakotxe, Zulakotxe, Zugakotxe aldaketan ere ematen dena. Zubi-ren eratorri eta konposatuak dira, orobat, Zudiaga, Zuriaga (b d / r disimilazioaz), Zubidea (*Zubibidea), Zubiaga, Zuiate (*Zu(h)i-ate).

ZUMELZU

San Vicentejoko saila, erreg.
2. 2. 275 *.

ZUMENDI

Caricedoko saila, erreg. 185.
33. 89.

ZUMETA

Imiruriko saila, erreg. 136.
22. 247 *.

ZUNBERA

Dordonizko lurgintza.

ZUNBIDE

Imiruriko lurgintza.

ZUNBITULANDA (ZURBITULAN-
DA)

Bustuko saila.

ZUPITXIPIA (XUPITXIPIA)

Baxauriko saila, Gonz. Salazar
1753 urtea.

ZURBA

Baxauriko lurgintza, Gonz. Sa-
lazar 1697 urtea.

ZURBAL

Golernioko lurgintza, erreg.
1. 1. 485 *.

ZURBALANDA

Zurbituko saila, erreg. 44. 5.
133.

ZURBALDAI

Ozanako lurgintza.

ZURBANO

Ozanako soroa.

ZURBARAN

Zurbituko saila, erreg. 44. 5.
65.

ZURBARARN EDO ZARATE

San Vicentejoko saila, erreg.
133. 21. 5.

ZURBIA

Billa Toberako lurgintza.

ZURBIDE EDO GARAIO

Azkartzako saila, erreg. 32.
3. 161.

ZURBITU

Trebilñu konterriko herria *.

* *Zumelzu* saila. *Zumel* / *zurbel* "coscoja" -*zu(r)*- "madera" eta -*bel* "oscuro, negro" osagaletatik. *Zurzurraiet*a kasuan ere lehen elementua *zur* da. Eta, oraindik, *Zumeta*, *Zumabide*, *Zumabida*, *Zumaturri* (*zume* "mimbre" eusk. *zur-* eta -*me(h)*e osagaletatik).

* *Zumeta* saila. *Zumeta* "mimbreral". "Itt. otra heredad en termino de Zumeta de laour de una iugada a surco de..". Arch. H. Prov. Burgos, Hipot. 3384, 318, 1778 urtea.

* *Zurbal* saila. Toponimo erromanikoa lat. *sorbum*-etik, penintsulan bere kideak *surbo*, *surbo* (geroago *serba*, *serbal*) direla. -*Al* ugaltasunezko atzizki erromanikoa da. Hasierako txistukariaren aldaketa (s z delakoa) euskararen eragina da, antza. Cfr. M. Nieves Sánchez, op..147. Hemengo elementua *Zurbaldai* konposatuan ere bai.

* *Zurbitu* herria. Agian, euskal toponimiaren esparrukoa da (**zurbi zubi* "puente" delakotik) beste *Musitu*, *Jungitu*, *Anitu(a)* eta gisakoen ildotik, amaierako -*itu* partizipio latindarra dela. Hala ere, *zurba* erromanikoa ere kontuan izatekoa da goiko s z aldaera fonetiko beraz. *Zurvitu* XI-XII. mendetan, *Çurbita* XIII. mendean. *Zurbitulanda* eta *Zurbitolanda* hemengoaren konposatuak dira.

ZURBITUELO

Zurbituko lurgintza.

ZURBITULANDA

Zurbituko saila, erreg. 239.
56. 172.

ZURBUTUTXO

Zurbituko saila, erreg. 245.
57. 59.

ZURBIULANDA

Golernioko saila.

ZURIAGA (ZUBIAGA)

Baxauriko saila.

ZURIAIE

Imiruriko lurgintza, Baxauriko
saila, Gonz. Salazar 1753 ur-
tea.

ZURRABLI (?)

Obekuriko saila.

ZURRAGATE

Doroñuko saila.

ZURRETA (ZURRITA)

Imiruri eta Otxateko gainal-
dea, erreg. 136. 22. 164.

ZURRIAGA

Doroñuko lurgintza.

ZURRIETA

Otxateko saila, erreg. 209.
43. 242.

ZURRIKUEN

Añastroko lurgintza.

ZURRIZARANA

Obekuriko saila, Gonz. Salazar
1735 urtea.

ZURRUBARRA

Baxauriko saila.

ZURRUKULA

Añastroko lurgintza.

ZURRURAIETA

Imiruriko saila.

ZURRUZAIETA (ZURRURAIETA?)

Imiruriko saila, erreg. 138.
23. 17.

ZURUBARRA

Baxauriko lurgintza.

ZURURAIETA

Imiruriko saila.

ZURUTARANA

Obekuriko saila.

ZURZURAIETA

Imiruri-Otxateko lurgintza.

ZUZURRAIETA

Imiruriko saila, erreg. 136.
22. 206.

Bilbo euskal literaturan: hiri bat, ikuspegi anitz

Iraitz URKULO

Sarrera

Aspaldian hasi ginen sinesten literaturaren deserdirapenean. Jada istorioek pertsonaien egolatria gainditu dute, aldi berean hauek protagonismoa beste baliabide literario batzuekin banatu dutelarik, oro har literatura-garapenaren mesederako. Agente horiek, aldiz, ez dira batere berriak (denbora, hizkuntza, intertestualitatea, etab.), baina haien tratamendua guztiz berrizailletzat jotzen da.

Bira teoriko gehiegi eman barik, hobe lehenbailehen arduratzen gaituen gaian buru-belarri murgiltzen bagara. Lan honen xedea alpatu berri ditugun agente literario horietako baten inguruko azterketa burutzea da. Zehazki, espazioa lantzea da nire asmoa. Horretarako, Bilbok, hiri handi gisa, eskaintzen dituen baliabide literarioak aurkezten ahaleginduko naiz.

Literaturan islatzen den hiriaren konposizio-analisi hau modu egoki batez gauza dadin, Franco Morettiren metodologia¹ erabiliko dut, azken urte hauetan Jon Kortazarrek aurkeztutako ikerlari-taldeak ildo beretik egin dituen proposamen interesgarri zenbait² ere barneratuz. Honi, Jon Kortazarri hain zuzen, eskerrak adierazi nahi dizkiot lan hau gidatzen eta zuzentzen hartu duen arduragatik. Pixka batean

1 MORETTI, Franco, 2001. *Atlas de la novela europea 1800-1900*. Madril: Trama Editorial.

2 Talde honen emaitzak *Cuadernos de Alzate* 35. eta 37. zenbakietan aurki daitezke. Informazio gehiagorako, ikus *bibliografia*.

gelditu gaitezen orain jarraituko dudan bidea laburki azaltzeko. Hasteko, eginkizunean metodo kartografikoaren ezinbesteko laguntzaz baliatuko naiz, non Bilboko hiriaren planoan ikus ahal izango dira pertsonaien mugimenduak. Horrela, hauek maiz ibiltzen dituzten leku eta eremuen arabera sailkapen sozio-geografiko bat ondorioztatuko dut, zeinak hutsune espazialekin batera aztertuz gero, obran egileak marraturiko hiriaren irudikapena agerian utziko duen. Beste era batera esanda, pertsonaien euskarri den espazio fisikoari dagozkion ezaugarri soziologikoen bila nabil.

Egitasmo honen xehetasun guztiak aitorturik jada, aztergai izango ditudan bi eleberrien misterioa behingoz desegitea baino ez zait geratzen: Urtzi Urrutikoetxearen *Auzoak* eta Sonia Gonzalezen *Ugerra eta kedarra*. Hautapenaren arrazoiak lan hauen izenburuetan aurki daitezke, liburu biek Bilboren ikuspegi zeharo ezberdinak luzatzen dizkiotelako irakurleari. Azkenean ikusiko da euskal literatura modernoaren bi adibide hauek benetako hirian, errealtatean, espazio geografiko honetan barrena mugitzen diren gizarte-klaseen argazki fidela egiteko balio duten.

Errealismoaren bidetik

Gauza ezaguna da ez dagoela errealismoa definitzeko modu bakarra; berez, termino zabal baten aurrean gaudelako. Horrexegatik, komeni da aldez aurretik hemen erabiliko den kontzeptua inguratzea. Eleberrien hautuak iradoki dezakeenez, XX. mendeko 80. eta 90. hamarkadetako euskal literaturaren narrazio-molde errealistan sakontzeko interesa daukat bereziki, azken urteotan ugalduz joan den joera tradizional batean murgilduz. Literatura honen erreferenterik ohikoena industrializazio ondoko euskal hiri garaikidea da. Edozein eleberri errealistak hiriaren aniztasun sozial, linguistiko nahiz ideologikoa islatzeko gaitasuna izan beharko luke³.

Hala ere, gehienetan errealtatearen zati bat isolatu eta idealtatzeko joera nagusitzen da, autore batzuentzat errealismotik at geratzen den aukera izanik. Adibidez, Lasagabasterrengan antzeman

3 Hau da, hain zuzen, hurrengo lerroetan agertuko den Bakhtin filosofo eta semiologo errusiarrek burututako tesiaren oinarri nagusia.

dezakegun tesi bakhtiniarraren ikuspegiaren arabera, "errealitatean aurkitzen diren osagalez harilkatuta egonagatik eleberria ez da *errealista* izan behar (...) ez baitago errealitatearen pusketa isolatua baino gauza irrealagorik"⁴. Puntu honetan, azken balespen hauen aurkako jarrera erakutsi nahiko nuke Pedro Ugarteren *Manual para extranjeros* liburutik ateratako hitzen bidez: "ezin gara bizitza ikuspegi bakarretik ikusteak sortarazten dituen mugetatik gorde"⁵. Askoz gizatiarragoa iruditzen zait (hortaz, errealagoa ere) hiriaren zati baten irudikapena egitea, egilearen esperientzia ere bertan txertatuz.

Areago, literatur-zeregina fikzioarekin parekatuz gero, eta aipamenekin jarraitzeko baimena hartuz, nik esango nuke "zentzuz landutako fikzioak egiari ballagarri zaizkion era berean, historiaren zerbitzura jar daitezke"⁶-ela. Askotan literaturak hiriaren irudi zehatz bat bultzatzen/sortzen du, hau da, *marketing*-funtzioa bereganatzen du. Idazlearena izango da, orduan, marrazki hiritar konkretua eratzearen ardura. Horrela, "literaturak, irudia sortu ez ezik, errealitatea itxuraldatzeko gaitasuna ere erakusten du"⁷. Eta behin hiri baten inguruko mito literarioa finkatuz gero, errazagoa da eleberriek espazio hura aukeratzea tradizioz gabeko beste edozein toki baino. Jatorrizko eztabaidaren funtsetik jada gehiegi urundu naiz; baina, edonola ere, argi gera dadila lan honetarako Lasagabaster eta Bakhtinen errealismoaren zentzu hertsia deuseztatuko dela.

Orain aurrera jarrai dezagun, eredutzat hartu dudana literaturamota honetan aurkituko ditugun ezaugarri zenbait adierazteko. Has-teko, euskal literaturan, gaur egungo errealitate politikoaren baitan, eleberri errealista militantea izango da nahitaez. Bestetik, eleberriaren izaera kritikoagatik, nekez osa daiteke istorioa pertsonaia problematikoa barik. Maiz pertsonaia komunitate oso baten ordezkariatzat agertzen zaigu, gizartearen homogeneotasuna "zaticakoa behintzat" suposatzen baita (hau ere Bakhtinen aniztasuna defendatzen dutenen aurkako argumentua).

4 LASAGABASTER, J.M., 1987. *Hacia la literatura vasca*. Madrid: Castalia.

5 UGARTE, Pedro, 1993. *Manual para extranjeros*. Irun: Alberdania.

6 BARTHÉLEMY, Jean Jacques, 1852 [1757-1788]. *Viaje del joven Anacarsis a Grecia a mediados del siglo cuarto, antes de la era vulgar*. Madrid: Biblioteca Selecta.

7 G. AMENDOLA, 2000. *La ciudad postmoderna*. Madrid: Celeste.

Bilboko "literarizazioan", ezaugarri hauekin batera, beste fenomeno batzuk ematen dira. Istorioak hornitzen dituen giro gatazka-tsuaren islapen ezin aproposagoa omen delako, Bilbon kokatzen diren euskal eleberriek Alde Zaharra eta San Frantzisko dute gustuko, "Bilbo zikina" deitu izan dena. Espazio bazter horretan biziraupena, zabor-kiratsa, delitugintza, txirotasuna, droga, prostituzioa, musika gogorra, galtzaileak... duela gutxira arte hiriaren bihotza izan denaren sentazioarekin nahasten dira. Hirigintza-hondaketa eta gainbehera sozialeko egoera honen adibide gisa aipa daitezke Unai Iturriagaren *Berandu da gelditzeko*, Joxe Belmonteren *Hamar urte barru*, Edorta Jimenezen *Speed gauak*, Txema García-Vianaren *Sei lore*, Lutxo Eglairen *Ezker hanka falta zuen*, Paddy Rekalderen *Bilbo dub kronikak* edo, urrunegi jo barik, geroago iruzkinduko dudana *Ugerra eta kedarra*.

Bilbon girotutako euskal eleberriez ari garela, badago oraindik ere lotsati samar baina txertatzeko bidean den bigarren joera bat. Eta honekin lotzen da hain zuzen aztertuko dudana *Auzoak*. Bertako paisai hiritarrak Bilboko irudi marjinal zikinetik at gelditzen da. Esan daiteke autorea errealistagoa dela Bakhtinen zentzuan, auzoz auzo hiriaren ikuspegi global anitza erakusten salatzen baita, egunerokotasunean oinarrituz betiere. Jada eleberriak etsipenaz beteriko kalezuloak gainditu egin ditu, gaur egun ofizialki bultzatu nahi den titaniozko postal garbi eta politaren ikuskizunari modernitate literarioaren ateak pixkanaka-pixkanaka irekiz. Beraz, antzaldatze sinboliko honetan titanioak ugerrari lekua hartu dio, turismo kulturalak industria baztertu duen era berean, XX. mendeari XXI. mendeak jarraitu zion bezala.

Goazen, bada, pausuz pausu eta garaiz garaiz bi joera ezberdin hauetan sakontzera, Sonia Gonzalezen eta Urtzi Urrutikoetxearen lanek eskaintzen duten ereduaren laguntzaz.

Azterketa

Ugerra eta kedarra. Sonia Gonzalez

Testuaren hasierak ez du zalantzarik uzten, Ramon Saizarbitoria-
ren *Ehun metro-ri* omenaldi arina egin eta gero, pertsonaia espazioan
kokatzen da zuzenki..., lotsagabe, lizun. "Eta hantxe dago, taberna
ilun eta umel hartan. Zabarkeriaz gozatzen ari den garagardo bat bere

aurrean. Bakarrik" (8. or.). Lehen begirada honek jada eleberri osoa lagunduko duen 80. hamarkadako *underground* giroa aurreratzen du. Hemendik aurrera pertsonaiek (*naufagoak*, bere burua horrela definitzen baitute) espazioarekiko mimesian jokatuko dute. Asfaltozko paisaiaren kasuan kasuko berezitasunez lagunduko dira haien izaera modu eraginkorragoan ezagutzera emateko. Hiriko deskribapenaren ballabide hau, gainera, bakoitzaren pentsamolde eta sentimenduak hanpatzeko erabiliko da.

Ez dira falta alkohola eta drogarekiko mendekotasunezko egoera larriei egindako etengabeko aipamenak. Azken finean, pertsonaien arteko harremanen oinarria mendekotasuna da. Esaterako, oraindik taberna utzi barik, Katek bere buruari galdetzen dio bere pisukide eta lagunmina den Ebek, maitasuna baino, ez ote duen Edortak eskaintzen dizkionarekiko menpekotasunik: "drogak, sexua edo bakardadea leuntzeko beste baten presentzia hutsa (...) Azken batean gauza bera da: amodioa, desira, premia" (12. or.). Eta hau pentsa bitartean berriro ere agertzen da taberna ilunaren irudia, pertsonaien bizitza bezain umeldua, non ez dagoen garagardoa edatea eta zigarroak bata bestearen atzetik erretzea baino plan hoberik.

Testuak aurrera egin ahala, beste toki bat aurkezten zaio irakurleari: Kat eta Eberen etxea. Espero zitekeen bezala, hau ere bizilagunen gainbehera pertsonal eta ekonomikoaren islapena da eta haei buruzko datu berriak ezagutzeko aukera eskaintzen du. Izan ere, bi lagun hauek etxea alokatu baino lehenagoko garaietan etxe okupatuz etxe okupatu ibili ziren Bartzelonatik Amsterdamera hiru urtez, Bilbon behin-betikoz finkatu arte. "Kat eta Eberen etxea handia eta zaharra da, luzea eta hotza, igogailu bakoa eta iluna. Hutsik egoten da, gero eta hutsago (...) Erribera 11, 1.ezkerra. Atari iluna, egurrezko eskaillerak (...) ez da azken modako diseinuaren adierazle argia, ezta altzairu garestiz hornitutako bizileku dotore apain aratza ere: kolore ezberdinetan eskuz margotutako hormak; kartelak, posterrak eta pegatinak nonahi; egurrezko kutxak armairuen orde; zaborretik erreskatatutako hainbat altzari; koloretako zapi handia egongelako atearen lekuan... kaos-hondamendia" (17-18. or.).

Nerbioi ertzeko etxeak ez du erosotasunik eskaintzen; aitzitik, bertan bizi direnei arrotz sentiarazten die. Handia sumatzen dute, bizitza bezala, agian handiegia. Baita zaharra ere, baina ezin dute

inolaz ere hobera lehiatu. Azken batean, "bizitza itxarongela handiegia da, ateak eta ateak zeharkatu, gelak eta gelak atzean utzi eta beti hurrengo urratsak zer ekarriko ote duen itxaroteko, datorren hori bizitzaren zentzua ote den itxaroteko". (123. or.). Momentuz badirudi Bilboko alde beltz hartan bizitzera kondenaturik daudela, haiek beza-lako gazte, galtzaile, baztertu eta txiroekin batera; noraezean dabilen itxaropenik gabeko jendez inguraturik eta MCDko abestia entzuten: "Bilbao es una puta mierda de la que no podemos escapar..." (19. or.).

Gaugi-roko leku berberetz nazkaturik, haletara jotzen dute behin eta berriro, arruntasunaren dinamika gelditzeko aitzakia barik; bizitzaren piperra, zentzua azken batean, erabat galduta beraz. Erriberatik Barrenkalera mugitzen da Kat, bakarrik. Ormaetxe tabernaren bidez bere abertzaletasuna nabarmentzen da, euskal irudiekin apainduriko espazio benetan txikia baita, euskarazko rocka jartzeagatik oso eza-guna izateaz aparte. Katek nahiago du tabernan egon, "etxeak ito egiten du (...) erre, edan eta masturbatu, eta eguna besterik gabe joaten utzi" (20-21. or.). Tabernak, ordea, behar duen alkohola eta droga guztiaz hornitzeko aukera ematen dio.

Etsipen-sentimendua oso sustraiturik dago eleberrian zehar, pertsonalei irteerarik gabeko egoera omen denak gainezka egiten die. Badirudi tabernaz taberna egin ohi duten ibilbide gogalkarri horretan, drogatzen, mozkortzen edo antzeko jokabide errepikakorrek erakusten dituztenean, errealtatetik ihes egiteko modu baten bila ari direla; leku fisikotik urrun sentitzeko bide gisa erabiltzen dituzte. Eta Ormaetxetik *Kalderapekora*⁸, gauza berdintsuak egiten jarraitzeko. Azken taberna honek Ormaetxerekin hasitako joera euskaldun-abertzalea azpimarratzen du, AEK-koen eskuetan dagoela kontuan harturik.

Kat askotan gogoratzen da *Zazpi katu* izandakoaz, Alde Zaharreko gaztetxe ilun eta zikinaz. Bertan mundu dekadentean, gauaren itzaletan barneratu zen lehendabiziko aldiz, hamazazpi urte baino ez zituela, denboraren poderioz betiko harrapatu duena. Leku horietan

8 Eleberrian zehar izenak bakarrik definituta ageri dira zenbait leku (tabernak batik bat). Orokorrean, Bilboren ezagutza aurruposatzen du egileak istorioan. Beraz, ulermena zailtxoagoa gerta dakioko hiri hau arrotz sentitzen duen irakurleari.

murgildu baino lehenagoko garaien oroitzenak atseginak dira, baina urte batzuen buruan giro arriskutsuak, konturatu zenerako, zoriontasuna kendua zion. Eta zoriontasunarekin batera ordura arteko izaera, bere barne-mundu osoa ahaztu zuen. Aldaketak hain sakonki hunkitu zuen neska, non hortik aurrera "Kat" goitizena erabiltzen hasi baitzen, beste pertsona bat baillitza, identitate berri bat onartzuz. Benetako kateme kaletarra bihurtu zen.

1. *La Maja* geltokiko arkupeak. (Egun, planoan ikus daitekeenez, geltokia ez da existitzen).
2. *Marina* taberna. Kale Berria 2. (Lesbiar-lokala bihurturik, izena mantentzen du).
3. *Kalderapeko* taberna. Txakurraren Kalea 1.
4. *Ormaetxe* taberna. Barrenkale.
5. *Zazpi Katu* gaztetxea. Somera Kalea. (Gaztetxea aspaldian lekualdatu zuten).
6. *Kakarraldo* taberna. Solokoetxe Eskallera 4. (EHGAM-eko *Txoko Landan* taberna ospetsua itxi eta gero, *Zazpi Katu II* gaztetxe desalojatu eta berrokupatua izan da duela gutxira arte).

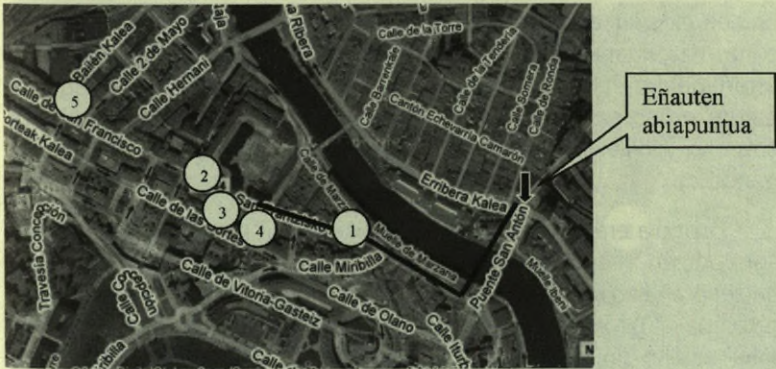
1. irudia. Katen espazioa

Antzeman ahal denez, Bilboren irudiak eragin zuzena dauka protagonisten egoera emozionalean, nolabaiteko interakzioa sortzen da bi osagai literario hauen artean. Berunezko hodel pisutsuen azpian kaleek gris tonalitatea hartzen dutenean, Katen nekea handituz doa. Euria ari du Alde Zaharrean. Baliteke hiri osoan zehar aritzea, bere

ikuspegia hain da murrizta! Euria hasi eta berehala ehundaka eraikin erraldoiei ugerra darie. Eta horrelako zama batez inguratutik bizirau-tea astunegia gertatzen zaio neska zurbilari. La Naja geltokiaren bel-dur da, hango droga-merkatuaren bezero zahar, ahul eta argal horie-tako batean bihurtzeko mehatxuak ez dio hara begiratzen uzten. "Ebe eta biok ez gara jonkiak, ez dut uste jonkiak garenik, ezin gara jonkiak izan" (159. or.).

Zigarro bat pizten du, kea lasaigarri gertatuko zaiolakoan, berez-tzat benetako etxe usaina dena. Begirada desbideratzen du, euri-tan-ten ibilbidea jarraitu nahian. Batzuk Bilboko itsasadarrean batzen dira, ur-izaerari eutsiz, korronteak itsaso zabalera eramango duenaren ziurtasun baketsuaz, askatasuna helburu. Gainontzeko tantek, oste-ra, ez dute hainbeste zorte eta kale zikinen kontra jotzea da hauen patua. Orduan bakarrik amaitzen dute bidaia, zapalduak edo, axola-gabe, Bilboko zementuak irentsita. Eta euren betiko desagerpenaz jendea konturatu ere ez da egingo. Isurkiak zeharo tristatu du Kat, tantatxoak hilda daudelako; oraindik koilararen alboan, komunean, xiringa bat orkatilan sartuta daukan Eberen gorpua bezala.

Bestalde, Eñauten begietan, San Frantzisko auzoko deskribape-na benetan latza suertatzen da *Bere Bar* tabernarako bidean. Arrotz egiten zaion eremu batekiko hoztasunaren erakusgarritzat ulertu behar da. "Erriberatik, San Anton zubia gurutzatu eta Bilbo Zaharra ere zeharkatu du. Noraezean San Frantsizko kalean sartu da. Zipaloen bi furgoneta daude jadanik zarratua dagoen eskolaren parean. Teilatu gaineko katuei andra zahar batek ematen die jaten, arrain buruak espaloitik botaka. *Autocares Mallavia y Calahorra, Bar Los Florines, Bar Chicote, Parroquia Corazón de María, Bar Heredia, Bar Linaje*" Zortzi-hamar urte inguruko ijito talde bat plazan dabil olgetan, trapitxeoan ari den auto baten alboan. Kortez kalerantz abiatzen diren emakume beltzak, arropa estuekin, eta jonki aldra kantoi batean. Hauetako batzuk farmazia baten aurrean jesarri dira, itxaroten antzean. San Frantzisko kalean lau farmazia daude" (185. or.). Hona hemen hirigune gatazkatsu estereotipatuaren aurkezpena, antzinako bilbotar izpiritu harroa gordetzetik gainbehera azkarra jasan duena, inmigrazioa, droga eta prostituzioaren paradisua bihurtzeraino. Espazioen berezko izaera aniztunak sinpletasunera jotzen du literarizazio-prozesuan, pertsonaiekin gerta bezala; adibide hau horren erakusga-rriz litzateke.

1. Bar Chicote. San Frantzisko 2.
2. Mariaren Bihotza Eliza. San Frantzisko 14.
3. Bar Heredia. San Frantzisko 21.
4. Bar Linaje. San Frantzisko 17.
5. Helmuga: Bere-Bar taberna. San Frantzisko 65.

.2. Irudia. San Frantzisko auzoa⁹

Katek noizbehinka Eberi arrazoia ematen zion, *Uholde* tabernan zeudelarik izorratzen dituen jendetik urrun bizitzeko asmoa erakusten zionean. Haren ustez, lekuz aldatuz gero, beste pertsona batzuk izango ez baziren ere, bestelakoak behintzat bai. Zorionsua zela imajina zitekeen, kale, taberna eta hiri puto honetatik kanpo. Eva eta Idoia izaten jarraitu izan balute sikiera” Nerbioi itsasertzeko etxea alokatu zutenean Katek esan zion Ibaizabal erreka uraren zikinkeria baizik ez zutela ikusiko; eta Ebek erantzun zion: “Bardin doste, Kat, honek beharbada lotura handixeagoa deko geure bizitzagaz” (157. or.).

Eñauten eskutik itzultzen da amorru, etsipen eta gorrotoz beteriko taberna giroa, *Kakarraldon*. Kat, “egurrezko agertoki zahar eta ilun hartako aktorea nagusia” (36. or.) maite du, bere erara maite ere. Lokalak Katen arima bahitu izan balu bezala, mutilak aingeru eroriaren antza hartzen dio. Hala ere, Eñautek aspaldian deskubritu zuen bere

⁹ Eleberria 80. hamarkadako Bilbon girotuta dagoenez, lokalen kokapen zehatzaren berri izan ezean, gaur egun izen berarekin mantentzen direnak soilik agertuko dira planoetan.

begiek ezkutatzen duten sekretua, grisa eta umela ezabatzeko galta-suna. Katengatik behin eta berriz itzultzen da bere gustuetatik hain urrun gelditzen den Kakarraldo tabernara, nahiz eta bere lagunek batere eroso ez sentitu bertan elkartzan diren itxura eta jokamolde arraroko *kinkiekin*. Agian jada ezabaezina zaien porro usainagatik izango da.

Edonola ere, argi antzeman daiteke Eñaut bera ere ez dela ondo konpontzen Katen giro goibelean, denbora guztian kontrakoa frogatzeko ahaleginetan ari bada ere. "Kakarraldo ez da martxa taberna, ezta euskal giroko taberna ere. Jende gutxi ailegatzen da hara, bezeroak nahiko finkoak dira (...) joan denean ongi etorria ez delako sentipena sartu zailo gorputzean. Basamortuan galdutako urpekaria bezain lekuz kanpo sentitzen da. Baina Kati gustatzen zailo lekua, auskalo zergatik..." (57 .or.). Neskak dioenez, musika ona eta eza-gun mordoak aurkitzeaz aparte, "taberna hau ez da inoiz aldatzen. Bilbon hainbat urtetan aldatu ez den gauza bakarrenetako bat". Lekuak bere bizitza bezain geldi jarraitzen duelako, Kat honekin identifikatzen da. Mundu ezberdinetakoak direla ezin uka.

Eñautek *Herriko Tabernan* gosaltzea nahiago du. Horretarako etxetik irteten da, Iturribidetik beherantz, eta Unamuno plazako jonkiak eta eskaleak sailhesteko ahaleginak eginez, Rondara heltzen da. Larunbat gauak, aldiz, *Txomin Barullon* pasatzen ditu, giro euskaldunari jarraituz edo. Behin Kat hara eramatea lortzen du, baina haren janzkera eta jokamoduak hain dira ezberdinak! Horrek lotsatzen du mutila, zapalduko dituzten kaleak eta lokalak kontu handiz hautatzeraino, badaezpada fidatzeko modukoa ez den lagunaren batek elkarrekin ikusiko dituen kezkatuta.

Neurri batean, Kati gauza bera gertatzen zailo. Neska ez da inguruko jendearen aurreiritzien beldur, baina ondo daki Eñaut berak gustuko dituen zenbait "zulotarako" militantegia dela. Hala ere, ez du amore ematen eta mutila bere girora erakartzen saiatzen da, emaitza pozgarri barik baina. *Marinan* Eñautek ikusi duen lehendabiziko gauza "arkakusoz beteriko txakur bat" da, mila bider ikusi arren, inoiz sartzea bururatu ez zailon tabernaren ate zaharraren aurrean etzanda. "Sartu bezain laster, iluntasuna, kea, larruzko txupak, praka estuak, gandor gorri arteza, kateak eta giltzarrapoak. Iluntasuna, kea, musika punk ozena. Iluntasuna, kea, arropa beltza" (61. or.)

1. Txomin Barullo taberna. Barrenkale 40.

2. Herriko taberna. Erronda Kalea 22.

3. irudia. Eñauten espazioa

—pentsatzen du, atmosferaren itomenaz Kat Barrenkalerantz, Alde Zaharreko giro gazte enblematikora, joateko konbentzitzen saiatzen den bitartean. Zaila omen da, nonbait, kirol zapatilak eta militar bota luzeak konbinatzea.

Badago momentu bat gauetz non “kale zaharkituak berpizten diren. Lurrean lorak daude, Bilboko lurrak asfaltozko loraz beteta daude, itzelezko lorategi gris hotza da Bilbo” (86-87. or.). Baina garagardoa eta marra zurien efektua pasatuz gero, kaleak bere iluna berreskuratzen du eta txiza usaina dariola konturatzen da Kat. Etxerako bidean, “errekak inoiz baino beltzago eta zikinago, inoiz baino nahastuago begiratu dio. Harlauzak, autoak, farolak... dena ezkutaketan olgetan lanbro gris baten atzean. Urratsak zuzen egitea kostatzen zaio eta berak badaki. Astiro doa. Zenbatuz doa, erritmoa ez galtzearen, bat, bi hiru...bere pausoak zenbatzen” (105. or.).

4. irudia. Kat eta Eñaut batera egondako lekuak¹⁰

¹⁰ Elkar hurbiltzeko ahaleginak eginez, bakoitza bestearen giroan sartuz doa, nahiz eta bortxatutako egoeratan nabari zalen maiz. Hau dela eta, azkenean Kat edo Eñauten etxean, kasuan kasu, geratzea erabakiko dute.

1. Marina taberna. Kale Berria 2.
2. Kakarraldo taberna. Solokoetxeko Eskailerak 4.
3. Ormaetxe taberna. Barrenkale.
4. Txomin Barullo taberna. Barrenkale 40.

Errealitatetik ihes egiteko borroka etengabe, Katek lurretik metro batzuetara igoko duen zerbaiten bila doa, bizitza geza eta funts gabekotik urruntzeko. Eskuen dardara gelditu ezinean, mekanikoki zenbatzen hasten da (berriro ere Ramon Saizarbitoritari egindako keina). Botika osotik "papela hartu du, baina ez du ireki. Ez du ireki nahi, baina egin behar du. Ez du egin behar, baina ireki nahi du. Momentu bat eta paper tolestu horren barruko edukia ez da existitzen, zainetatik dabilkio, hegal artifizialak ematen dizkio basatza itsaskor horretatik alde egiteko (...) Mundu eder eta zoragarri oso bat datorkio xerka, jadanik ez du gehiagorik behar" (107. or.). Jasanezina egiten zaion espazio errealaz, hiriko bizimodu gogorraz nekatzen denean, Katek drogetan bilatzen du irtenbidea, nahiz eta ondo jakin zitzatadaxo zoriontsuaren ondoren zuloan gehiago barneratuko dela. Orduan "begiak bortizki zabaltzen zaizkio. Errealitatearen portutik irten eta amesgaizto batean hondoratzerara doala dakienaren beldurbultzadaz zabaldu zaizkio, iheserako bide bakarra esnatzea dela jakinda" (127. or.).

Katen mugimendu-askatasuna ia-ia Alde Zaharrear hasi eta bukatzen da. Eta logikoa da tabernez jositako lekua hautatu izana, aisialdi amaigabea bizi dela baitirudi. Baina protagonistaren kasuan ez ezik, gainontzeko pertsonaien bizipenak ere eremu finko horretan garatzen dira, espazio-muga hertsia horietatik irten ezinean; zerbaitek bertan "atxilotuko" (ezinbestean erakarriko) balitu bezala jokatzeko dute. Alde Zaharrak babesa eskaintzen dio nortasun ideologiko kolektiboa erakusten duen garaikoa bezalako gazteriari, ezarritako sistemen aurka agertzen dena. Horrela, espazio hiritarraren barneko "azpikomunitate" berezi bat osatzen dute. Pertsonaiek Zazpi Kaleak benetako etxea direla sentitzen dute, berezko espazioa dute, handik kanpo eremu ezezaguna zabaltzen da beraien begietara, "bestekotasuna".

Hala ere, Katen etorkizuna zalantza bizian dagoenean, hiriak ordua arte falta duen argi izpi bat aurkitzen du. Eñautetikiko mendekotasuna, maitasuna agertzen da, eta neskek bere munduaren sakonekik behingoz irteteko aukerari eusten dio geratzen zaizkion indar gutxiek. Aspaldian desagertu zen gaueko barren epeltasuna, eta horren lekua hoztasunak hartu zuen. "Inoiz baino hotzago sentitzen zuen dena, barrutik eta kanpoko guztiarekiko lotura hauskorrekin" (11. or.). Errealitatetik urrunduz doa, gradualki. Oraindik, mutilaren bila asfaltozko zorua zapaltzen duenean, ingurune kaletarrean bakarrik bueltaka, galduta sentitzen du bere burua, hiriak zeharo nahasita utziko balu bezala. Baina pixkanaka-pixkanaka leku ezberdin batean sendo finkatuko denaren itxaropena nagusitzen zaio erraieran. Eñautetikiko harremanak mundu zuri berri batera eramango du, Iturribide kalearen hasiera zulotik gertu badago ere, arriskutik kanpo mantentzen delako.

Katek aipatutako eremutik kanpo mugitzeko aukera duen aldi bakanetan, esanguratsua da goi-mailako pertsonekin harremanetan egotean agertzen duen deserosotasun urduria, espazioa bere kontrolatik (ezagutzatik) at sentitzen duelako. Baina kontuan izan behar da ere bere ingurutik kanpo irteten denean delitu larria burutzeko delako. Adibidez, hiri-erdialdera mugitzen da Zuetxe eta Yves Rocherren lapurretak egiteko, Santutxun botika bat hustu egiten du... Okerrea joz, istorioan, paradoxikoki, oso gaitetik baino ukitzen ez den Katen "Iana"-ren asuntua dago. Zorrotzaurren erosten du ezinbestekoa egingo zaion pistola: "Dena ilun. Zorrotzaurreko moilan barrera

5. irudia. Katen eremutik kanpoko mugimenduak

sartu nintzen. Inor ere ez. Graffitiak hormetan. Txakurren zaunkak bizil-bizikiak urrunean. Auzo fantasmagorikoa, beldurgarria, hutsa. Inor ere ez. Bertan arimarik biziko ez balitz bezala, etxeetan ere arimarik ez balego bezala" (133. or.).

Diruaren truke onartzen du enkargua eta, tipoaren datuak eskuan, bere atzetik ibili behar da egun pare batez. Helburua banku garrantzitsu bateko kargu altua da, gizona eta ondo atondua, emazte eta bi seme dituen; baina ez omen zaio axola, *night-club* (putetxe) guztietan soberan ezaguna baita. Gran Viako kafe dotore horietako batean gosalduta ohi du, eguerdian jatetxe garesti batean lankideekin bazkaltzen duelarik. Gero, berandutu ezean, Campo Volantineko etxera bere Audi delgarrian itzultzen da. Hau da Katen lehenengo tiroa, baina liburuan ez da amaiera hori azaltzen.

Edonola ere, Katek hasierako kontaktuan diruaren bila badoa ere, laster bere barnean justua ez deritzon egoera sinbolizatzen duen dirudunarekiko gorrotoa garatzen du. Hurrengo aldia errazagoa gertatzen zaio, eta hemen bai erakusten dela helmuga: hilketa burutu ondoren gorpua Barakaldoko ur biltegietan uzten du. Beraz, "ibilaldi" hauetan guztietan argi markatzen da bere auzoa eta leku urrutiagoen arteko tartea, azken finean pertsonaien bizimodu-maila kontrajarrietan gauzatzen dena.

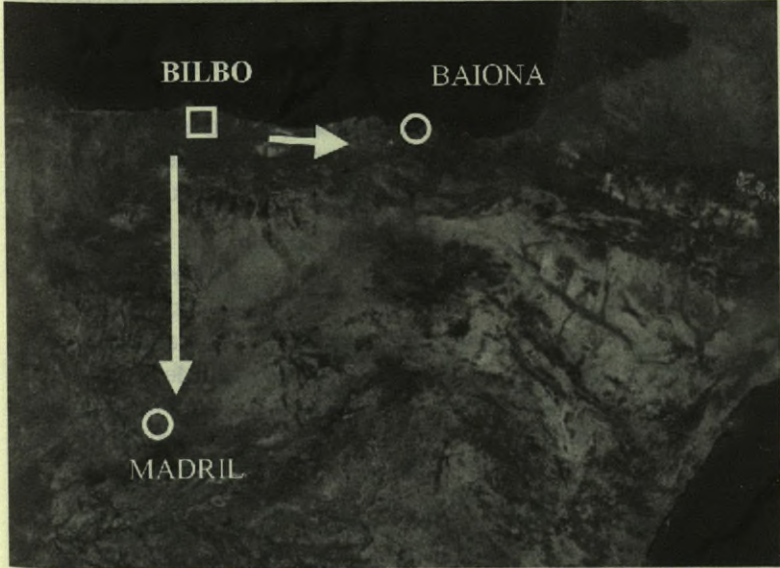
Benetako erosotasuna, batez ere, Eñautekin ohean aurkitzen du. Haren ondoan denbora azkar pasatzen zaio. Konturatzen denera-

ko, udaberria heldu da eta honekin batera, hiriaren ikuspegi berria dastatzen du. Antzinako mundu ilunak koloreari bidea irekitzen dio. Baina oreka zalantzatiak behin-betiko desagertu barik jarraitzen du; horrexegatik landarik, zelairik, larrerik, berderik ez da heltzen hirira. Gaua epel sentitzen badu ere, Bilbon betiereko zirimiria ari du. Pertsonaien arimak gordetzen dituen itsasadarrak zurrumbilo marroixka nahastuetan korapiloak lotu eta deslotuko ditu itsasorantz. Euriak behar baino lehenago gautu du zerua, bion arteko harremanaren porrotaren seinaleztat interpreta daitekeena. Laburki esanda, Eñaut bere albotik joaten da, beste hiri batera alde egiteko... eta Katek bere buruaz beste egiten du, pistolaren gakoari eraginez aurkitzen du irtenbidea, bere etxeko komunean. Berriz ere *Ehun metroren oihartzuna* dator kio irakurleari burura: "Hilda zaude. Jadanik". Hitz lehor zorrotzak. Bere neurrira egindako amaiera gordina, dudarik gabe.

Baina atzera begira, Eñaut eta Kat hain ezberdinak al dira benean "Hiriak noraino eragiten die" Hipotesi gisa aurkez daitekeen arren, nahiko erlazio zuzena dago hiri-egitura eta pertsonaia hauen bizipenen artean. Jada aztertu izan denez, Katen eremua Alde Zaharreko zulo ilunenak diren bitartean, Eñaut kale bereko taberna ezagunenetan zehar erosotasun osoz mugitzen da. Saillkapen-irizpide honen arabera uler daitezke neskaren jokabide bazterrak eta sentipen gordinak; baita mutilaren gustu eta jarrera arruntagoak (ohikoagoak) ere. Arrazoi beragatik Eñauten etxea, esan bezala, Iturribide kalearen hasieran kokatzen da, alde zaharraren atean, Kat Erriberan, dekadentziaren erdigunean bizi delarik. Beraz, gizarte-mallei so, Kat Eñaut baino pixka bat beherago legoke ziurrenik.

Aitzitik, ezustean, kontura daiteke irakurlea aspektu batzuetan behintzat ez direla hain ezberdinak. Biok etsipen eta gorrotoz gainera daude. Bizirauteko modua konpartitzen dute, asmoak eta helburuak bat ez badatoz ere: arma bana eskuan dutelarik bukatzen da eleberria. Zoriontasun barik, bizitzera kondentaturik ageri dira. Hor-taz, Eñaut, zinezko izaera ezkututzen salatzen bada ere, itxurakeriatan ibiliz beti, sozialki Katekin parekatzen da azken momentuan. Eta ezberdintasunak ukatu barik, banatzen dituen hiriaren argazki berak oraingo kointzidentziak argi ditzake agian. Azken finean, Erribera eta Iturribide nahiko hurbil daude, Zazpi kale nahaskor tartean aurkitzen diren arren.

euria egiten duenean, erreka gainean jausten denean, Alde Zaharreko kale zaharkituen gainean jausten denean, leun-leun baina etengabe. Ez, hori ez bezalako euri jasa zen(...) Ordu batzuk pasa eta Bilbon egongo zen berriro. Aurrera. Etxera heldu arte. Bilbora heldu arte. Azkenean Botxoak agurtu zituen. Ateri zegoen" (113-114. or.).

7. irudia. Eñauten hiritik kanpoko mugimenduak

Inolako zalantza barik, Katek, La Najako geltokira heltzear dagoe-la, treneko leihatilaren bestaldeko paisaiatz egiten duen interpretazioa da hiria eta pertsonaiaren arteko adostasunaren erakusgarririk one-na. Gainera, pasarte garrantzitsua da hurrengoa, istorioaren mamia bertan itxuratzen baita: "Marea behera ezker aldean. Treneko lehatilan kedarra itsatsi da. Herri hau definitzen duten bi hitz aiposenak: ugerra eta kedarra, besterik ez da jaio eta bizl naizen herria. Baina gustukoa dut. Harrigarria da, baina hau guztia gustukoa dut. Edertasun kanonikoa ez da niretzat sortua, edertasunean ezin da ezer ederrik bilatu, edertasunak berak bilatzen gaitu eta nik ez dut gus-

tuko bilatua izatea. Edertasun artean gure ikusmena ez da urrunago joaten saliatzen, dena daukagu eskura. Uger artean edertasun izpiak aurkitu behar ditugu, geure kabuz, ezinbestez, bizi ahal izateko, bizi-rik gaudela sentitzeko. Kedar artean trebe izan beharra dago atzean ezkatuz diren gauza txiki eta miresgarri guztiak ikusi ahal izateko” (116. or.).

Bilbo da Eñaut eta Katen etxea. Nahiz eta beste leku batzuetara ihes egin, hiriak beti erakartzen ditu, behin eta berriz itzultzera behar-tuz. Eñaut eta Katen arteko lotura Bilboko Alde Zaharra da. Haien harreman sentimentala espazioaren gainean hain era irristakorrean eraikia dago non Eñaut, Balonara joatean, ordura arteko oreka ahula apurtzen duen. Jakin barik, Kat suizidiora bultzatzen du ezinbestean.

Auzoak. Urtzi Urrutikoetxea

Liburuaren azala nahiko esanguratsua ez balitz jada, eskaintzan egileak berak argi uzten du hau Bilboko eleberria dela, hiria maite duten guztientzako pentsatua; bilbotar batek bilbotarrantzat egina. Liburua 24 orduko ibilbidea da, auzoz auzo saltoka daramana irakur-lea. Lekuen artean ez dago inongo jarraipen espazialik, bai ordea denboraren antolakuntza artifizialari dagokionez. Eta fikzio horretan, hain zuzen, egileak nahita txertaturiko gertaera sasi-historikoak aur-kitzen dira. Hau guztia dela eta, Bilboren ikuspegi eredugarri, tipiko, neutralaren eta errealtate zatikatu, murriztu eta subjektiboaren ar-teko lehia sutsua nabaritzen da testu osoan zehar. Edonola izanda ere, azterketa egin eta gero ondorioztatu ahal izango da eguneroko-tasunaren irudia erabat naturala den ala, aitzitik, estereotipoek era-gindakoa.

Beraz, esan bezala, liburua auzoz auzoko ibilbidea da. Pertsonaia arruntak ageri dira bertan, ohiko ekintzak burutzen. Errealismo mota hau 90. hamarkadan gogor finkatu zen euskal literaturan eta azken urtetan behera egin ez duen joera bihurtu da. Honen adibide lirerateke Aingeru Epaltzaren “Trek” ipuina edo Jon Arretxeren astegun fama-tuak (*Ostegunak, Ostiralak...*) bi aipatzearen. Ikusmolde errealista honetan ez du irakurleak sakontasunik aurkituko, ez pertsonaien psikologia aldetik, ezta gertaeren mailan ere.

Bide literarioan paisaia hiritarra irudikatzearen zerbitzura jarritako pertsonaiek ez dute inolako zama argumental pisutsurik eraman behar bizkar gainean, haien agerpena kasuala baino ez delako. Espazioaren laguntzailatzat ulertu behar dira, hiriak luzatzen dien izaeraz aparte, nortasun independenterik garatu ezin dutenak. Inguruak definitzen ditu. Bilboren deskribapen ahalik eta zabalena azkar gauzatzea da idazlearen zeregina, hauxe litzateke benetako gai nagusia. Post-modernotzat har daitekeen teknika honek, baina, arrisku handikoa da, zenbaiten iritziz obra zapuztua baita, ikuspegi globala emateko aitzakiaz, azala zeharkatu barik bertan gelditzen dena. Goazen orain, hurrenez hurren, Urtzi Urrutikoetxearen testuaren gaineko azterketa egitera. Ea egia den eta Bilbo hiri bizidun honi arima antzematen diogun!

Irakurtzen hasi bezain laster, euskal errealismoaren ezaugarri funtsezkoa den izaera militantea iradokitzen da. Errepideak muturreko bi sentsazio bananduko (eta aldi berean elkartuko) balitu bezala, kotxea gero eta gehiago urrunduz doa gartzelatik, Bilborako norabidea harturik. Itzulerako ibilbideak euskal gau-pasaiaaren normaltasunari begira ezinegona lasaitzeko parada ematen du. Atsegina da, Laudiotik aurrera, A-8 autopistatik Mercabilbaorantz abiatu ohi diren ortuariz edo arrainez beteriko kamioiak imajinatzea. "Etxera heltzeaz, Espainiako oroitzapenak urrun gelditu dira" (13. or.). Egunsentiarekin batera, "azkenean auzoko kale estuetan sartu dira" (14.or.). Norabide bakarreko kaleak bizitzan ibilera zuzena hautatuko duten seguritatea eskaintzen omen die beti hiritarrei.

Begoñako basilikak, bere aldetik, dagokion babes-funtzioa betetzen du, nahiz eta gaur mezatara doazen artean atzoko militante klandestinoren bat ezkuta daitekeen. Baina hau inoiz gutxi nabarmentzen da hiri handietan, leku jendetsuek ezin hobeto gordetzen baitute hiritarren inpersonaltasuna, ezezagunen mundua da berez. Honek, aldiz, arreta berezia merezi du, hipokresiaren menpe erortzeko arriskua bistan dagoelako, euskaraz jakin arren Bilbon erabiltzera ausartzen ez den gehiengoaren kasuan gerta bezala.

Eduardo Herreroren eskutik gizarte-mailen marrazkia osatzen hasten da eleberria. Pertsonaia hau lralan bizi da, Bilboko langile-auzo garrantzitsua dena eta, egia esan, azpiegitura aldetik denbora gutxira arte nahiko eskas zebilena. Langabeziaren saria amaituta, ikas-

leentzako baino balio ez duten lan kaxkar horietako bat onartzera bultzatu behar izan du bere burua. Labe Garaien sasoko gorespen eta ospea desagertu egin dira jada. Diru zaku irrigarria irabaztera doalarik, lankideen bizitzetaz gogoratzen da, horrek bere kalte-sentipena areagotzea badakarkio ere.

Gehienak Eduardoren pareko egoeran daude: Jose Miguelen aurrejubilazioa, Rafaren negozioen porrota eta emaztearekiko banantzea, Gerardoren taberna aspaldian itxia... belaunaldi bateko beherakadaren deskribapena dirudi. "Gurutzeta inguruan bizi zen Enrique, makinak atzamarrak zanpatu zizkiona" (15. or.). Paulino, ordea, bizitzak hobeto tratatu zuen. Barakaldoko eraikuntza-enpresa batean sartu zen etxebizitzaren negozioak oparotasun ekonomikoa zekarrenean. Ordutik Algorta edo Sopelako toki dotoreren batean bizi da. Horrela, lanera kotxez egindako ibilbidea (Irala-San Adrian-Zorrotza-Gurutzeta-Barakaldo-Sestao) pentsamenduak garai zoriontsuetatik orainaldiko gainbeherara egindako bidai tristea bihurtu da.

7. irudia. Eñauten hiritik kanpoko mugimenduak

Goi-mailako biztanleak bizitzeko guneak.

Langile-auzoak; erdi-mailako pertsonen osatutako herriak.

8. irudia. Bilbo Handia

Hurrengo Mantxako emakume etorkin baten istorioa da. 60ko hamarkadan milaka pertsonen bizi izan zuten antzera, Toñik Bolueta eta Etxebarriko lantegien inguruan aurkitu du bere bizimodua, ez lantegian bertan, hurbileko kafetegian baino. Hiriko aukera eta modernotasunagatik harrapatuta, jatorrizko lautada urrun halekiko loturak erabat hautsi ditu. Ez zaio gehiegi kostatu iragan txiroaren aztar-nak bere pentsamendutik baztertzea.

Duela urte batzuk Toñi sorterrira itzuli zen, udako oporrak pasatzera. Han Manuel ezagutu zuen eta maitasun horrek paisaiarekin adiskidetzera lortu zuen. Mutikoarengan denak ziren abantailak, euskal lurretan aurki zezakeenarekin konparatuz gero. "Iparralde euritsuan gutxitan ikusi zuen irudimena eta argitasuna zerion Manuelli Mantxako lautada beroetan (...) Maite zuen Manuelekin egotea, izaera basa haren naturaltasuna. Bilboko estuasunak ahaztuz, musuka irents zezan utzi zion gauz gari sailetan..." (19. or.). Baina ez uste emakumeak hiriko ondasun apurrak puztuta herritar arloteel aurpegi-ratzeari uko egin zionik zoriontasun-momentu honengatik.

Oporrak bukatu zirenean, Toñik harremana jarraitzeko itxaropen barik jada, ezusteko ederra hartu zuen Manuelek soldadutza Gasteizen egingo zuela jakitean. Hortik aurrera Errekaldeko egoitzatik Boluetarainoko bidai luzeak elkarrekin egoteko zailtasunen sinbolo bihurtu ziren. Baina azkenean, Manuel adreilu gorriko tximinia zuen lantegian lanean hasi eta berehala, ezkondu egin ziren.

Manuelek herrira itzuli nahi duela aitortu eta Toñik horretarako garaia dela onartu du, senarrarekin zorretan sentitzen delako egiten badu ere. Faltan botako ditu "asfaltoak ia kutsatu gabeko mantxatarra zurigorrien tradizioa horren sutsuki defendatzen entzutea. Santa Anak alienatu, San Mamesek integratu. Begoña eta Bizkaiko beste etorkin haiekin ikasi zituen (euskarazko) berba bakarrak..." (22. or.). Azken batean, zailegia gerta liteke jatorriak zehazten duen bizimoduarekin erabat apurtzea; baita mingarria ere zoriontasuna zein zoritxarra ekarri dizun hiria betirako uztea.

Hausnarketa-tarte honen ondoren, testuak bira azkar bati eusten dio. Hiriaren eguneroko erritmo estresagarria helburu. Pasarte konzentratua da, datu ugari emateaz gain, lerro artean informazio dezente ezkututzen duten horietakoa. Garraioidea toperaino beteta doa, dohaineko egunkariak irakurtzen ari den jendez gainezka. Beroa ikaragarria da. Datorkion lanegun gogalkarrian pentsatzeko astirik ez dago. "Hiri txikia da hau, laburrak dira metro bidaiak" (24. or.). Behar bezala atontzeko ere denbora nahikoa ez du izan, zer esanik ez gosaldu barik helduko dela. Bost minutu eskas izango ditu lanean guztia nola edo hala konpontzeko. Atari, korridore luze eta igogailudun enpresa modernoa da, baina badaki nagusia eskola zaharrekoa izateak ez diola aste osoan lasaitzeko aukerarik eskainiko. Hauxe litzateke Bilbo adeitsuaren barne-ikuspegia.

Txanponaren bestaldean, turismora zabaldutako hiri polita nagusitzen da. Txangoak antolatzen dira itsasoz heldutako atzerritar taldeentzat. Portugaleteko Andra Mari eliza erakusten zaie, Zubi Esekia-
ren historia laburki azaldu, Churrucaren monumentu paretik Abrarantz argazki batzuk ateratzen dituzte eta, alferrik gelditu barik, minibus Areetako eta Neguriko jauregien artean igarotzen da. Bilborako bidean "Ibaizabalez beste aldeko burdinazko paisaia dekadentearen" (26. or.) inpresioa leuntzen saliatuko da gida, momentu batez hondakinen artetik iraganeko handitasunak berpiztuz. Nahiz eta turista bat

baino gehiago astun jarri galdera zein eskaerekin, gidak "irribarre egingo die, irakatsi dioten gisan: atsegin" (27. or.). Ondo portatzen badira, aldiz, umore onez egonez gero, *bilbainada* batzuk entzun ahal izango dituzte. Noizbehinka Lutxanako alde biak hiritarrek bezain itsusi sumatuko dituzte ezinbestean; turismoa, berriztapen barik, babesgabe geratzen baita zenbaitetan, gutxitan hala ere.

Bizilagunek jarrera bitxia hartzen dute hiria berregituraketak utzitako hutsune hauen aurrean, tristezia eta nostalgjaren artean mugituz. "Bilboko metro berria hiritik irten eta Bilbo Handia deitzen dioten herrietatik dabilenean erreka ertzetik, gehienek paisaia negargarria, kutsadura eta anabasa baino ez dituzte ikusten itsasontzi, unziola, enpresa kimiko eta industria ohien orubeetan. Erromantikoeak, nostalgikoeak eta komunistek zirrara berezia sentitzen dute irudi horren aurrean. Ez dakite argi zer egin mola, kanal, garabi, tximinia eta bestelako aurriekin, baina borroka partikularrari eusteko arrazoi bat gehiago ematen diete aldioro" (82. or.). Aurrien artean, modu aiposean begiztatuz gero, dekadentziak gordetzen duen balio estetikoa deskubritu daiteke. Hori ez bada, etsipen-sentimenduak gora egiten du hiritarrak birmoldaketak ezabatutakoa gogoratzean. "Orain nekez ikusiko du Deustuan zein Otxarkoaga gainean txakolinik, eta Egirletara doan autobia lerro finetik baserria kokatzen saiatu da" (84. or.). Esfortzu guztiak alferrik baina. Batzuk hondamendi bihurtu zutena aparatasuren bilakatzeko garaia omen da hau.

9. irudia. Bilbotik kanpoko ibilbide

Hiriko oroimenak, Pedro Aretxagari gertatzen zaion bezala, erdi ahaztuak dauzka jada La Iberia eta Navaleko txokoak ere. Gizona gelditu egin da "sasoi gogorretako aurrrien parean: txatarrazko mendiak, kristal hautsizko lantegiak, gasbide agortuak, mineralen garraio-ko hodi uherrak, eta inoiz jausi behar ez ziren hormak borroka galduen pintadekin (...) Lutxanatik aurrera, Nieves herdoila ageri da Erandioko aldean hondartuta" (56. or.). Langileen "borroka galdu" horiek goratzeko barne-deia sentitu ezean, eremu industrial gorena izandakoaren arima ezin hobeto irudikatzen duen hitza "herdoila" da, inongo duda barik.

Turista taldearekin jarraituz, ezingo dira haien herrialdera bueltatu Arriaga antzerkia eta Zazpi kaleak ibili baino lehen, are gutxiago Guggenheim museoan argazki-pelkula oso bat bota barik. Gero, lilura birrintzeak kalte ekonomikoa dakarrelako, sermoi aspergarria ahoskatuko du gida sufrituak: "Frank Gehry arkitektoaren lanak hiriaren biziberritzea sinbolizatzen du, eta desindustrializazioak ekarritako etsipenaren aurrean garaipena. Ibaiari lepoa emanda bizi zen hiriak itsasadarra berreskuratu zuen eta Guggenheim titaniozkoak ezin hobeto erakusten du ziutatearen eta errekaeren arteko batasun hori".

Azalpena gutxi gorabehera gida guztien ahotan berdintsua bada ere, fokalizazio kontuak direla eta beti entzun daitezke bertsio paraleloak: "Fenix hegaziaren moduan sortzen den txoria ei da Bilbo: *Franco osteko lehen urte alaien ostean etsipenak hartu zuen hiria:*

1. Guggenheim Museoa
2. Arriaga Antzokia
3. Zazpi kaleak

10. irudia. Bilboko espazio turistiko nagusiak

terrorismoaren urterik gogorrenak eta enpresa indartsuenen porrotak langabezia, miseria eta heroinaren urterik ankerrenekin bat egin zuten. Museo honek 1997an XXI. mendera katapultatu gintuen" (29. or.). Azken hitzetan ikusten denez, gida batzuek, ez Lorena deitzen den kapituluko protagonistaren kasuan, egia ez itxuratzearen alde kokatzen dira, bere zerbitzua antzerkiaz harago doala sentitzen omen dutelako. Edonola ere, Lorenak museoan gora eta behera utzi du artaldea.

Bisita amaitzeaz dagoela, Santurtziko portuan sardinak jatera animatuko ditu, baina daitekeena da ferryan ostendu beharko dituzten tabako-kartoiak erosteko portu ondoko estankoetan sartzea nahiago izatea. Horrela ere, berdin-berdin lagunduko diote kontsumoari esker mantentzen den hiri honi. Turismoa, istorioak aldarrikatzen duen ikuspuntu ironikotik behintzat, diru-kopuru handia baino ez da. Be-deinka dezagun kultura hiriarentzat (hiritarrentzat ote?) ongizatea dakarren bitartean!

Zoritarrez, askotan ironiak urrunegi jotzen du eta hiriaren irudi txukuna sustatzeko, paradoxikoki, udal-egitasmoek zenbait espazio kultural desagertzerara behartzen dituzte. Esaterako, liburuan atea betirako itxen dituen aitzerkia alpatzen da. Eta gauza bera gertatu da, hain zuzen, egileak salatu nahi izan duen Santutxuko "Sorgintxulo" gaztetxeko desalojoaren kasuan. Testuan gogoratzen denez, Karmeloko eliza ukitzen duen aldameneko lokalak hilabete asko iraun zuen desalojoaren mehatxupear. Denbora berean, hauteskunde-garai susmagarrian, gazteak indarkeriaz irtenaraztea lortu bitartean, metro-irteeratik gorako eskailera mekanikoak inauguratu ziren. Auzoa dotoretzeko aitzakiaren atzean ezkutaturik, horrelako ekintzen kointzidentziak interes politiko hutsa ez ote den galdetzeko bidea ematen du. Azken finean, zalantzan jartzeko modukoak dira, hiri-alaketak burutu arren, hiritarrengan nagusiki desabantailak dakartzaten erabaki ofizialak.

Gertu, Txurdinaga espresio-gune gisa aldarrikatzen da. Inguruko gazteriak gauetako lasaitasun isila aprobeztatzen du kezkatzen dituen arazoak "feminismoa, etxebizitza, politika" hormetan islatzeko, Santutxu jada soberan pintatua baitago (garai bateko kontuak dira hauek, azkenaldi honetan soberan baretu dira gauzak).

Orain arte argi geratu dena da Bilboko makineria ekonomikoak zerbitzuetan oinarritutako estrategia jarraitzen duela, batez ere kanpotarrei zuzendutakoa. Hortaz, hirira datozen bisitarien eta hauen esanetara dauden bilbotar langileen maila soziala ibiltzen dituzten lekuen arabera definitzen da (ikusteke dago istorio literario hau errealitatera heda daitekeen). Loiuako aireportuan Madrilgo bidaiari "sibari-ta" igotzen da. Taxilariarentzat bezero bakarreko gaua izango da. Lehendabizi, exekutibo trajedunak euskal afari tipikoa dastatzea bilatzen du, Colon de Larreategi kaleko jatetxe dotore batean. Taxila-

Salve zubitik taxia Bilbo erdialdera heltzen da. Ibilbidearen hasiera.

—**Bezeroak, hurrenez hurren, ibilitako lekuak:**

1. Colón de Larreategi kaleko euskal jatetxea.
2. Pub Otxoa. Heros kalea, 9.
3. Palanca putetxea. Gorteak Kalea 29-31.

—**Taxilariari egokitutako lekuak:**

4. Jado plazako txinatar jatetxea.

11. irudia. Gaueko ibilbidea Bilbo erdialdetik

riak, itxaron bitartean, Jado plazako txinatar jatetxean erositako tailariak kotxean jaten ditu, aluminio paperezko ontzian. Ageriko ezberdintasun sozio-ekonomikoak aparte utzita, bitxia da, baita arrunta ere, tradizioa eta diruaren arteko trukea; ez dirudi oso kontzepzio erromantikoa. Bilboren enkantua, Madrilen giro arriskutsuarekin konparaturik beti ere, ordu txikitan kaleek oinezkoei eskaintzen dioten lasaitasun eta seguritatean datza.

Gaua aurrera doa eta, sabela bete ondoren, Bilbo erdialdeko martxa-ibilbidea hasten da; lehenengo geralekua: *Pub Otxoa*, La Otxoa pertsonaia mitikoaren eszenatoki garestia. Jaia bukatzeko lekuaren hautaketa da, ezustean, Bilboko zerbitzu-eskaintza tipikotik at geratzen dena. Negozio-gizonak *Palancara* eramateko eskatzen dio taxilariari, bertan antzeman daitezkeen prostituzio-eginkizunaren ezaugarri aparteko batzuk direla eta zeharo liluraturik.

Hau egia bada, prostitutek turismoa erakartzeko gaitasun sendoa erakutsiz gero, Cortes kalea hiriko gau-eskaintza ofizialean sartzea ez litzateke batere ideia txarra. Bilbotar peto-petoek ziur aski nekez onartuko lukete ondokoa, baina istorioak zalantzarako lekua uzten du: "Palanca"¹¹ diskrezioagatik aipatzen ez den eremu turistikoz ezkutua ote" Testuak berak paradoxa bultzatzen du, bilbotar zintzoen lotsarako arrazoia dela aitortzen duenean.

Hiriaren beste alderdi bat lantzeko momentua heldu da. Bilbon arraza anitz elkar bizi diren erdi-mailako auzo masifikatuen zenbait adibide daude; hau litzateke, besteak beste, Otxarkoaga edo San Frantziskoren kasua. Liburua oso teknika aproposaz balliatzen da, autobusaren leihotik begiratzearen estrategiak kutsu objektiboa ematen baitio deskribapenari. Bilbo "aberatsa" utzi eta auzo periferiko apalago batera, Otxarkoagara, heltzen da protagonista. Kontuan hartzekoa da mutila unibertsitate bere etxera doala, hau da, bere irteera eta helmuga espazio kulturalik gabeko gunea da. Baina espazio fisikoren faltan izateak ez du esan nahi erreferente kulturalik ez dagoenik; ijitoen tradizio sustraituak horren erakusgarri garbia dira.

11 Kasu honetan, "Palanca" izenak ez dio lokalari erreferentzia egiten, Bilboko zonalde konkretu bati baizik. Izan ere, aspaldidanik dator bilbotarrok Cortes kaleari horrela deitzeko ohitura.

Haritz auzoan hazi egin da, "klase ertainean ondo txertatua "ertainaren ertainean, gorantz begiratu ezinik..." (42. or.). Nahiz eta Ijito artean ibili egunero, "ikastola, familia, lagunuen ingurutik hain urruna zen musika (flamenko) hura ezagutzen ez denaren aurrean izan ohi den beldurrarekin nahasten zitzaion, musika bezain asago zirenez hura kantatzen zuten jendeak. Sentimendu kontrajarriak zekarzkiyon horrek guztiak. Etxetik berrehun metro eskasera bizi arren" (45. or.).

Ijitoenganako arrazakeria agerian uzten du istorioak. Maiz hiritarak pentsamendu irekiago baten jabe harro aldarrikatzen badira ere, egiatan itxura diplomatiko hau aurreiritziak ezkutuan mantentzeko saiaketa baino ez da. Aldi batetik, Bilbon giza-harreman aske anitz ematen dira baina, bestetik, egoera moralak asko zailtzen du jatorri ezberdineko etorkinen integrazio-prozesua. Hurrengo Abandoibarra-ko aldamlloan ari diren bi moldaviarren arteko elkarrizketa-zatia da, non Sergeik Bilboko neska batekin ez egoteko arrazoiak aurkezten dizkion Valery lagunari:

"Artean ez zuen (jatorrizko) hiriaz berri askorik. Lana, etxea, aurreztea, paper kontuak begiratzea eta horretara mugatzen zitzaion eguna. Inoiz sorterriko ontziren bat heltzen zenean Nataliak (moldaviarretako baten emazteak) bidalitakoak afaltzen zituzten, edo pattar bereziren batekin jai txikia egiten.

- Ohitura ezezaguneko lurralde arrotzean gaudek, eta hire emakume hori, Itziar, nazionalisten artekoa duk.
- Guk ez ditiagu politika kontu horiek ondo ulertzen, eta gutxiago nazionalista baina gero erdi komunista diren horienak.
(...)
- Zer esan behar du (jendeak) elkar maite badugu" (Valeryk erantzun)
- Eta gero, hemen gelditu behar duzue?

Sustraiel buruz erantzun ziona une hartan askorik ez adituagatik, egunek eta hilabeteek Sergeiren baitan ere egin dute bidea. Natalia-gaz berba egiten duenean, diru apur bat gehiago bildutakoan bilduko direla diotso; baina nabari du joan-etorriko bidaiak ez direla existitzen. Europa zabala, Kieven hasi eta Wroclaw, Dresden, Frankfurt eta Parisen barna, azkenean hego-mendebaldeko bazter honetaraino, barne-

bidaia ere bihurtu zaio, atzean utzitakoaren eta aurrez aurre jotzen duten erreallitateen arteko gatazka.

- Itziar ez zagok hemendik alde egiteko, ulertu egiok. Deserrotu batekin nahikoa diagu. Hau bere lurra duk, eta nik nirea galdu ostean ametsetan ere topatzen ez nuena lor zezakeat: beste etxe bat!
(...)

Lekuz kanpo eta lekutu behar ote duen jakin ez. Batetik irten eta erreallitate haren trenbidearen erdian jarrita, lokomotorak nondik datozen asmatu ezinik dabil Sergei. Herri lasaia da, albisteak albiste. Gainera emazte bizkorra dauka, ikasiko du hizkuntza, behar izanez gero. *Ze demontre, agian gustatu ere egingo zaio* egin dio bere buruari iruzur, txokotik lanerako irten denean” (67-71. or.).

Arrotz-sentipena nabarmen areagotu daiteke, erlijio musulmana duten etorkinei gertatzen zaien bezala. Gauza ezaguna da gosearekin datorrela herrimina. Baina bizipen pertsonaletan sakonduz, herrimina Bilborekiko etsipena bilakatzen da Ramadan bezalako jai garrantzitsuak hurbiltzen denean eta bere herrikideek ikasitako portaera kontsumista, inongo neurri barik, harro aldarrikatzen dutela ikustean. Muturreko bi munduen arteko trukaketa kulturalaren ideala behin-betiko zapuzten da ohiturak galtzear sentitzen dituztenengan, hiriko nahasteak irentsita. Hortaz, ondoko hitzak ulergarriak dira: “Ez nago ospakizunetarako. Herri hotz, euritsu eta fedegabe honetan Ramadana oso desberdina da. Pisu-kideak dira familiako ohiko jaitik hurbilen daukadana. Hemengo etxeko izpiritualitatea, ordea, hutsaren hurrena” kaleko begirada eta susmoak baino hobeak dira, behinik behin. Balantzaka igartzen ditut sinesmen errotenak. Barauak ez dakarkit betiko barne bakerik. Dirua da ia dena hemen” (93. or.).

Istorio guzti hauek hiriak bizilagunengan erakusten duen axolagabekeria salatzen dute. Sistemak, gizarteari jarraituz, kolektibo zehatz batzuei dagozkion eskubideak lapurtzen dizkio. Horrela, gizartearen mesprezuaren laguntzaz, *gizakin* bazterrak sortzen dira edonon. Eta honen erakusgarri har daiteke Zabalburu, Erribera, Bilbo Zaharra edo San Frantzisko auzoan gertatzen den prostituta eta jonkien pilaketa. Sustraitu gabeko jendez beterik daude kaleak. Etorkinen begirada sentigabearen argitan, adibidez, hiriak, edozein izen hartzen dutelarik, denak berdinak dira, heldu eta ihes egitean auto-

busetik ikusten dituzten autobideetako farolak leku guztietan berdintsuak diren bezalaxe.

Eta ibilbidea amaitzeko, testuak San Frantzisko tipikora joko du azken batez. Badaezpada ere, merezi du gogoratzea zeintzuk diren auzoko merituak, bizpahirutan labur daitezkeenak: droga, sexua eta alkoholarekin lotutako giroa. Egitura familiarrik gabeko gazteentzako leku aproposa dirudi. "Herri xebererik bada, gurea hori, ostia. Ez zen hain zaila baxu hegan egitea, inoren atentziorik piztu barik" (137. or.). Arazoa da putzu honek etsipenak jotako gazte galduak biltzen dituela, etorkizun duina eskaini barik. Heriotzak momentu oro zelatzen du bertakoen bizitza, baina beldurrik ez da sumatzen; zerbait sentitzekotan, bakea litzateke, inork inoiz gehiago ez izorratzearen desira. Hemen bukatzen dutenak jada ase ez dituen bizi-esperientziaz nazkaturik heltzen dira. Hortaz, horrelako iritziak garatzen dituzte bere buruez: "Zeregin gutxi eta etorkizun gutxiago (...) Geroz eta txarrago, motel. Bizi-bizia izateko ez nintzen sortu baina beti jakin izan dut tenorean erretiratzeko. Orain, berriz, ezin antzeman jokoz kanpo nagoela, hau ez dela nire lekua. Zein da baina nire lekua..." (138. or.).

Neska berezi batek alde egiten dionean, mutilaren itxaropen ñimiñoak harekin batera desagertzen dira. Mesedeetako zubirantz doala, kalean behera, mutilak, geldi-geldi, begiradarekin jarraitzen du, bestea hiriko iluntasunean galdu arte. "Hortxe dago ibaia, zabal, heriotza bezain hotz" (145. or.). Ura da hiriaren barne-munduak, eta biztanleak, banatzen dituen indar naturala. Berehala taberna-zulora itzultzen da eta, automata gisa, edozein neskaren berotasuna erraz aurkitu du. Eta geratzen zaionari heldu bitartean, neskak belarrira xuxurlatzen dio:

— Eroan nazak hemendik.

Azkenik auzoko sorginkeriarri kale egitea lortzen duenean, mutila Artxanda gainean azaltzen da, *Vespak* Egirletaranzko norabidea hartuta. Hiriko argiek begirada bahitzen diote. Kutsadurak eragindakako gandu finak, aldiz, ez dio kendu botxoaren bista osoaz bakardadean gozatzeko pribilegioa. Badirudi Bilbo "erreka laztantzen duela itsasorantz. Otxarkoaga, Santutxu, Begoña, hemen; Miribilla, Errekalde, Abando, han. Hor dago hiri langilea, itzartzeaz, eta bestea, lorik egiten ez duena, farola eta argi guztiekin ere ikusiezina" (147. or.). Astiro

bere nortasuna hiltzen ari den hiriak itzultzera behartzen du, ezinbestean, eskaintzen dion babes basatian gorde dadin.

12. irudia. Bilboko auzoak

Ondorioak

Nonbaitetik hastearren, azken eleberriaren azterketaren emaitzak komentatu nahi nituzke. Aurreko atalaren lehenengo lerroetan agertu ditut Urtzi Urrutikoetxearen eleberriak duen helburuaren inguruko zalantzak. Testuak Bilboko ikuspegi zabal/tipikoaren eta zati-katu/subjektiboaren arteko barne-borroka bizi zuelakoan nengoen. Orain, aldiz, egoki deritzot ikuspegi hauetara nabardura dezente gehitzea. Ia ezinezkoa dirudi Bilbo bezalako hiri heterogeneoa literaturan fideltasun osoz islatzeak. Hemen, berriz ere, Bakhtinen teoriarekin aurrez aurre jotzen dugu. Errealismo literarioak sinpletasun adierazgarri bat bilatzen du halaberrez eta hori da, hain zuzen, *Auzoak*-en azaltzen dena.

Batetik, autoreak hiriko ikuspegi zabala eman nahi izan badu ere, auzo garrantzitsu asko eta asko istoriotik kanpo geratu dira. Esan daiteke ekintza, batez ere, Bilboko langile-auzoetatik igaro dela. Espazioen deskribapenean oinarritzen da behin eta berriro pertsonalek hiriarekiko erakusten dituzten sentrazioak adierazteko. Horrela, Bilbo-

ko "azpimundua" deskubritzen ditu, elkarrekin bizi diren giro ezberdinei bidea emanez.

Bestalde, protagonista zein egoerei dagokienez, tipikoak dira, bai, baina gehiegizko itxurakeria barik. Pertsonaien karakterizazioa gain-gainekoa baino ez denez (jada alpatu dudan espazioarekiko mendekotasuna dela eta), haien pentsamenduak ezagutu ezean, zentzuzko jokabideez baliatzen dira istorioan txertatzeko. Hortaz, egoera tipikoari jokamodu arrunta gehituz gero, pertsonaia arketipoak sortzen dira. Nekez antzeman dezake irakurleak hiri eta pertsonaien arteko lotura bortxaturik, naturaltasuna da nagusi. Egiantza funtsezkoa da errealizatzen hartzea nahi den eleberri batentzat, gure azterketaren eredia barne. Tido honetatik, arketipoak eta egoera tipikoak (gogora dezagun testuak auzoak girotzeko helburuz erabilitako gertakari asko sasi-historikoak direla), biak ari dira berez errealismoaren alde. Ez da nabari zentsura kontzienterik; aitzitik, aurreiritziak, errealitatearen ispilu diren heinean, desestaltzeko ahalegina gailentzen da momentu oro. Esaterako, arrazakeria eta etorkinen zein baztertuen gizarteratze-arazoak liburu honetan behin baino gehiagotan errepikatzen diren gaiak dira.

Antzekoa da, estereotipoen islapenari dagokionez, Sonia Gonzalezen eleberria; ez, aldiz, aurreiritzien kasuan. *Ugerra eta Kedarra* ez da Bilboko ikuspegi globala eman nahi duen liburua. Bilboko eremu adierazgarri bat (tradizioz topikoa ote?) hartu du eta bertan pertsonaia ez-kanonikoak jarri ditu, ekintza asaldagarriak gauzatzen. Pertsonaia hauek, kanonetik at badaude ere, ezin uka arketipo hutsak direnik. Bazter-tipoak dira, *underground* estetika, espazioa gordinarekin egiantzean naturalki lotzen direnak. Aurreiritziaren paperak, eleberri bien arteko konparaketan hasiz gero behintzat, garrantzia handiagokoa dirudi Sonia Gonzalezengan. Pertsonaiek, inguratzen dituen jendearekin harremanetan jartzean, aurreiritziak dituzte oinarri, nahiz eta esplizituki aitortu ez. Hau litzateke giro zehatz horretan usu den mesfidantza azaltzeko modu eraginkorra.

Franco Morettiren metodologia aplikatzeko orduan, ezin da ezkutatatu *Ugerra eta Kedarrak* erraztasun gehiago luzatzen dituela. Batetik, espazioak hedapen murrizta badu ere, maila sozialen ikuspegi zabala eskaintzen da; eta bestetik, maila ezberdinetako pertsonaien arteko elkarrizketa ugariek azterketarako material aberatsa aukeran jartzen

dute. *Auzoak* liburuan arreta nagusia Bilbo, pertsonaien hiri-espe-
 rientziaren bidez, intuitiboki ulertzeari ematen zaio eta honek Moretti-
 ren eginkizunari apropos ekiteko arazoak sortzen ditu. Pertsonaiak
 hiritarren pertzepzioaz baliatzen dira nortasuna era indibidualean ja-
 sotzeko. Haien artean ia interakziorik ez egoteak ez du batere la-
 guntzen Bilbo barneko soziologia ondorioztatzeko saioan jardutera-
 koan. Gainera, esan bezala, eleberriak langile-auzoetan murgiltzeko
 joera erakusten du, erdi-mallan harrapatu, gora edo behera ihes
 egin ezinean kasik. Hala ere, ikusi denez, hari nagusiari alde egin
 dizkioten zertzeladekin alderdi zenbait landu ahal izan ditut norabide
 honetan ere.

Baina *Auzoak* Bilboko gizarte-mailaketaren aurkezpen sakona
 egiten ez duen eleberri bat baino askoz gehiago da; espazioa literatu-
 ran txertatzen duen neurrian, baditu ezaugarri interesgarriak, nabar-
 mentzea merezi dutenak. Adibidez, Bilbo gaineko irudian barne- eta
 kanpo-ikuspegiak eragin handia dutela konturazten digu testuak.
 Hiritarren ikuspegitik eguneroko Bilbo nahiko gogorra izatera hel dai-
 tekeen bitartean, kanpotarrek paisaia txukun eta espazioa kulturalen-
 gatik liluraturik geratzen dira; nahiz eta kanpotarren maila ekonomi-
 koa oso kontuan hartu beharrekoa den, ez baita berdina oporrak
 gurean pasatzera etortzen direnen eta etorkinen ikuspegia. Niri bar-
 ne-ikuspegia txandaketan gailendu dela iruditzen zait; aurretik suposa
 zitekeen zerbait, bestalde, autorearen eskaintzaz oharturik (*ikus "Au-
 zoak. Urtzi Urrutikoetxea"* atalaren hasiera).

Bi eleberrien deskribapenean hutsune kultural handiak nabari
 dira, eta espazio hauek aurkezten direnaldi gutxitan (Urtzi Urrutikoe-
 txearen kasuan, *Guggenheim*-a eta Arte Ederretako Museoa aipatzen
 ditu) ez da paisaia berrituaren edertasuna adierazteko, hiri-birsoketak
 bilbotar apalen bizitzan eraginik ez duela azpimarratzeko baino. Bilbo-
 tarrentzako onurarik ez dakartzaten egoeretan bat etorri arren, ez dut
 uste, *Auzoak*-en helburu nahasien eztabaidara itzuliz, istorioak zapal-
 keta sozio-ekonomikoa salatzen duenik, ez behintzat Sonia Gonza-
 lezenak egiten duen bezain agerian. Egia da zenbait pasartetan, San
 Frantziskon girotutakoetan zehazki, Kat eta Eberen mundu iluna
 antzematen dela, baina, edonola ere, inoiz ez hain modu gordinean.

Urtzi Urrutikoetxea auzo batetik bestera leunki igaro da, hiriarri
 egun bat eskainiz. Sonia Gonzalezek maila sozial guztien ordezkariak

batu eta Zazpi Kaleetara hurbildu ditu. Pertsonaiak espazioak biltzen ditu beraz, eta hiria, jakina denez, batzuetan erromantikoa, bestetan axolagabea, denetan anitza. Bilbo zerbaitek definitzen badu, horixe: aniztasuna.

Bibliografia

- APALATEGI, Ur, 2001. "Errealismoaren eraberritzea eta kokapena 90eko hamarkadako euskal literaturan", in Uribe, Kirmen (arg.), *Azken aldiko euskal narratiba. Sortzaileak eta irakurleak*. Bilbo: UEU.
- _____, 2006. "Ciudades y cambios de personalidad", in *Cuadernos de Alzate* 35. Madril.
- ARRATIBEL ZEBERIO, Irati eta Amaia Munarriz Ibarrola, 2006. "La imagen de Pamplona en la novela Rock'n'Roll", in *Cuadernos de Alzate* 35. Madril.
- BARTHÉLEMY, Jean Jacques, 1852 [1757-1788]. *Viaje del joven Anacarsis a Grecia a mediados del siglo cuarto, antes de la era vulgar*. Madril: Biblioteca Selecta.
- BELMONTE, Joxe, 2003. *Hamar urte barru*. Donostia: Erein.
- Del CAZ, Rosario, Pablo Gibosos eta Manuel Saravia, 2004. "La ciudad en el espejo", in *Revista de Occidente*. 275.zbk. Madril.
- DOMÍNGUEZ, César, 2007. "Una historia de ciudades", in *Cuadernos de Alzate* 37. Madril.
- EGAÑA, Ibon, 2006. "Leer y escribir la ciudad: San Sebastián y Bilbao en la novela vasca contemporánea", in *Cuadernos de Alzate* 35. Madril.
- EGIA, Lutxo, 2005. *Ezker hanka falta zuen*. Zarautz: Susa.
- GARCÍA-VIANA, Txema, 2001. *Sei lore*. Zarautz: Susa.
- GONZALEZ, Sonia, 2003. *Ugerra eta kedarra*. Tafalla: Txalaparta.
- ITURRIAGA, Unai, 1999. *Berandu da gelditzeko*. Zarautz: Susa.
- JIMENEZ, Edorta, 1991. *Speed gauak*. Zarautz: Susa.
- KORTAZAR, Jon eta Miren Billelabeitia, 2006. "Bilbao en la narrativa de Pedro Ugarte" in *Cuadernos de Alzate* 35. Madril.
- _____, 2007. "Literatura y ciudad. Perspectivas teóricas", in *Cuadernos de Alzate* 37. Madril.
- _____, 2007. "El tiempo en ruinas", in *Cuadernos de Alzate* 37. Madril.
- LASAGABASTER, J.M., 1987. *Hacia la literatura vasca*. Madril: Castalia.
- MORETTI, Franco, 2001. *Atlas de la novela europea 1800-1900*. Madril: Trama Editorial.

Herri literatura lagin batzuk 1913-1917ko euskal grabaketetan

Joxe M. ETXEBARRIA L.

Izenburu honetan literatura da izena eta herri, laguntzailea. Beraz literatura da mamia, baina herriak zituen bitartekoak erabiliz.

Ipuin, abesti, sona, pasadizo, eta izkirimiri hauek euskaldun batzuen oroimena gordetzen dute. Bitxitasun piska bat badute zahar samarrak direlako. Baina askoz gehiago herriaren hizkera eta ahozko literaturaren oroimen txiki bat direlako. Denak grabaketa bidez jasota daude eta hemen aukera bat egin dut. Beste lan luzeago baten bilketa osoa dago¹ beharrezko diren zehaztasunekin. Grabaketa hauetan austriar batek, R. Trebitsch-ek eta alemaniar batek, H. Urtel-ek, euskarari beste hizkuntzetan lehenagotik erabiltzen ziren metodo berri batzuk egokitu zizkioten. Zoritxarrez euskaldunen artean bide horrek ez zuen izan jarraipenik 60 urte beranduago arte gutxi gora behera. Orain behintzat orduko biltzaileei esker, testo hauetako batzuk irakurtzeko eta entzuteko aukera dugu. Euskalkiz euskalki sailkatu ditut, mendebaldetik ekialderantza. Gaurko irakurlearentzat ere gustoko izango direlakoan argitaratzen ditut.

Orduan euskaraz erabiltzen zen grafia bere horretan utzi dut. Hegoaldeko euskalkietan aldaketa txiki batzuk sartu ditut: pikordunak, rr, ll, x, tt, grafiekin idatzi ditut. Bizkaieran /z/ eta /s/ ez dituzte bereizten eta denak /s/ ebakitzen dituzte. Gauza bera gertatzen da /tz/ eta /ts/ fonemekin, biak /tz/ ebakiz. Mungiaiko testean /j/ eta i- eta

¹ *Euskarazko grabaketak (1913-1917) Grabaciones en euskera*, Prestatzaila J. M. ETXEBARRIA L., 2008).

—I-, frikari sabaiaurrekoak dira bokal artean. Iparraldekoetan grafia bere horretan utzi dut, garai bateko euskararen idazkeraren adierazgarri bezala. Idatziz dauden hasperendun guztiak utzi ditut, denak ebakitzen ez badira ere. Beste fonemak ondo bereizten dituzte eta horrela idazten dituzte. Grafian ez da bereizte /r/ eta /rr/ ubularea, baina grabaketan bai. Irakurleak ariketatxo batzuk egiteko aukera dauka, oraingo grafian ipuin eta pasadizo hauek jarritz.

Bizkaiera

Lekukoa R. Mª de Azkue. Lekeitio 1913. *Bein da betiko* liburutik hartutako zatitxo bat. 1893ko argitalpenean, 89-92 orrialdeetan.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Diskoak: 2.212-2.213.

Gauza andi ta bere moduko bat ikusi eban Txillik Tala Goikotik beraganutz etorrela; baltzen baltzaz illunetan be gerixa eitten eban. Urreratu dxakonian, 'Gabon, adiskidea, esan eutsan Txillik: goixetik gabiltz, goixetik. —Nai goix nai berandu, iri zer? —Asarrez dator mutill au; geu be ba drogarako eskaittuk txarrenak. Nor aix eu tximizta ori? —Enakusk? —Nik ez ondo, eure eskutzar onetako zigorra ixan ezik. Tema eingo neuke Damutu eruen bategaz diardudala. Nundik nora abill eu?

—Eztaukat barriketan iarduteko astirik; baiña itaune geldxago ez eittekoz erantzungo dauat. Gau guztidxan, nundik nora eztaqidala ta neure gerixa baino beste lagun barik, ibilli nabil; egun-sentidxa baiño lenago Oiz-barrenera dxuan nai neuke, nundi'paneki. —Egun-sentidxa baino lenago? Mau-mau, ezta inpernuko diabrua baintz be.

—Lagun on bat baneuko, bai. —Ori ikustiarren... —Ator.

—Baiña nik i... Orretara ezkeru berba biko gixona aix i. —Ez ni.

—Bart euk ezeuan eskeiñi edozeiñ Damuturi lagun egingo eus-ki-dxola? —Baiña... Atxakidxak daukazak ik. —¿Eta zeiñ tximiztak dei eingo dau, itxasoraterik badago?

—Eguraldi txarra, txalupak dxaso eziñddakua balego, dxarraituko eusket?

2.213

–Bai, zegaittik ez? Au esanaz ez-eban Txillik puskatxu baten aurreko laguna ikusi. Agertu dxakonian modu onetan dxarraitu eban lengo autua.

‘Orra or mendebal gogorra ta isla ori gaiñako бага ta olatuak-; Tximizta gorridxal Ni baiño igarle obia aix. –Baator ala ezator? –Tira’.

Perrandesek asarrezko autu labur au entzun ebanian, ezer adittu ezarren, Txilliñ alde urten gura ixan eban baiña egiñala eiñdda be, ezaban bere burua lokatu al ixan; orma kontran norbaittek inkata lez eukan gorputza. Bere paretik irago zirianian Txiliri oles eittia otu dxakon, baiña ekandu txarrekotzat euki ezeidxan ixilik geldittu zan. Bera dxagi orduko, Txili ta laguna San Pedron arkupera eldu zirian.

Alako irudixen aurrian damutu guztidxak eskuetako zigorraz gorputza astinddu erioen; bekidxan Txilik ekandu au, ta bere laguna aurrera dxoiala ikusi ebanian ‘Adiskidia esa’ eutsan, irudi santu baten aurrian ago. Lege oneko damutua ba aix...’

–Eta iri zer? –Niri neuri ezer ez baiña... –Bilddur, aix. –Bilddur zegaitik? –Dxarraituko daustak? –Noranail.

Diskoa: 2.214

Lekukoa: Antonio Arrizubieta. Lekeitio, 1913.

Urperatze ikaragarri baten kontaketa.

Biltzailea: R. Trebitsch

Lekittotik urten eben; txaloparik zartxuen baten urten eban Juan Daniel patroyak beste zortzigaz, danak mariñel indartsuak; eta ikusi zirianian txarto ta galdu biar ebela egin zituen asmaualak: txalopien aurrian masta, berga ta erremu ta belakin ei eben zeozer, txalopara orduko, olatua makalduteko; baiña alper-alperrik; eta azkenian sekulako agurrak bata besteari egin, Neure Jesukristo Jauna ta beste errezu asko eginda, iruntzi zituan... itxaso.... (erruki bakuak, geidxenak). Txalopa batenak danak itto zirian eta bestekuak geldittu zirian ondiñok iru mariñel: Juan Daniel ta beste bi. Onek irurok, nik eztakit zelan, lotu zituen masta bi edo berga bi alkarregaz eta egiñ eben kurtzidxo bat eta antxe (dxezarri zirian Irurak).

Diskoa: 2.215

Lekukoa: Joakin Arrieta. Markina, 1913.

Santa Ageda bezperako eskabide bertsoak.

Biltzailea: R. Trebitsch

Santi Agera, Agera
bixer da Santi Agera
bixer da Santi Agera bañe
gaur aren bezpera gaba....
(bazzarrak lotsadutzera)

Ondo lotsaz ta bildurrez gatoz

Jauna beorren atera

(Jauna beorren atera)

Bi bertso pasadutzera

Bi bertso pasadutzeko

Lizentziarik badago

Lizentziarik ezpada

Joan ingo gerade atzera

Geu bialtzeko atzera

Ain gizon txarra etzera

Kanta mutillak gogotik

Bakotxak bere aldetik

limosna parez espero dogu

Etxe ondrau onetatik

Hurrengo hau ez dago idatzita, baina lekukoak abesten du:

Etxe onexek ederrak ditu / atiak eta mentanak/ emen asita esan
gura dot / nagusi jaunak mentajak / nagusi jaunak zer dio / kopladu-
tzeko adio / koplak edarrak esanda gero / egingo degu adio / emen
gera beti besela / bastarrak lotzadutzera / ondo lotsaz ta...

Diskoak: 2.218-2.219

Leukoa: Felix Aginaga. Mungia, 1913. Albaltero baten egun bat

Biltzailea: R. Trebitsch.

Non egon az atzo Jose? Zer ba? Neu zure bille ta zu inondik ez
agertu? Ixilik on adi; o'nitzen etzeko ateatan adi Bermeoko eta Bakio-
ko kotxeak pasetan doazela goixeko trenera. Onetan nauela etor'zen
mutil bet eta esa'osten, ze: emen bizi dok idi medikue? Bai. Zer
gur'ozu ba? Ba... beye dekola makalik esan dostea Goikoetzekoak.

Ze partetara yausten da etze ori? Markaide aldera. Eztaitx non itxen dan etze ori. Esan dostea ze len egon ziñela alboko etzean, idi bet on zala korrontziegaz eta a ekusten ixen zarala. Bueno, yoango naz.

Apareja zaldie eta urtetan dot baya zaldi barrabasa, ikerorra eta automobillekaz eta motorrakaz ibil'bear kontuz. Banoa kamiño eskiñetik eta onetan badator bat zentellotzian; ekusten deu zaldiek, asten da puske, saltuke eskiñe baterik bestera. Aiñ txarto ikusi osteanean lotu zen automobil ori; nik artu neuen sustue eta gatxan gatxagaz itxo in biar barreka; ze lau edo bost aldeanu asi ziren iene badal ene bada! gedarrez, eta galdue da gizon ori! Baya barrabasak ez mobidu euren lekutik. Gero paso zoan ori, kolxu estratzea, ta yoan nitzen aurrera baya lupetzakaz ezin ibilli. Orduen artu bueltea ta etor'nitxen kamiño albora eta gero yoan nitzen [edo yoan ber nendun]...

Diskoa: 2.219

solorik solo bitxarte; allega nitzenean etze orretara pozik egon'itzen. Gizona egoan portalean eta esan nontzen ze, ia bei ori ekus'deigun. Atara osten beye. Eta bakik ze tipo ekarren? Kamello antzera, burue altu eta zerure adi. Gizon ori larri egon frakatan ze esa'notsenian: 'onek kolperen bat artu deu', kontestau osten: 'bai neu ize'naz baya ezizu esan neure andreari, ostantzian galdue naz. Eta gure deu yakitea zelan izen dan? Ba etor'nitzen bart esnea eratzitxen eta ostikeda bategaz apurtu osten yareea. Orduen neure genio txarragaz apara neuen leku guztietan ta gero kantza'nitzanian ontxe dauen moduen lotu zen beye'. Gero an nauela etor'yaten beste gizon bat esaten koxurik dekela beye; eta sayegaz, gatzagaz eta biñagreagaz igordi otsela baya estakola osatu; orduan agiñdu notsen botike bat eta yoan soan konforme. Gero onantza natorrala etor'zen mutil bet eta es'osten ametzorrigaz on zan beye osatu zala eta alan izen da atzoko egune.

Diskoak: 2.220-2.221

Lekukoa: José Gokoetxea. Mungia, 1913.

Arrantza errekan eta ipuintxo bat: Lukiaren egiak.

Biltzaila: R. Trebitsch

Emen erri onetan deukogu erreka eder bat, zeñetan (daozen) dagozan arrankari, angille eta loiñe asko. Gure bearra ixeten zan

egunez arrak, karakolak eta bareak topetea eta orrek gauza guztiok sartuten genduzen piper lata utsetan. Illundean batuten giñen iru edo lau lagun eta yoaten giñen kordelak erre kara botaten baya bear asko deukea onek kordelok botatea; lelengo imiñi bear dire antzulueta arrak, kordelan puntetan imintxen gendun arri bet, kordela uren ganean lotu zeideitxen.

Ogel edo ogetaamar kordel botaten genduzen eta etorten giñen etzera. Gau atan amesetan bere eitxen nendun, urrengo ser koyuko ete gendun. Gaubean baxotxa geure etzera yoaten giñenean alkarre-ri esaten geutsen lelengo ixartuten zanak geittuteko besteari. Eldu-ten ziren goixeko irurek edo laurek eta yoaten giñen kordelak atara-ten. Elduten giñen erre kara ta ikututen geuntsen kordelari iya tireka-daren bat emoten badeu angilleren batek. Gure pozak lelengo korde-lean koyuten ba-genduzen iru edo lau angille. Beiñ koyu gendun libre bitxerdiko arrankari bet, [eta agas ein gendun berinye (sic) bat].

2.221

Edade atan gazteak giñen eta diru gitxi eukitxen gendun. Alka-rreri esaten geutsen: Pantxiko zenbet diru dekozu? –Nik iru txiki –Zuk Jeronimo? –Nik erreal bat eta alan guztion artean batuten gendun ardaoa, koipea, oriyoa eta beste gauza guztiek pagetako beste. Joa-ten giñen yaten eta ze aurpegi alegrea imintxen gendun ikusten genduenean arrankaria ederto imintxe. Mozkorrik ezin artu gendun, ze diru gitxi geunken ta...

* * *

Txakur batzuri iñes edo eskapan doala beiñ luki bet basorik-baso ta solorik-solo ezin geyaoan kaderak alztetan zituzela, eldu zan ibel ertz edo eskiñe batera. An egoan gixon bat botetxu bet uretan eukela eta lukiek esan eutsen: Beste aldera pasaten banozu, esango deusudez iru egi.

Konforma zan gixona eta lukiek esan eutsezan iru egi onek. Lenengoa: Eztao garie lango bedarrik. Bigarra: Eztao egune lango argirik. Irugarrena: ni baño pasajeru obarik pasetan ezpadozu fraka zarrak eztozuz faltako.

Entzunik boteruek iru egi onek ikeratute lotu zen lukien yakitu-riegaz.

Diskoa: 2.222.

Lekukoa: Francisco Oyanguren. Bergara, 1913.

Bizitzako pasadizo batzuk

Biltzailea : R. Trebitsch.

Lengo domeka baten pastelerixako eskiñan zarezten baserritar batzuk bederatzitako mezan esperuan eta batek galdetu zion besteari: Semian berririk baukazu, Kosme? Zein? Kuban soldau dagona? Bai; ba lengo astian euki giñuan beran karta. Enda zer abixatzen dau? Ba eztaikit zer, baña gradu andin bat emon izan bear dote. Zer ba, opiziale edo teniente edo...? Ez geiago, [izan biar dau kapitana ero enkomandante? (sic).

Ez, ez, ez. Al Ointxen etorri jast gogora, o burura... Asistente, dagola ero abixatzen dosku].

Grabatuta berriz hau dago:

{Baserritar batzuk pastelerixako onduan zauden mezian, beatzitakuan zain, eta batek esan dio bestiari: Semian berririk ba al dezu Kosme? Zein? Kuban soldau dagona?. Bai ba lengo egunian euki giñoan beran karta. Enda zer abixatzen dau? Ba eztaikitt ser baiño gradu aundi bat emon izan bear dotze. Zer ba? Opiziale edo teniente edo...? Es geyao, geyao...}

Diskoa: 2.223

Lekukoa: Jose Joakin Raymond. Bergara, 1913.

Bizitzako pasadizoak.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Juan dan domeka gau baten artu kafia bi kopakin eta zigarro purua erre eta jua nintzan etxera lo eittera. Eta bela zan serenua ate Joten, 'sua ta sua', diar ein zostan. Agudo ibilli ari, sua dok eta. Nun dok ba? Fabrika aundixan eta su aundixa dok eta agudo ibilli ari. Bela gertau nittuan manga, bonba eta gauzak eta jua giñan, baña gu Juan orduko an dana erreta zeguan; an Jardun giñuan, batek bonbia emen ipiñi biar dala, bestiak an ipiñi biar dala, eta gu lanian eta sua be bai.

Grabaketan dagona:

{Eta gabian, gabian sua izan zan, eta serenua ate joka eta gero pasau zan, atia jo, ta jaiki nitzen segittuan, fan giñen bombia artute su emendatzera, eta gu juen orduko dana erria zeuan, ta batac bombia or ipiñi, bestiak or ipiñi, an ipiñi, demboria jun eta suak bere lanak eiñ, eta ortan san ordu bata t'erdidxak, ordu bidxek aldian akabatu sittuasan ango lanak}

Eta au polittena. Lengo egun baten jua naiz uran dirua kobratzera etxe batera. Eta zeukan lau txakur andin esesua. Eta pre-guntau zostan lau txakur aundixak zer zian. Eta nik esaten notsan orrek ziala kuartillu bat nik erateko. Bera asi jatan: bai, ezaun da bai, zu ondo bizi za, eta milla koplá. Baña nik kobratzen nabillenian eztot eukitzen kopláik, eta esaten dotset: 'a pagar tocan señores y compañá'.

Gipuzkerazko diskoak

Diskoa: 2.225

Lekukoa: Tiburtzio Etxaniz. Azpeltia 1913.

Azpeitiko bizitzako pasadizo batzuk.

Biltzalea: R. Trebitsch.

Au da gure tokia. Mendiarte onetan dago gu jaio geran erri on bat zeña bere izenez dan Azpeltia, da gañera Aita San Inazio Loiolakua jalo zan leku ura bera; orregatik gaude kontentuz gu gure Aita San Inazioren etxe santuaren onduan; bara au da gure poza eta atsegiña, eta beti nai degu bizi bere konpañiaren eta banderaren azpian. Jaungoikoari nai dakiola bere semearen iraupena, bara alien itzaldi onarekin bizi nai degu mundu onetan eta aren saria gero bete zeruan.

Gure bizimodua da goizian jeiki, eta lendabiziko arpegia garbitu, eta gero orazio laburtxo bat egin ondorean, meza santu bat entzun; eta andik gero lanera; zortziretan gosaldutzera eta gero berriz lanera; amabietan bazkaldutzera eta bazkaldu ondoan etzan txiki bat egitera eta berriz lanera; lauretan merienda artzera eta au egiñaz ordu erdiko deskantsua bere gorputzari ematea; orren ondoren lenago bezela berriz lanera; zazpiretan lanari...

Diskoa: 2.226

utzi ondorenean buelta bat ematea gure erri inguruko paseo polittetan, eta illuntzean afaldu baño lenago, biturik familia dana erre-zatu oi da errosario santua; au esan ondorean, gau onak alkarri emanaz danok ogera.

Onezaz gañera oi dira erriko festak; oietan izan oi da oitura on bat lendabiziko erriko patroia onratu bear bezela eta ondorenean jan eta eran zerbait geiago beste egunetan baño, eta ondoren arratsaldean soñua jo eta dantzatu aek eta Abe Mariakoa jo arteraño, eta ordu au allegatzean danok bakoitza nor bere etxera. Bai eta ere iñautietako festa oitura dan bezela dantzatuaz alaitasun aundi batekin gozatu, eta iru egun onela pasatu ondorean laugarren egunean danok eleizara autsa artzera eta gero errespeto aundiarekin garizuma santua onratu; onezaz gañera degu beste egun ero gau alai bat familia danetan oi degu [pasatu, au da gauon eguna Jesusen jaiotzako festa. Onekin akabatutzen det nere itzaldia].

Diskoa: 2.227

Lekukoa: Bittoriano Larragan. Azpeitia, 1913. Lantegi baten sutea
Biltzailea: R. Trebisch.

iSua! iSua! iSua! Gabeko amaikak ziran deadar ospatsu oyek aditu giñuzena. Jaiki ogetik, sartu prakak, eta alperjeta zarrak eta erten degu balkoera. ¿Nun da? ¿Nun da? Fabrike zarrien. Lau saltuen pasa ditugu eskal-mallak eta juañ naiz kalea. iUre argitasune! Eta allegatu gera su tokira. iAngo jentie! ¿Itzelduko al da? -galdetu nien, eta danok ao batetik erantzun zuten: lbaiko ur guziyek botata ere ez. ¿Nola artu du? Iñok etzekiyen. Jo debe amabiyak, eta sua len baño andixague. Nun dira bonberuek? Eta bonberuak esaten debe ezin arriamtu direla iO zer larriya!

Jo ordu bata, jo ordu biyek, eta sue aurrera; etzan bukatu dana erre eta kiskaldu arte. Txoriak, argitasun ure ikusi zutenien, irten ziren kalea eta fabrikara juañ, da pasatutzerakuen fabrike gañetik erre ta kiskaldu ziren. Urrango egunien eun pamili janik gabe. Bañan bazien ondik lozale batzuek jaiki oetik eta fabrikera zijuaztenak lanera. ¿Noa ue motell? Lanea. ¿Lanea? Ez al dakik fabrikie erre dana? Eta etzuten sinisten ikusi arte dana auts eginda, eta juaten ziran etxera pamiliari notizi txar au ematea.

Zer negargarrixer dan sue! Ezin esan leike zer dan ikusi ez duenak. Jaungoikuek [libratu gaizala olako istillubetatik.

[Enel eta aztutzen nitzen esatie iñok miñik etzuala artu olako su izugarrixen].

Diskoa: 2.228-2230

Lekukoa: Jose Goikoetxeaundia. Lizartza, 1913,

'Ataungo basagizonak', *Euskal Eснаlea*, 1913, 343-344

Biltzailea: R. Trebitsch.

Ataungo basagizonak.

Probintzin ez da izango beste erri bat Ataunen ainbe alton-ume bizi danik. Soro punta bat, esparru txiki bat, gaztañari punta bat, bei koxkor bat, txerri kume txiki bi, auntz bat akarrean lotutzeko lekue eta sei bat ollo atarin ibiltzeko lekue izan ezkeroztik, ez du bizi modue ateratzeko iñoren bildurrik. Senarra basa-gizona bada amoñatzen dago udaberrie etortzeko. Martxotik asten da basoa beira. Eosten ditu aizkora bi San Gregorioko ermentarin, eitten dizkie kirten bana kutxilloakin eta baezpada beste aizkora kirten bat ere egiten du denbora pasa bezela, au erreserban eukitzeko. Badabill uzkur-muzkur lantegia nun izango ote dun galdezka. Jai goizean meza ondoren juntatzen die kuadrillak eliz atarin; zaarra bada belar piska bat pipean erreaz ta gaztea bada petaka atea bolsillotik, papel bat ezpañean zintzilik, tabakoa esku-zabalian agertuaz egiten du zigarroa eta an dare txistu bota, kea atea, egualdi [beira].

2.229

basoak gora, basoak bera noekin ajusteak egin eta illeko zenbatean ezin asmau bezela. Mutiko koskorrak amabi duro eta mantenua, gazte-sasoikoak ogeta lau duro, mantenu ta aizkora libre opor gabe. Berrogeien itzulik ontzako bat opor gabe ajustatzen die mutil-nausi batekin.

Andreak galde egiten dio: Ezer egin dezue?. Ta gizonak erantzuten dio: -Bai, Joxpantoni, lana ustez billatu deu. ¿Zenbatean? -Ongi xamar, ontzeko bat opor gabe, ta jakia neretik iAmoñatue! Ez da asko. Eta auzoko Berraño (Beñardo izan behar du), zenbatean da? -Nik bezela egin du tratua -Ta mutil-nausi zein da? -Saletzeko Praxko Antonio. -Ta noiz joateko? -Martxuan ogeia luzenen dala. Praxko

konpontzen laister asi bearcozu, pruxa berri bat ere Pillafrankatik (sic) ekarri bearcozu eta gaztai pare bat ee jaki'tteko merke xamar ekarriko baziñuz... –Bai, nere gizona, ekarriko'izut, basoa gosea da-ta, oik beñepeñen ekarriko'izkitzut. Eta astelen batean eunak baño lenago

Diskoa: 2.230

batzuk pardelean, besteak kopre txikiin, aizkora, gaztala, praka eta pruxa bizkarrean artu ta badijoaz Urbasa-mendirra; txakur bat atzetik katean txaloi kontu artzeko; torteroa, tupie zintzilika makillatik dula, gazte bat alprajatak zintta gorritz lotuta, pañuelo gorri bat lepoan eta txilibittua joaz aurretik, badijoazte iupa mutillak! mendian gora. Andra bat ateratzen da txistu soñura esanaz: ¡Amoñatue! basagizonak bazijoazten. Noa zoazie etxeokak? –Basoa, Pazkoa maiatzeko arte

–Jainkoak beinka zaizielal Ongi ibilli.

Eta urrengo goizetik, siñatu, lantelal beiratu, aizkora igurtzi, eta imutillak! nun ingo diau txaoia?– Or zelaiun ortan, aize babesean, laiotzetik pixka bat onuntzegao; iturri gorrie ere emendik erosogo izango diau. Eta emen pasatzen due uda aldie, bi otordutan baba beltza gantzakin gozatuaz, torteroak taloak erreaz, eta illuntzean kamañaa joaten dianean gaztai miko-miko bat janaz. Emezortzi ordu lan, sei lotan eta txondarra eosten asi ezkeoztik bi ordu goieneko kamañan, txilarran gañean [lo eiñaz eta pozik oporrik ez danean. ¡Mutillak! bizitzen ikasteko ataundarrakin ikaskintzaa joan urte pare batean, nai baazue mutill nausi eta nai baezue basa gizon].

Diskoa: 2.231

Lekukoa: Jose Mari Korta. Ataun, 1913. Bere bizimodua.

Biltzalea: R. Trebitsch.

Ni jeikitzen naiz goizeko seietan oia uzteko nalko perezakin, gero joaten naiz elizara ateak irikitzea, lanpara piztu eta itxoiten det abadeak etorri bitartean eta gero txintxiñe jo eta ateratzen ditut erropak meza emateko; gero preparatzen ditut binajerak meza emateko, gero meza laguntzen det eta komunioa ematen laguntzen diet; gero berriz ere joaten gerade bakoitza bere etxera, semeai eskolan zerbait erakustera, gero meriendatu eta meriendatu ondoren paseo batzuk egitera mendietara, perretxikuak bilduaz eta gero saltoka ta brinkoka

etxea pozik, aak (aek) plantatu ta apaltzea nere familiaren konpañian; gero andik laster elizara errosarioa preparatzea eta errosarioa erreza-tau ondoren kanpantorrea, Abe Mariatako kanpana jotzea eta gero, eliza itxi ondorenean erretiratzen gera gure etxe aurrera, an kontuak elkarrekin kontatzea; andik erretiratzen gerade geren etxeetara, erro-sario santua errezzatzeko geren familiaren konpañian, [gero erreti-ratzen gerade bakoitza bere abitazioetara an pake santuan deskan-satzeko urrengo eguna zabaldu bitartean eta gero eguna zabaltzen duanean goizeko matutie jotzea; au da bada gure bizitzeko modua daukaguna, emen, Ataungo errian].

Diskoa: 2.232

Lekukoa: Baleriano Mokoroa. Tolosa, 1913. *Euskalzale*, II, 1898, 20-21. San Antonen errifa

Biltzalea: R. Trebitsch.

San Anton antziñan... eta San Anton gaur. Nola ezagun dan egunetik egunera ari gerala aurreratzen... atzera!

Oroitzen naiz gaztetxoa nintzala nere jayot-erritxoan zenbatera-ñoکو larria edo naia edukitzen genduan egun zoragarri au ospatzeko; bada urteoro egun orretan izan oi zan zerri aundi baten errifa edo norentzat izana, aitorturik San Anton deritzan anaikidearen onerako zala orretan irabazten zan dirua. Goiz goizetik asiko ziran anaikide orretako buruzari edo kargudun jaunak etxerik etxe papertxo batzue-tan izkribatuaz izen ta izen-gañak bakoitzeko errealtxo banan, eta berealaxen osatzen zan zerriak balio zuben ainbeste, kontuan idukirik anaikidetarrak bakarrik izaten zutela sar-bidea jokura ...[...]

Eta gaur? Gaur ere bada bai zerriaren errifa, bañan... lengo moduan? -Ez ta aldeko ere. Bi edo iru illabetez lendik asten da, beste eginkizunik gabe, kalerik-kale, jai eta lan egun, gizon bat ezta-rria urratu bearrean irrintzika: Rifa, tira errialian billetia ¿quién me compra? Akabatzerá dijoaz... Eta doi doi saltzen ditu egun orretarako; orrenbestetxe denboran buruan.

Eta nola ez, baldin lautatik bat petxetarako bear bada; irutarik bi, onelakontzat; erdia alakontzat; egunetatik onenbeste... besteren ba-tentzat!

Nork eta errazoiarekin galdetuko ez du: Zenbat balio du zerriak, eta norentzat dira irabaziak?

Atzera gaitean, atzera gaitean.... aurrera!

Diskoa: 2.234

Lekukoa: Manuel Urreta. Tolosa, 1913. Guraso baten eta bere umearen pasadizoa. Bizitzako pasadizok.

Euskalzale, II, 1898, 132 eta 261.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Uri txiki bateko (buru nausi edo alkatea) Egun batean, pertz kondua gorde etziotelako, bi urteko umea baño areago negarrez egondu zan gizon bat, esanaz emazteari: etziola maitasun aundirik, bada naiago izan zuela semetxoari eman pertz-kondoa.

Urrengo igandean aia egin zuan emazteak: eta semetxoak jan baño len, oietako bat bialdu zuan meza nagusi ondoan nagusiarengana esatera etorri zeriela azkar etxera pertz-kondoa jan nai bazuen.

Mutilla joan zan aitari albiste au eramatera: ordu onetan zegoan ura uri-etxe edo konsejuan iganderoko billeran. Sartu zan semea erriko jaunak arki ziran lekura eta danen aurrean aitari esaten dio: Aita! Amak esan dit pertz-kondoa mizkatu nai badu len bait len joateko

Lotsaturik, ark egiten dio beatzarekin keiñu bat adieraziaz ixillik egon dedilla.

Mutil errugabeak, kemen aundiaz, orduan dio:

-Bai, orain ixillik egoteko diozu, eta joan dan igandean bezela amak gorde ezpazuan, negarrez jardungo zenduan umeak bezela.

Au aditu ondoan, zer esanik eztago, erriko jaun guziak algaraz ta farrez asi ziran, eta gure alkatea lotsaturik gelditu zan.

Alaz guziaz ere, etxera iritxi zanean pertz-kondoa galdera egin zion lenengo emazteari.

Diskoa: 2.235

Izkirimiri gertatuak

–Erramon! Nik plazan salerosiak egiñ bitartean olio-ontzi oni jarria kendu bear diozu.

–Ondo da! ¿Ta Joxpa-Pillipa, kanpoak labore onak dakaizkite?

–Obe genduke ba gauzik asko baño! Egi-egia esaten dizut eta gaur edo bigar, euria, bañoan gogotik, ezpadu egiten... aurtengo nekazariaren izatea joana da pikotara. Lur guziak elkortu ditu beroak eta lena berriz esaten dizut euririk egiten ezpadu ainbat laisterren... urte gogoangarria, bai guretzat eta orobat kaletarrentzat.

Beñere bada ta errazoiz eskatzen dezute! Jaungoikoari nai dakiola bada len bait len euri zapar aundi bat egitea.

Ala izan dedilla. Gero arte. Agur.

Plazako juanetorriak bukatzearekin batean asten du donario ederrean euri-zapar oparitsu bat, eta badijoa len aitatu degun ontzigillearengana.

–Jarria kendu diozu nere olio ontziari, Erramon!

–Bai tori... Ta zer esaten dirazu oraiñ euri-jasa oparotsu onengatik?

–Egi-egi bat esan bear bada, munduan ezjala dirurik euri onek egiten duan lana ordainduko duanik.

–Orra bada, orra, gure Jaungoikoaren lanak, eskergabekeriz ordainduko badiozkagu ere.

–Alaxe da, bai, [oraintxen atertuko balu ordu laurdentxo batean...!

–¿Atertu?

–Bai, etxera joateko busti gabe, euritakorik ez tet ekarri ta...

Asko baldiñ bagera onen antzekoak...

¿nola asma lezake gure Jaungoikoak?]

Goi-nafarrerako grabaketak

Diskoa: 2.245-2.246

Lekukoa: Pedro Apeztegia. Maia, 1913. Sorginen akelarre bat.

Biltzailea: R, Trebitsch.

Neguko aize otza zebilen dembora 're triste; zoazin bi anaya, Akelar mendi saetsean, burua apal, barna gose, otzak ikaran. Ai ura eguraldia! Mendi kaskoak elurrez, eta mendi azpiak lano zuri batek estaliak zauden. Lañoal Lañoal erraten dio Izarrek bere anayari; egon zeite mantxo, ezin yarraiki naiz zure pausuari; bere anayak kasoik ez aitzinat segitzen du; azkenean ezin bertzez lano zuri batek bidea estaltzen diolakotz egoten zayo bere anayari, bañon unen kaltez deus ezengatik yotzen du; Izar erortzen da lurrera, gaitzen du bere anaya; ez daki norat yo duben; alperrik uyu egiten dio. Gaitzen du ere bidea, goibelak denean yarri diralakotz. Zer egin? Gelditzen da bakarrik mendi triste ilun artan norat yo ez dakiela. Azkenean ikusten du mila urte zituben arbol aundi baten trunko edo kidar edekia; an sartzen da gaba pasatzeko, eta bereala bere tristura eta pena guzien artean loarkatzen da, loarkatze ezti batean. Bañon oh! andik bertzeko iratzarri ta zer ikusten du? Mendi kaskoan balego bezala, ikusten du zelai zelaian bere inguruan lanoak edatzen dirala. Bereala zer eztaكية, an, gauza ilun batzuek mugitzen dirala ikusten du; baño oh! gelago arritzen da ikusten duenean eta begiak itze bat bezein zorrotz yartzen zaizko, lau saetsetaiek ateratzen dirala lerroz lerro...

2.246

atso zagar akal batzubenk apo saar edansube eta sekulako animale itxusietan yarrrik daudela, abarroška, deadar uyuka eta ikaragarriko kantu itxusiak kantatzen dituztela. Zer gerta? Ortotxa adineko asos batekin yartzen da denen erdian sorgin guzien erregea, aker aundi baten idurian. Aren inguru asten dira denak kantari, dantza itxusi batean. Gure mutikoa altxatuta ilko zen bertzek ikusi ez balu; baño oh! Jinkoaren grazia. Or ikusten du aingerutxo bat, gazte eder baten idurian, aren ondo ondoan yarrrik dagola; arek pizten dio biotza. Noizbait gelditu zen sorgin dantza eta (asi zen) akerra kontu eskatzen denel, nork zer egin duben (zuben?). Izarrek aitzen zituben denak, eta begira zer erraten duten: sorgin batek: nik uste niork ez duela egin emen nik in dudana; nik badaukat arras gaixo eritasun aundi

batekin prinzesa gaztetxo bat; nik uste, bai, laster ilko dela, eta aren gurasoak penain bortxaz badakit segur, ez direla biziko; berek ilko dituzte beren buruak. Prinzesaren eritasuna niork ez daki nik baizik nondik datorren; alfer ai dira medikuak. Antxe dago etxeain inguru arripe batean, apo aundi bat, arek ematen dio gaitz guzia. Apo begi gorri ura il balezate senda leitake bereala neska ura, baño oh! niork eztaki ... Bereala [etorri zen asos aundi bat ortotsa bezala].

Diskoa: 2.247

Lekukoa: Tadeo Viela. Elizondo, 1913. Baztandarren topiko bat desegiteko kontaketa.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Baztandarrak geldiek direla? Baztanen bada leku ttar bat; ango gizonak naiz diren tallak dire erneak. Batek bertzeikin izen zuten bein mokoka bat eta batek, bereaikin atra bearrez gan zen Iruñeko abogadu yakindun batengana. Abogaduak galdin zion: Zer dakarrazu?. Ai Yauna! Nik eztakit. Nere lekuan baut etsai bat izigarri gaixtoa; bereak eta nereak nai tuena. –Nola daiteke oi?. Nola? –Bazuen arek zikiro mutur beltz eder bat, gizona, artzain guziek zautzen zutena. –Ta zer?. Nik ere banuen bertze zikiro mutur beltz eder gizona, eta gau batez il zitzaiten.

–Ta zer?. Ez bai nuen zikiroik gabe gelditu nai, gau artan berean nere bordatik bizkerrean artuta zikiro ile utzi nion berean eta andik arena bizik karri nuen nere bordara. –Ta zer?. Ai Yauna! Gizon arek zautu du nere artaldean dabilen zikiroa berea dela, eta balleko etxera deitu nau. –Ta zer? Ez baitut zikiroik gabe gelditu nai eta... Nik erran diot obe duela xil xilik egotea, berzenaz Iruñean pleitu bat main diotela, eta ez baita xiltzen, ortara eldu naiz. Zuk erran biaizu zikirua nereea dela.

–Nik? Nola?. Ez diozu zikirua zautzen dutela?. Utzezu Yinkuaz afer oi, galdiko zara. –Ala da bañon alere nai dut zuk ertea nereea dela. Nola naizu ordia?. Bai ais(e), kuskoizu. Nai nuen yakin zuten iten tuzuen lanak. Erran badatzut nik lan oi in niola ari, ez da egie; ark in zatan neri. –Orain aise baitakizu aren artaldean dabilen zikiroa nereea dela, biaizu [zuzen nerera karri].

Diskoa: 2.238

Lekukoa: Presentación Urtasun. Aurizperri, 1913.

Orreaga eta Aurizperriko deskribapen bat.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Orreaga dago oyanez inguratuik, Ibañeta deitzen den mendi baten pean. Orreatik Auritz eta Aurizberri aldera goazilaik ikusten da zelai eder bat, zeintan egoten dire bei, beor, auntz eta ardiak belar goxo ura yaten. Iruzkia atra eta bereala sartzten dire zelai ontai oyanera. Erran tugun iru erri oyek arras onak dire udako, zerengatik eztu berotzen bertze leku zenbaitetan bezala, baña neguan zenbait urtez, iten du elur anitz eta izotz gogorrek egoten baitire iru edo lau ilabetez lurra ezin ikusiz.

Aurizberrin diren ur guziak sartzten dire zilo batzuretari andik errateuntenez atratzen dire Erroko ugaldera. Erri onen ondoan bada oyan bat deitzen baita Berragu. Leku ontan badire leze itsusgarriak: oetan erortzen dena ezta nola nai atrako. Leze oetaik bat deitzen da Leze motz, baña ezta deitzen den bezala: da fiarki luzea. Arri bat botatzen delaik, zolara yoan orduko pasten da denbora anitz. Erri oetan nola baitire etxeak olez eztaliak, anitz aldiz su lotu izan da, eta Jaungoikoak daki zenbat etxe erre izan diren; Garraldan bakarrik erre zire, orai duela amabortz urte iruetan ogei etxe pastuik; orai tellaz estaltzen tuzte etxeak, eta olaxen eztire erretzen lenago bezainbat etxe.

Diskoa: 2.239

Lekukoa: Simon Urtasun. Aurizperri, 1913. Orreagako Ama Birjina.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Orreagan agertu ze ama Birjina, orai duela anitz urte. Andik onata, Orreako inguruko erriak debozio aundia dute Ama Birjina oni. Urte oro, Ama Birjina sortu zen egunean iten da Orreako elizan funtzione aundi bat. Ala Frantziatik nola Nafarroatik yoaten dire Orreara milaka yendeak ikustera Ama Birgina eder ura eta eskatzera bear tuzten graziak ala gorputzeko nola arimako. Mayatzeko ilabetean Sa1batore ondoko astean iten dire bortz egunez prozozioak Orreako Ama Birginain Elizara. Astelenean yoaten da Aurizko erria, asteartean Luzaldekoa. Asteazkenean Artzibartarrak. Ortzegunean Aurizberrikoak eta ortzilarean Erroibartarrak. Artzibarko eta Erroibarko prozo-

zioan yoaten dire, guti gora bera, egun mutil, gurutze aundi batzu-rekin bizkarrean; zenbait errietaik bada Orreara bortz eta sei ordu: eta alare bide guzian erematen tuzte erran tugun gurutze oek. Ori eztela aski, yoaten dire errezatzen bide guzian. Yende oei galditen badaegu: Zertara zoazte gurutze aundi oekin eta urtutsik alako bide luzean? errain dute: "Goazi Orreako Ama Birginaingatik, arras maite baitugu; eta etzaigu sobera iduritzen iten dugun penitentzia, alako Ama maitea ikusteatik eta bere ailtzinean egoteatik. Orreako elizan prozozioak sartzen direlaik [Salbea kantatzen da].

Lapurterako grabaketak

Diskoa: 2.177-2.178.

Lekukoa: Janeta Hiribarren. Sara, 1913. 'Errege Xalamonen Ixtorioa'.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Errege Xalamonen ixtorioa.

Bazituen hiru alaba. Denbora hartan usaya zen erresuma batetik bertzera bisitaz gualtia. Salamon guan zen eta egotu zen denbora piska bat. Galdetu zioten zer familia zuen. Desohore bai zitzaion hiru alaba erraitia, erraten diote hiru seme zituela eta berehala hango erregek galdetzen dio hiru hilabeteren buruan seme bat egortzeaz. Hura ere gan beharra zela. Harrek erreplazatuko zuela. Errege Salamon partitzen da etxerat arras triste. Gezurra errana ezagutzen dute alabek. Erraiten diote: zer duzu horren triste? Aitak: Zer progotzua (probetxua) izanen dinat zueri erran-eta? Mork daki? Hola, hola guan ziren zombait egun gero eta gelago triste. Alaba zaharrenak...

2.178

...atakatzen du; ¿zer duzu, aita? Orduan erraiten dio: -'Eztun probetxurik; gezurra erran zioinat erregeri hiru seme zaituztedala eta ezin erremedia'. -Ni guanen naiz, aita. -Hi ba! -Ni. Bestitzen da soldado arropan. Aitak emaiten dio zaldia eta behar duen dirua. Aitak zer egiten du ikusteko ian kuraya izanen zuen: bide lazterretz ateratzen zaio biderat. Erraiten dio: -Bizia ala moltsa! Itzultzen da iziturik etxerat. Aita lehenago etxerat arribatua portaletan. -Izitu naiz aita; ohoin bat ateratu zait. Erraiten dio bigarrenak: berehala ni guanen naiz. Aitak: -Hik ere horrek bezala eginen dun. -'Gan behar dut'.

Partitzen da. Aita badoha; bertzeari bezala erraiten dio: –'Bizi[a] ala moltsa'. Itzultzen da berehala etxerat. Ordukotz aita portaletan: –'Hor haiz hi ere'. –'Ba aita ohoin bat ateratu zait'. Hirugarrenak erraiten dio: –'Ni guanen aita'. –'Hik ere horrek bezala eginen dun....'

Diskoia: 2.179

Lekukoa: Jean Pierre Lemoine. Sara, 1913. Ahoz aho ikasitako abesti herrikoia bat.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Planitzen naiz bihotzetik
gaitza zer dudan eztakit
tristezia handi batek
nagoela arturik
ez nukeiazu penarik
ez eta ere axolik
baldin balitz erremediorik
ez da munduan barberik
neure gaitza zertarik den
ezagutzen duenik
maitia berantetsirik
nagoela penaturik.

Jin bazira jin zira
Ongi ethorri zarela
Erraiten dautzut egia
Berantetsi zinitudala
Non egon zare horrela
Horrenbertze denbora
Jin gabetarik ene konsolaterat
Eman duzu aski marka
Ez duzula hainitz arta
Ez zirenian lehena[go
Jin ene ikusterat
Jin zalzkit ardur ardura
Penarazi gabe ni hola]

Diskoa: 2.180

Lekuko berdinak Napoleon 3.ari ongi etorria emateko bertso batzuk abesten ditu. Zuriz jantzitako andereñoa Mª Eugenia de Montijo omen zen, Napoleonen emaztea.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Baionaka patroina deitzen da Saint Leon
saindu haundiagorik ez tut senti nehon
sainduen ohoratzen behar gira egon
sainduak on dire baina n iBiba Napoleon!
Jaun hoikien erdian andreño bat irriz
angeru bat bezala bestitua xuriz.
Ez baitut ikusiren apurtto bat berriz
erostuna banakike saltzekoa balitz.

Diskoa: 2.210

Lekukoa: Gabriele Garat. Ainhoa, 1913. Ijito baten pasadizo bat.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Ainhoan sorthu kitto seme Beñat Larregainen ixtorioa.

Haur haurra zelarik, mutil bezala zagon Bastoinea deitzen den etxe batean, egonaren medioz etxekotu ondoan, hasi zen amak erakutsi ofizioan, 'oilo ebasten', semeak ebats eta amak sal Dantxarianian. Denborarekin ohartu ziren Bastoinekoak, oiloak eskasten zitzaizkotela; nahiz ez zakiten oraino nor zuten ohoina, Beñat gaizoak zuen galdu bere burua, bertze mutil Mixel Gallar[i] hori erranez, bere ustez sekretuan, zer yoko zuen egiten etxekoeri. Izan zen arrastatua eta Baionarat eremana. Tribunalean zen bitxi mutiko gaizoaren entzuttia. Huna tribunaleko bitartekoaren eta Beñat kittoaren solasak: Hasi zelarik eskuaraz galdetzen bitarteko hori: 'Egia dela zuk oiloak ebatsi tutzula?' Beñatek errepusta: 'Gizon debrua emazu apalau, denek aituko dute zer galdetzen dautazun'. Bitarteko yaunak errepusta: 'All adixkidea, lehenago zen denbora, lehenago gauza hortaz orhoitzeko, ez da hemen sekreturik'. Gure Larregain izan zen beraz kondenatua itzalerat sei ilhabeterentzat. Bere presondeiko dembora beterik, lau liberako ogi bat galtzarrean, hartu izan zuen treinabidia, billetik gabe. Bidez erdirat orduko izan zen arrastatua galdatzen ziolarik [gizon kasketadun batek: 'Votre billet; J'ai perdu... 'Cherché, cherché au nom de Dieu'. Azkenean ezaguturik nolkin zuen afera, izan zen egorria; treinez etorri naia, oinez etxerat].

Diskoa: 2.211.

Lekukoa: Françoise Irigoien. Ainhoa, 1913.

Ama Birjinaren kapera bat erromes tokia dena.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Ama Biryina Arhantzekoaren kapera.

Ainhoako eremuetan Atxulai deitzen dugun mendixka baten he-
galean ikusten da kapera ttipi bat itxuraz gauza guti, bizkitartean
urhun ageri dena. Baionatik hasirik, Urdazuraino ez da herri bat nun-
dik ikusten ez baita kapera xuria. Gain hartarik zer bixta xoragarria!!
Begien aitzinean dituzu Baionako Eliza nauxiko bi dorre ederrak.
Miarritze, Bidarte, Donibane, Ziburu, itxasoaren hegi hegian jarriak.
Urruntxago Hundarrabia, eta mendi haren gainean Guadalupeko ka-
pera aipatua; hurbil hurbila Udazuri, Zugarramurdi, Sara, Sempere.
Ezker Espainiako mugan, mendi xutak, goiti beha eta zerua han
berean. Egiazki lekhu xarmagarria da; lekhu aiphatuenak kurriturik
ere, ezin hauta ziteken toki ederragorik.

Zoin mendetan kaustu zuen artzain batek lekhu hortan elhorri-
pean Mariaren potreta edo iduria, ezin erran dezakeguna da. Guk
dakiguna da, duela hurbil berrehun bat urthe, han bizi zela ermittau
saindu bat Jean Batiste Beherekotxea deitzen zena, Ainhoa Gorritiko
etxean sortua zena. Ordukotzat bazoazin osteka bellariak mendi gai-
nerat, guziz besta eta bella egunetan, ama Birjinaren ohoraterat eta
othoizterat. Mendekoste biha[ramunean]...

Behe-Nafarrerako grabaketak

Diskoa: 2.183

Lekukoa: Josef St. Martin Daguerre. Hazparne, 1913.

Tortiko edo sona batzuk.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Goizian haskaiten ai nintzelaik jin zait bi jaun handi, herriko jaun
mera eta Otrixiako jaun jakintsun bat. Zer nahi zuten? Azparneko
mintzaila egiazkoa. Alta gauza horiltan eniz biziki trebe; beinan dezaun
eakuts que boondate ona.

Beaz huna haurrian aitu zonbeit ixtorio. Herriko ostatu batian
edaten ai ziin bizpahiru gizon. Etxeko andria hurbiltzen da hetaik
bitxienari buruz: 'A Piarres beste mundüan ee nahi nuke zue konpei-

nian. 'Adixkide maitia, dio hunek, hortako, aski duzu beste mundüan ee ostatüa atxiltzia'.

Beste eun batez, bazoazin aatsalde aphalian bi gizon edanak hil-kuutziaikin. Dio hirugarren batek hek ikhustiaakin: 'Lehen aldia diat ikhusten dutala bi kuutze hirugarren bat karreatzen. Eta arrazoina ziin hunek; zeen zuten goiz guzia ostatüan emana ene kuutze karreatzalek.

Goizeko hamek'oonak irian emazte batek kausitzen du bidian bere auzo'at. 'Nundik heldu zia? Holakua ehortziik. [Enakiin ahide zinezuela. Ez, ezkinen ahide, beinan zen hiruetan ezkontüa, eta dakizula Azparneko gizon bakotchak seitu izan balu haan etsenplüa enintzela mutxuridin geldituko].

Diskoa: 2.184

Lekukoa: Leon Salvat. Hazparne, 1913.

Zaldi tratulari bati egindako erasoa.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Huna Azparnen gerthatu den krima. Labiiko kartierian, astearte goizian, bedeatzi oonak irian. Leon Gilento makiñuna asasinatüa izan da, bee ganberan, Bastidako merkaturat juaiteko prestatzen ai zelaik. Ez du haatik hil, bainan du azkarki kolpatu eta diotenaz irrisku handian.

Kolpatzaillia Labiiko kartierekua da Brüteneko Erlandeen semia hoita zazpi urthetako muthiko gazte bat Ameriketaik egun hotan arribatüa eta oono bee etxen sartzekua, diila hamar bat urthe Ameriketaat juana. Leonekin konpeiniatu zen Bayonan Juan den ortzeunian beste zonbeit makiñunekin. Leon Gilento delakua jaun misionest Belzunz aphez zenaan anea da, eta berroita hamoost urthe ditu; bakharrik bizi zen aspaldian Gilentoonian personia kanpuan hartzen ziin. Astearte goizian bedeatzi oonak irian atheatu da auzoat zeeiten (zerbaiten) hartzeat; batzük erran dute Piarres Ximunen etxeat, bertze batzük aotzian izan zela baso'at anoon edaten eta taakuaan eosten, erranez naski Bastidako merkaturat juaan zela...

Diskoa: 2.185

Lekukoa: Pierre Broussain. Hazparne, 1913.

Jaun honen iritzi batzuk euskarari buruz.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Vienako jaun batek galdeinik, gootik erraiten tut zonbeit hitz Azparneko eskuara garbiz. Eskuara alphetzen duanaz geoz enitake eon erran gaa galtzeko irrisküan dela. Espainiako Eskualherrietan beeziki. Nafarroan eta Bizkaian lehen eskuaraz mintzo zilin herri anhitz, oai españolez mintzo dia. Frantziako Eskualherrietan nahiz gue mintzala zaharra oai artio aski azkar den halee zonbeit lekutan galtzen ai da, hala nola Endayan, Doniane-Ziburun, Donapaleun eta Maulen. Hiri horiitan badia haur frango, aitamak eskualdunak tiuztenak eta eskuara eztakitenak. Gue arbasuen mintzaya eskoletan iakats balezate, elitake holakoik gerta. Eskoletan eskuara ikasiz gue haurrek amodio gehioo balukete been aitamen mintzayaandako eta been burüak ohora litzazkete gue arbasuak bezala mintzatuz. Eskolaz kanpo badia ene arabera bi gauza eskuara gal aazten dutenak: lehenik jende handien etsemplüa, eta geo gue mintzayaan probezia. Jende xehia beti jende handiaai jarraikitzen zako, ala beztitzeko maneran ala mintzatzeko maneran. Eskualherriko jende handiek, milku, aphez, notari, abokat, aspaldian eskuara utzi'ute frantsesez edo españolez artzeko, eta hek bezala iteko. Jende xehiak ee ai dia frantsesez edo españolez mintzaten, ahal dutenian. Oxtian erran dut gue mintzaya pobria dela. Ez da estonatzeko zeen eta oai dilla mila urthe bezala eona bita batee abaastu gabe. Alta baa biziki errex litake eskuarai emaitia eskas ditiin hitz guziak. Hitz berriak aise in ditazke, erruak eskuaran berian hartuz, frantsesai eta españolai batee malleatu gabe.

Diskoak: 2.194-2.195

Lekukoa: Pierre Minjonnet. Baigorri, 1913.

Bigorrik jasan zuen uholde bat.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Jaunak behar dauziit ixtorio bat kondatu; Otrixa beheretik jin den jaun batek nahi baitu jakin nola giren mintzaten eskuaraz Baigorriin; eta iduri zaut hoin urrunetik jin eta zerbitzu hori mehexi dilla.

Lehenik hasiko niz hemen zer berri duun erraiten. Denak ondar denbora hotan harritu gitiina da huralde izigarri hura. lundano ez ahal du nehok ikusi gure Baigorri gaisoa holako zafraldi baten hartzen.

Astelehen goiz batez ihurziriak marrumaz iatzartu gitu, denak ginauden harritiak orro hori aituta zer behar othe zen gerthatu. Gero hasten da gaitzeko euri tempesta bat, mitra leihoak zerraturik izanik ere, nundik nahitik sartzen zen hura etxe barnetarar. Pentsatzen duziin bezala irri gutti ziin jendiak: gizonak ixilik, maztiak othoitzean, gaindelu saindua phizturik. Oren pare batez euri izigarri hori gelditu gabe zerutik jeutxi da; laborari gaixoa noiz geldituko zen harrituik zaun beha bere funtsetarat, hea makhurrik baziin khustera joan nahia. Ba eta arrazoinekin zen hola beldurtia. Kanporat atera delarik harriturik gelditu da nigarra begian. Hura heldu zen mendier behera burrustan,

2.195

mazeleri behiti khartzen zitilla lur, harri, eur, harrapatu guziak. Errekak eroturik bezala, beren bidia utzilik pentze alorren erditik heldu ziren errekolta guziak berekin eremanez. Hoinbertze hur menditarik jinez hur haundia ere itxuski goititzen da, bazterreko funtsetarat zala-partaka sartzen da, geroago eta gorago dua. Ordian ordian deuriin itzuliak, jendea doidoietarik eskapatzen da: kabalak marrumaz, xakurak orroaz, xerriak bizkarrian kurrinkaz. Uroski Baigorriin ezta kabalarik bezik itho; uroski zubla du hurak ereman, bertzenaz karrika guzia errotik bazaman. E(g)ia erteko hola ere baduu malurik aski zeren anitz denbora beharko da Baigorri lehen zen bezala bereratu orduko. Jendiak du kuraia berriz hartu jakitearekin orotarik laguntza jinen zitzakola. Hortan da agertu zonbat eskualdunek duun elgar atxikitzen; Baigorri guziak behar ditu eskerrak itzuli hurran edo urrun gutaz okupatu diren jauner. Jakiten ahal dute hek ere denak oroituko girela eta noizbait gutaz behar(t)zen badira, ikusiko dute heen boondatia ez duula ahatzia.

Diskoa: 2.196-2.197

Lekukoa: Emanuel Passicot. Baigorri, 1913.

1911ko *Almanaka* aldizkarian.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Heriotze unkiagarri bat Afrikan gertatia.

Soldado burugaixto nehok ezin ezizko batzu baitira, hetarik bat zen Duleri, Frantziatik Afrikara igorria gaztiguz. Han ere naski hemen-go hura edo ariagoa; bertze frango erokerien ondotik ezin egona lotu, eta gizon bat hil(t)zer ziin: presondeiko zaina. Zeren zen soldado beehala jujatu zuten aitzindariak eta hil(t)zera kondenatu. Dohakabeal Luzaz egon da preso hil(t)zeko egunari so. Jakin, ikusten hainak ein ziila eta oono ezin etsi. Orenak samin ahal zoazkon, eta gauak beltz bakartasun lazgarri hartan, herloaikin buruz buru.

Errana da eta baitake ere, holakoendako lua bera zarao dela. Zorigaitz arima ezin itzulizko heineano joana diinari galdia, goortia edo hil usteldia. Zer argi nauzii ikus dezaten ilunbian halakoaren begiek. Etsitzeko da. Bainan erreka zolaano lerratia izanik ere, dohatsu balin badauka jendetasun pindar bat; haurrian burasoetaik edo nolazpeit ikasi erlisionearen ohoitzapen den gutieneko bat. Duleri gazteik hasi zen galtzen, etxeko burasoen ala herriko aitzindarian larderiak,

2.197

on baino kalte gelao einik bertze frangok bezala makurrera eman ziin osoki. Adineratu eta ez hemengo soldado aitzindariak ez Afrikakoek ez'ezaketen burutziaik ein. Oro hil nahi, bat hiltzer preso sartu zuten, [jujatu], kondenatu hiltzera. Ordutik zen hasi bere baita-atzen deusek ezpaitu odola freskatzen nola herioaren ikustiak hurrin hurrana. Hiltzera kondenatiak zenbat ere baitira hobendun, urrikari ditu bihotzik diinak, nola ez liuzke urrikari Jinko onak. Bizi denaz ezta sekula etsitzeko; pindarretik sua fite piztia baita. Duleri gaizkian barnei (barneegi) sartia zela, iduri zukeen bizkitartian hiltzera kondenatu eta hasi zen goetan.

Bego hemendik haateko xehetasunen emalle Delmon apeza:

Letra'at igorri zaudan biziki unkiagarria othol joan nindakion ikus-tera. Banoa behala. Agertu orduko buriaz agur eiten daut; gaiso mutikua! hezur eta larru eina zen, beltartia zurpil, begia zorrotz eta ezti. Urrantziaekin eskia tinkatu nakolaik ezakiin nola eakuts bere atsaina, zeait erran nahi eta bihotzak zintzurrera jauzi. Hantik harat adixkide ginen. Hiltzera preparatzen da eta jin zelaik tenoria, hamabi soldado han ziren harma kargatiak eskian. Ximista bat... Hamabi tiruak batian entzuten dituu. Hobendun bazen zinez urrikiturik hil da bere lagunuen aitzinean giristinoki.

Diskoa: 2.181

Lekukoa: Jean Amestoy. Beskoitze, 1913.

Lekukoaren bizitzaren laburpena.

Biltzailea: R. Trebitsch

Sorthu nintuzun amaan altzotik johan zelaikan Espainiaat, beze (bertze) ahizpa'aten ikhusteat. Nola treinin ezpitzen behinee izan ene ama, orduyan ni sorthu behar izan harrek uste ziin bano goizoo. Geo Baionaat jin gintuzun treinin eta hortik en'etcheat orgetan, ezpitzen eun bezinbat karrosa. Etcheat eta geo, ama elizan sarthu zenin aphezak erran zakozun: "A Kattalin! ein duzu oano ee kattalinkeria". Eta nik geoztik jakinez geoz: "Etzauntazun kattalinkeria ene sortzia".

Geoztik hunat abiatu eskolan; ez biziki ikhasi, bana denboaan phasteko plantan. Geo hasi nintuzun gileta eta pilotan. Zonbeit partida ein beitut! Batzuütan idaaaz eta beze (bertze) batzuütan gal. Hola juana 'uzu ene denboa hein huntaaino, eta agian joaan duzu hola hola aitzina bethi.

Orei, jokua ttipitzian, kantuyak atchiitzen dautazu, eta lakhet bita denboaan phasteko enetzat eta ene launentzat.

Heeneun Elizaarrin binintzen phestan, behartu zatazun, beinakiin zeit (zerbeit). Bezanez (berzenaz) etzizien ene launek phastuko denboa ein tzuten bezin gostuyan...

Diskoa: 2.182

Lekukoa: Baptiste Darricau. Beskoitze, 1913. Bertso batzuk.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Laphurdi huntan bada bersulari anhitz

Katxo Uztaritzarra, Beskoitzen Felitz

Pettiri Jaxuarra hasia da irriz

Azparneko Xetre zerbeit izan aldiz

Motte erakuts erhez, Jan Ibar ar'irriz

Sareterra berriz, zare mintzo lodiz

Otsalde khantu emaiten zahartu ez ballitz.

Frantziako errege banintz, Luis-Felipe bezala

mement berian enseya naite zuri gorthe egitera

Jaun Jinko berak erran balezat berehala hilen nauela

ez nio kita zure ganako amodio fidela
ixuri arterainokuan zainetan dudan odola.

Mundu hau bethia da kalitate oroz
batzu urusak eta bertziak maluros:
anhitzak ezkontzen dira adineraz geroz
bihotza bethe gabe amodio beroz
Gero [maithatzekotan esposik ez eros].

Diskoa: 2.186

Lekukoa: Adolf Berdeco. Amorotze, 1913.

Euskarari buruz eta erbi ehiza.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Milesker hun bat, zier, jaunak, zeen eta idultu bitzauzie Amikuzeko xoko huntako eskuara motak ee mehexi ziela bildia izaitia, tresna pullit hortaz, horren barnian, mundia mundu deno bizitzeko. Aitortzen zit eztela lapurtarra bezin gozua ez eta (e)re xuberetarra bezin ahina [arina], aphezek berek pheedikietan uzten dutela bazterreat. Bena guk, amikuztarrek, maite diizi dena den; alainan guria 'uzu, gure ainzinekuek utzia, eta Jinkuak hala nahi badu, gure onduker den bezala utziko duuna. Izan diton xapeldun edo bunetdun, oro laborariak Amikuzen, eta laborantxako gauzetan gure mintzaiak gure auzoer etzi deus mailleatzekoik; bereber badailazu eta agian luzaz oono iraunen zi hemengo eskualdetan.

Erbi ihizia

Zunbat goxo den, uda undarrian, ekhia jeki gabe, ohetik jautz in eta, xahakua sahetsian, harma bizkarrian, pottenguak aitzinian, laztor-otharretan gaindi ibiltzia erbi zango luze baten ondotik. Gauaz in tzi bere haat-hunatak, hemen trefla puxi bat jastatu, han belhar pherdiari lotu eta artho elge batetaik pezunain gañetik peiruntian dauzi (jauzi) inik mendiko bidiari gora abiatu. Zakurrak ondotik orruaz, ihiztaria lasterka...

Diskoak: 2.188 eta 2.190.

Lekukoa: Jeanne Marië Mendivil.

Bardoze, 1913. Bere bizitzako joan-etorria.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Amorotze, ۇztallaren hoitazazia. Jaunak, chapo'at enbarrasatia nũzũ, ixtorio hunen eiteat, bana ene ahalaz kumentatũko dielakotz hasten nũzũ ene in ahalaan eitia.

Bardotzen sorthia nũzũ hazillaren hamekan Juandene Martiñaz hemezortzi ehun eta lauetan hogoi urthian. Jende erdi prauetarik jaliten nũzũ nahiz beren etchen zien. Aita arotza nizin, bagintzũn zortzi haur bizi, hiru hilak, eiten bitũ hameka. Bortz urthetan juan nũzũ eskolaat hamabi artio; azken bi urthetan anhitz huts ein tzit haur beiratzeat juuteko, zunbeit aldiz hotsemaiteat juuteko aizuetat eta hola. Hamalau urthe nitienien, igorri nintzien haur beiratzeko neskato Donezte hirirat laborari amerikano bateraat. Hamortz hillaite egonik hillaitien lau libera ibazten beinien, hol (hogoi) libera behechi bein-tien, postan libret bat hartũik plazatũ nizin. Hasi nũnzũn josten ikhas-ten, hantik hiru hilleeten bũrien berriz sehi juan Landesetaat aitaen ezautu batenaat. Bi urthez han ibazi dizit lautan hooi libera eta zunbeit athorra eta philda urthian. Gero lanien ikhasi nien chapo'at eta gehiao ibaazi [nahiz, sarthu nuntzun Bardotzeko jaun medikiaen etchen].

2.190

bilburik ene denbora han pasatũ goo (gogo) nizin sorthu herrien. Etche hartan ama instalatũ nizin eta bera eguteko (egoiteko) or-dũkotz ezindia beitzen eta nik ez aski sos bazterreat emanik, bien bizitzeko, han ikhasi nizin trikotatzen mekanikan. Ordien erosi (nizin) mekanika trikotatzen artzekua zazpi ehun libera paatũik.

Hasi baniz hasi, lana jin behin xapo'at eta gero eta gehiao, kozinatzen ere. ibilten nũntzũn eta gustian (gustoan) Bardotzen bizi amaekin. Emeki emeki ama ttipitzen ariz bethi jutun, bi urthe et' erdiin bũrien hil zatan ama. Gero nihaure gelditu haurhidekilan, ez deuskerietan makhũrtũ, berriz sehi juan goo nielaik etxia afermatũ nizin, atxikiz enetako sukhaldi eta khanbera erreserbatzen nielaik. Agertzen zaut orei dũan senharra nihaurek untsa jakin gabe kasik nulaz, delibatũ dizit ezkuntzia igan lollan; delibatũ Amotzeat jitia, aphillan esposatũ eta hola nun nizan orei lakhetia amooztarren artien;

haatik anhitz kuntent bardoztarren ikhustiaz eta hekin chapo'at elkehan hartzia.

Diskoa: 2.191

Lekukoa: Jean Baptiste Landaburu. Donibane Garazi.

Pelota partida bat eta herri altxamentu bat Donibanen.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Diela berroita hamar urte pilota partida'at errabotian (edo bota luzian) izan tzen ahatziko eztena, Donapaukeko herrian, bost Lapurtar hobeena bost Baxenaartarren kontra: Batalla izan tzen izgarria; partida hasilik goizeko hamar oonetan, hamekara joko berdinduik eguerditan berriz lothu zien hiru oretan. Atsa jin tzenian oono etzen akaatia; jujiak bilduik berriz hitz artu zien bihaamun goizeko eta azkenian Lapurtarrek benzitu zizuten Baxenaartarrak. Mende hartan ez omen dute ikusi hainbeste jende partida 'atian. Bazien berroi, berroitahamar kilometretaik jinik huñez partida horren ikusteat.

Mila zortzi ehun eta berroita zortzian izan tzen Donianeko merkatan nahasmendu handi bat. Bi jandarmek arrastatu zizuten bi desertur jatsiarrak. Jandarmek altxatzen zizutelarik, Loilakatek oihu in tzien: "Enekin, gizonak! Gue aiskidiak altchatzen tiuzte. Guazen laun-tzeat"! Ordian berian merkhatu guzia altchatu zen, Loilakat aitzinian bere makila eskian, hausten zizutela bidian hatzeman guziak. Azkenian, Michel Renaud gure senaturra bere xarpa soinian athea zen plaza eta oro eztiazi. Bena ondoko egunak hitsak izan tzien Loilakatendako; legiak azken hitza ukan tzien, Loilakaten etxaldia saldukan, miserian hil tzen gure gizona.

Diskoa: 2.192

Lekukoa: Baptiste Alamon. Donibane-Garazi, 1913.

Ehiztariek lapurrari kiloa edarian jarri ziotenekoa.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Zaroko herrian iten dut urzo ihizia. Eztakit ikusi duzunez ihizi hori nola iten den. Iten badaazu aurtengo azaruan ikhustea jiteko plazerra, seur gustatuko zira. Horra behin zer gerthatu zitzaun. Gure ihiziko apheguari hurran bizi zen gizon zahar bat, zartain zaharra bezain gormanta. Eta as (arrats) guzlez gu aphegutik jalgi ta berehala juaiten tzen gure ihizi-lekhourat ikusteko zer utzi ginien jateko hun zenik. Zonbeit aldi uzten ginien soberatzen zitzaun jateko edo edateko zer-

bait, eta bihamunian falta hatchemaiten gintien. Okhaztatuik gizon chaarrain eitatiaz, hitzartu ginen behar giniela ederki harrapatu. As batez, etcheat abiatzen gira, eta bidaian hatchemaiten duu gure gizona. Elheka(n) hasten gira, eta erraiten daut: Hou Battitta! Deus ee hunik utzi uchia hor enetako"? "Ba gizona, ba! Izan behar zi hor ano chahar undar bat. Eskiak emanik, uzten dut chaharra. Bihamunian Zaro guzia airian zen. Gizon gaichua heiagoraka ai 'zanik gau guzia(n), uste zuten hiltzen zela: izigarriko purga'at guk flaskuan utzia edan zien. Gaicho gizona! Eta sekulakotz utzi zien gure undarren biltzia.

Agian kunkurtuko hiz orruaz! Debriak eremain ahal hu Arradoiko kaskuari goiti! Leher eta zapart inen ahal duk!

Erronkarierako grabaketak

Diskoak: 2.240-2.242

Lekukoa: Victoriano Marco-Pérez. Ustarroze, 1913.

Erronkariko bizitzako gertakari batzuk.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Erronkariko ballia dago Españan, Nabarrako probinziaren, Arago-koaren eta Frantziaren artian eta ballia komponentan dei zazpi idik, deitan beidra Uztarroze, Izaba, Urzainki, Erronkari, Garde, Bidankoze eta Burgi; tempru guzietan izan da balle kaur anitz fama ontako eta onrraturik mundu guzutik, eta erronkariarrak izan dra betik anitz azkar, anitz sufrituk eta anitz balliente, gerrara xuaitan zrenian; eta korrengatik Nabarrako erregek egin duei tempru guziez anitz mertxede eta emon duei anitz pribilegio, zerbutxi andi egitan zeinein pakatak; eta andienetarik izan zen emoitea deretxo txaitako bere aziendeki eta saldueki Bardeara deus pakatu bage. Tempru guziez erkin da balle kontarik anitz gizon andi eta anitx meritotako gisa guziez; baya bi andienak izan dra eta obro fama emon deinek balleri, Gardeko seme bat izena beizien Pedro de Bereterra eta erdaraz deitan zein "el Conde Pedro Navarro"; zeren bere tempran izan beizen Españako Errege Katolikoen generalik obena eta andieneterik; eta anitx fama eraman zien Italiako gerretan eta guzien burian españolak buruzagi egin zrenian Aprikan Argelez eta Tunezez. Eta bestia izan zen Erronkariko seme bat deitan beizen Julian Gayarre eta izen zen bere tempran kantore andi bat, eta mundu guzian erraitan dei izan dela

tenorerik oben izan dena eta ezaguntu dena tempra guziez mundu kontan. Gaxoa il zen aski gazte; bestela anitx faboreziten zien balle koni, anitx adeskide beizen bere erriaren eta ballarendako. Balle kaur anitx ezaguntu da ere...

2.241. diskoa

leku guzietan anitx ardi, ari ata axuru beitago, eta erostan beidite Nabarra eta Arago guzian; baitare, anitx lerdoi eta bagodoi beitago bere barnian, eta egitan da anitx zur, eta eramaitan ditel lotetuk, almadietan eguatxa barna, Zaragozara eta Tortosara draino. Egitan da ere balle kontan anitx ganzta eta zembra ardien eznetik, anitx on, eta famatuk daude guzutik; beste gaizarik ere, badago, bana utzurik alte batra balleko gaizak, xuanen naz orai eleraitra Uztarrozerik, ni kanko beinaz eta bapanak maitiena beitu betik bere gaizak. Uztarroze dago Idirik gorena, beitago Frantziaren mugan, eta da balleko idirik obena ta obeki konserbatan dienak gaiza eta kostumbre zar guziak; egunko egunian bizi dra iri kontan bederatzuein arima, txiki gora bera; badu eliza bat anitx eder eta andi; anitx meritotako altare andia eta kaliz eta kustodia dutienak, orobat nola beste gaiza guziak elizarnak. Egunko egunian dago apezjeina D. Robustiano Etxegaray, eta badu ogeita bedratzu urte eliza kontan dagola; alkate da Santxo Garderen etxeko burzegia, Ulpiano Marko eta juez municipala da Julian Markoren burzegia, Bitoriano Marko, beita berbera gaiza kuek kontatan dietenak. Idi kontan izan da betik obro ardi eta saldo ezik balle guzian eta korrengatik da ere idirik abratsena...

2.242. Diskoa

Nik ezaguntu dur ene tempran ogeita amar mila buru igaririk baya orai dago zerbait txikiago; saldo koriek guziak xuaitan dra San Migelez Erriberara eta Bardeara, eta kan egoitan dra mayatzaradraino, zeren keben, egitan beitu negian anitx elur eta tempra gaizto eta obenian (zomait) ilabetez ez dekite erkin etxetarik, eta korrengatik biartan zuei txatxi guziek neguko Erribrara; eta kan egitan del ertxasba eta guzia. Milla eta zortziein eta irurogeita baten urtean, agorrilleko amargarnian agitu zen idi kontan desgrazia bat anitx andi; arraŕtri kartan txatxi zen menditik Paskual Gorriaren neskato bat, eta aigalgalian xuan zen oiara, eta akaituk albeizagon, loak arrapatu zion argia ixirik utzurik arka baten gainian; eta eretxarri zenean ekusu zien

xutan zagola arka; lotxatuk xagi zen eta xuan zen berretaren artra lotako suaren, eta ezbeizagon urik, xuan zen lasterka eguatxara, ezlezein eurek ere xakin; baya eldu zeneko ura, guzia ixikirik erden zien; gunian iraugitan (iraugitan) asi zen baya xuan zeneko gentia, ligan zen sua satazara, eta kan beizagon anitz auts eta belar, fite ixiki zen guzia eta erkin zen sua etxe gainiara; eta olez eginik beizagon etxe gainkura eta beste etxenak ere bai, [xuan zen artuz anitx indar suak etxe baterik bestia eta bi edo iror orenez erre zen irurogei eta bortz etxe].

Zubererako grabaketak

Diskoa: 2.198

Lekukoa: Michel Arricar. Maule, 1913. Hiru tortiko edo sona.

Biltzalea: R. Trebitsch.

Ixtoiak

Lehena. Bürdün bidian entzunik, behine'e algar ezagütü etzien bi emazten artian.

—“Badüzia haurrik, madama?” – “Bai badit seme bat”.

—“A seme bat? Pipatzen dia?” – “Ez eztizü egündano zigarreta bat hunki”.

—“Hobe segür tabakak gaitz egiten dizü .

—“Eta badueia ostatilat?”.

—“Ez tizü behinee zankoik holako etxetan sarthü...Hobe segür ez dütützü oro holako”.

—“Erretio huna dia? Ala beant ützültzen zalzie galez etxeat?”.

—“Aihal eta behala badüazü oheat”.

—“O arren zure semiak kundüta huna dizü. Zer adin dü?”.

—“Bi hilabete, madama”.

Etzien erri güti egin behazalek.

Bigerrena. Gizon gazte bat tribunaliale eamanik da. Juje gehienak aitzinian ezarten deitzo egin dütian uhuñkeriak eta gaizkiak oro eta erraiten deio azkenian:

– “Horra zertaratü zutian lagün gaiztuekin ibiltiak...”

– “Lagün gaiztuekin diozia jauna?. Enüzu ihuekin hain üsü agitu nola jaun jujlekin.

Hlugerrena. Senhar emaztiak ari dira aharran... Senharrak emaztiari; “Oi, Kattina mexi zünükian khüso bat senhartako”. Kattinak arrunt: “Hortakoz ee zuekin ezkuntü nüzü”.

Diskoak: 2.200-2.201

Lekukoa: Michel Gastarriet. Santagrazi, 1913.

Auteskunde garaiko idazkitxo bat.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Ziberuan

Seküla beno berri hobik jiten zaizkü gainti orotarik daigün iganteko bozketan gañen. Egün amuts erran dügün bezala, Donaphaleun Barthabürü eta Etchas jaunek ez dükeie düdükarik, xuriak etzien fida haier bühürtzera; hasi izan balla erri egingarri ziatekin; enthelegatü die behar diela egun ixil ixila beren xokhuetan; gure adixkidek ukhenen dutie errepublikenen botzak oro eta hamarretarik bederatzi, errepubliken dia Donaphaleuko kantonamentin. Uste günin Atharratzen luta amiñi bat bazatekila; xuriek herots hanitx egiten die bena indar guti die. Atharratzen berin bada dozena erdi bat bethi ari, harat laster, hunat laster, arrathu phuzuatien gisa gezurrer guti behatzen da, haboronetik ere züntzürra busti nahi din zonbait; etzaitze arren jente entelegüdünak behatzen eta iruski gormant beno enthelegüdün belta hanitzez haboro xurien indarra Atharratzeko kantonamentin ttipiñi da. Larrazkenin osto hollia zuhañin bezala da, ez eror, bai eror. Daigün igantin erori(re)n da orozbat. Eta orai hitz bat finitzeko. Kasetazko batetan üsu izkiribatzen din bati üdüri zailo terribleko mespertzia egiten dila gure adixkiden deitzez blokarrak; uste dü izierazten dutin jente inozentak; hitz horrek egiten du alhor mugan khurso (kuso) baten efeita; behin behin txoriak lotsa dia khursuaren, bena zonbait egünen burian joaiten dia gaña khaka egitera. Gü segürik nahiago gira izan milatakuaz blokar ezi ez aphez üzku-lekhatör.

2.201

Blokarrak adixkide leial, serius dia bethi prest zerbütü egitera beren lagünak untsa süstengatzen dutie jüsto den bezala; klar dia, ez traidor. Aphez üzkü lekhatorrek aldiz hamarretarik bederatzik feiretan saltzen dien beharri luzehen pare die zentzia(n); hamargarrena trompür bederatziaik aisa trompatzen ahal dienak; sinhetsi nahi ezkutinak (sic) aski dü joaitia Pagolara han erranen deie eia gezurrez mintzo gjenez. Maulen beldürra bezala badu lanjerra murde Souhyk. Ikhus-tiareki errepublikako drapo(a) etxeiki behar zükin kandidata eztela ausart, lotsa dela presentatzera mera, eta adjüntek bilkhürrak, desidatü dü M. Louis Appalasphe Bildozeke merari botzen emaitia. Jaun hori ezta ümen uhure gose; ezta uhuren ondotik ebilten beste zonbait bezala; kargütan jarten bada, ezta bere büriari plazer egiteko. Haborosek ezagützen die M. Appalasphe kantonamentin; badakigü laborantxako gaizetan hanitx enthelegatzen dela eta laborarier hanitx etxekitzen da; langillak ere untsa ezagutzen dütü egün oroz hen arten bizi denaz gañen; simple da, mundu orok aisa elhestatzen ahal dü; karaktera bezain hun dü bihotza ; jaun horren plazerik handiena da zerbütü on baten egitia. Ez tugu erran beharrik oral artin günin kontseiller jeneralak administrazioren eretzin eskerra eta estimia txipi zila eta kredita txipiago. Horren medioz ez herriek ez partikülarek ez tie egundano deus otenitü ez otenitzen ahal. Gihauen hunetan hobe dügü jaun horri pausiaren emaitia; igaran aldin hitzeman zin etzela haboro presentaturen: nahi edo ez behar deogü bere hitza etxekezazi eta orok ükhen ahal dezagün gure behar ordietan lagün hun bat; eman ditzagün gure botzak L. Appalasperri.

Diskoa: 2.202

Lekukoa: Marie Barrère. Barkoxe, 1913. Agotaren bertsoak.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Agota

Argia azkorrian Jinik ene ardiekilan
bethi beha entzün nahiz nunbaitik zure botza
Ardiak nun ützi tüzü erradazüt egia
nigarrez ikhusten deizut zure begi ejerra.

Ene aitaren isilik Jin nüzü zuregana
Bihotza erdiatürik zihauri erraitera

Khambiatü deitadela ardien alhagia
Sekülakoz defendatü zureki mintzatzia.
Gor niza ala entzün dü't erran deitadazia
sekülakoz jin zirela adio erraitera
etziradia orhitzen gük hitzaman ginilla
mündian bizi gūneno algarren maithatzia.
Atzo norbait izan düzū ene aita-ametara
Guk algar maite gūniela, haien abertitzera
Algar ganik hürünteraztez fite ditzen lehia
Eta ez titien jūnta kasta agotareki(la).
Agotak [ere] badiela, badizüt entzütia
ni ere hala nizala erran deitadazia
egündano ükhan banü demendren leñhüría
enündüzün ausartüren begila(t) sogitera.
Gentetan den ejerrena humen düzū agota
bilho holli, larru xuri eta begi ñabarra
nik ikhus[í artzañetan zü zira ejerrena
ejer izateko aments agot izan behar da.
So'izü nuntik (e)zagützen den zoin den gente agota
lehen sua (soa) egiten zaio hari beharriala
bata dizü txipiago eta aldiz bestia
biribill eta orotarik bilhoz ingüratia.
Hori hala balinbada haietarik etzira
ezi zure beharriak algar iduri dira
Agot denak txipiago badü beharri bata
aitari erranen derot biak bardin tüzüla].

Diskoa: 2.203

Lekukoa: Julie Touan. Barkoxe 1913.

Jakob Sardoiaren omenez egindako bertsoak.

Biltzailea: R. Trebitsch.

Jakob Sardoy'(r)

Alagera barkoxtarrak guatzen oro plazala
Bestaren uhuratzeko berseten entzütera
üskal herriko dantzari hobenen ikhustera
ardua dohain da egün har beiriak errada(n).

Hunki jin musde Jakobe adixkide maitia
Barkoxeko semetan zü lehenetarik zira
Itxasuen bi aldetan jüanik da zure fama
nurk daki zure fortünak nun dian bere müga.

Haurretik hartu zünian üskaldunen xedia
laneko gogo azkarra eta unestatia
eman deiküzü Jakobe güzier etsemplia
ondotik badila bethi lanak bere saria.

Txori ejer polliño bat Gaztalondorik joan zen
xederan hatzamaitia hanitxek desir zükien
Ameriketa(n) zoletan algar maitatü zunien
Plazereki orai dügü zure khantın ikhusten.

Egün zü ümen zira gure khumitazale
bethi danik izan zira karitate egile
praubiaren laguntzale abis hunik emaile
hartakoz zük bazterretan hainbeste adixkide.

Gure bihotz bihotzetan eztütügü ahazten
Marti zure anaia zure kosi Julien
Egurbide, Ondarzübü, Ilharregy orhitzen
gure eskerrak orori deretzü Igorriren.

Orhin sortü txorittua Orhirat da ützültzen
Barkoxerik jelki dena Barkoxerat ethortzen
Bortüko aire sanua heben dügü gozatzen
Gure artian Jakobe balimba laketüren.

Jozak aitzina sonia, emak, emak tabala
mothiko gazte senthuak goratik zitie dantza
Ardu gorri hobenetik beiriak beta eta
Jakoberen grazlari eman dezagün topa.

Diskoak: 2.204-2.205

Lekukoak: Gracieuse Constantin adineko emakumeak idatzi zituen ipuin biok. Baina grabaketa Gracieuse Hondagneu gazteak irakurtzen du. Santagrazi, 1913. Basajaunaren ipuina eta sorginen akelarre bat. Basajaunaren ipuina J. VINSONEk batu zuen. *Le folklore du Pays Basque*, 10-11. orrial.

Biltzalea: R. Trebitsch.

2.204

Beste ordüz Sarko Santa Graziakua jiten zelarik Españatik bizkarrara gazona kontrebandazko kargatürik garden lotsaz sarthü zen Ehujaurreko arrolla handian eta hantik ezin jelkiz zelarik ülhüna jin zen eta tenpesta izigarri bat ere bai. Lotsatürik biderik ezin heretxatüz zelarik, ikhusten du argi bat arphe handi baten pian, harat bürüz indar egiten dü ziularik: izanik ere debria bere adar okherreki behar diat horra illhantü. Ediren zian ez debria bena basa jauna ari zela ezel adar handi baten phüntan ahari baten osorik errazten (erra a(r)azten). Sarko harriturik etzen zotükhutzen ahal; basa jaunak erraiten dero: sar adi ahari hau janen diagü biek eta denbora hartan hirur egia handi ezpadeitak erraiten, nik hi janen haut, aspaldian kiristi aragiaren txeste nahian beniz. Sarkok erraiten dero botza aphaltüz: jauna erraiten dizie gai zohardian argizagiak argitzen dialarik: hau egüna bezan eder den gaia (gaua) düzü; nik eztit hala edireiten. Arrazu dük; bat badük edirenik. Jauna erraiten dizie mestüra hun batetarik jaten ari delaik: hau ogia beno hobe düzü: nik eztit hala edireiten. Arrazu dük dio basa jaunak. Bida ba(i)tuk edirenik. Jauna uste ükhen banü zure heben batzia, gaur enündüzun hunako. Hori dük egjarik handiena dio basa jaunak; abil, bena ehadila ene bidian üsü agi.

2.205

Bidabe Santa Grazikua emaztegeiaren ikhustera berantto julten zelarik sükhalteko leiho xilotik so jarri zen, barna sarthü beno lehen; ikhusten dü neskatila sü pazterreko harri bat eraikirik hantik üntamio bat har eta khorphitzaren üntatzen eta berhala tximinian gora julten. Sartzen da barna et'emaztegeiaren ber üntamioaz zerbützatzen da eta berbidiaz airian julten. Heltzen da ordoki eder batetara nun beitzen müsika süerte orotarik; han ikhusten dü emaztegeia belhagi-

le lagunekin dantzan. Jargü eder batetan zen ororen nausia adar handi eli bateki. Aski libertitü zirenian nausia eman zen belhaniko (belauniko) lürrian büria, jargian pausatük eta zaragollak aphaltürrik. Oro herrokan jua ziren ordian haren gibela aldiari pot emaitera. Bida-bek beitzian xakolan eskalanpu adelatzeko phuntsu txorro bat, ahuaz emaiteko phartez, phuntsuaz eman zeron pota ahal bezan azkarki. Nausiaren arrama izigarri bateki oro hantik galdu ziren eta Bidabek ediren zian bere buria harri eta elhorri baizik etzen güne batetan bere etxiari hürrunsko. Etzen haboro neskatila haren ondotik jua.

Diskoak: 2.206-2.207

Lekukoa: Pierre Hondagneu. Santagraz, 1913.

Alper baten asmakizuna dirua irabazteko.

Biltzailea: R. Trbitsch.

Behin bazüzun frantzes auher bat nun atsülütoki desiratzen baitzian lanik egin gabe aberastia. Jiten ziozü pentsamentiala behar ziala jua Españalat han jentia astoxiago beitzen Frantzian beno. Agian lanik egin gabe aberasturen zela, aren phartitzen düzü Españari büüz bi soseki eta nula nazione hartan üsü idor baita, ekhia zinez bero, jartzen düzü bide bazter batetan itzalian zuhan baten pian bethi pensamentükan ari nula behar zian jokhatü lanik egin gabe aberasteko. Delako bi sosekua arriskatzen dizü paper gorri marxandiza trozatzeko hartarik erosteko. Lehen hiriko magasi batetan erosten dizü bi sosen papera eta berriz aitzina phartitzen ekhiak erratzen, bidian errhautsa lodi. Oharturik Españan pürnasak abundant ziela eta agian ükhanen ziala amatür pürnas ehraiteko erremedioarena, paper gorri hura ejerki kare nabelarekin phikhatzen dizü eta espezia ple-gatzen den gisa, bideko errhautsetik paket txipi ahala oro egiten dizü. Lehen herriala heltü onduan oiho arramaz hasten düzü erraiten dialarik: ¿Quién quiere comprar polvo para matar chinches? Hori erran nahi baita: nork nahi dü erosi pürnas ehaiteko errhautsik. Phentsal Familiak osorik...

2.207

pürnasez korrumpitük fite süstük, emaztiak juaiten tüzü erremedio ballus hortarik erostera zuin lehenka. Fite finitu züzün ene probisionia bena nula beste bi soseki beltzen muien (moyen) probisione

egiteko holaxe muien horrez egiten dizū nahi ziana oro sos. Ürguliak antüik txapel xutarekin jiten dūzū Frantziara aberastürik, mündia estonatuik holako gizon auher bat nulaz hain fite aberastū zen jelos zütüzün eta estonatuik, Españañ hain aisa zenez aberastia. Bena gizon horrek nula bil hala igor, Frantzian fite praubetu züzün ziolarik bere beithan: orai berriz praubeturik ere ara berriz badakiat noat Juan eta zer egin berriz abeasteko. Azken sosak Frantzian jan abantzatū onduan phartitzen dūzū berriz ber lekhialat ustez txoriek ber lekhietan egiten zütien habiak. Ber probisione suertiaz untsa muntatuik lehen ligan zen hirian hasten duzu arramaz: ¿Quién quiere comprar polvo para matar chinches? Berriz ere emazte horik laster frantzesaren ondotik erraiten dilarik frantzesari: 'bena zure errhautsak eztizū pote-lerik'. Gū gure pūrnasekin gütüzū kasi lehen bano haborokin gütüzū, eta ezpadüzū erremedio hoberik, bate eztizugu haboro nahi'. Frantzes horrek: Al hori ez tüzū ene ogena etzanakian erremediuaeren untsa emplegatzen nun ahantze betzaitan ordian zier esplikatzeko; orai untsa eni beha ziteie nula egin pūrnasik gabe nahi bazie izan; har ezazie oroek bakhotxak [hogei sosen erremediua eta nik erraiten dūdan gisa egin: «Coge la chincha (sic), abre la boca, échale polvo, tan cuala muerto», hori erran nahi baita: atzeman pūrnasa, ahua zabal, errhautsa ahuan ezar eta berhala hilik dütükezū]

H. Urtelen grabaketak 1916-1917

Diskoak: 1083-1084

Lekukoa: Anton Suhas (Bardoze eta Arrangoitze). 1917an Alemanian atxilotuta. Ipuina. J. VINSONEK idatzi zuen liburutik hartuta dago, *Le folklore du Pays Basque*, 17-20 orri.

Biltzailea: H. Urtel. Argitaratzailea: K. Bouda.

Bi mandozainak

Mundu huntan usu gerhatzen den bezala lehenago baziren bi mandozain. Bakhotchak bazituzten zazpi mando, merkhatuetarat joaiten ziren beren mandoak khargaturik. Pario bat egin zuten, eta parioa galtzen zuenak bere zazpi mandoak galtzen zituen. Batek irabazi zuen parioa, bainan ez chuchenean, zeren bertzea trompatu baitzuen, bainan halere hunek bere mandoak eman zaizkon. Parioa

galdu zuena aita familiakoa zen eta hurrez khargatua. Etzakien, zer egin, ez, nola ethor bere etcherat, hainbertze zuen phena bere gerthakariarentzat. Huna, zer egin zuen bere etcherat joaiteko: behar zuen zubi bat trebesatu, eta deliberatu zuen gauaren pasatzea zubi haren azpian. Gau erditan aditu zituen botz batzu; sorgiñak ziren Akhelarrerat heltzen. Batek egiten zuen fusta eta bertzeak husta. Han eman ziren dantzan tamburina soiñuz; aski gozatu zirenean, batek erraiten zuen; holako etchekeo andere eri da, zazpi urthe huntan; egin ahalak oro eginik ere, ez dezakete senda; bainan ez dute sendaraziko, elizako borthan apho batek ahoan daukan ogi benedikatu puchka bat hatcheman arte eta jan erazi artean andere hari. Gure mandozainak eskutatu zuen ontsa, zer erran zuten sorginek, eta hek lekhuak hustu orduko joan zen bere etcherat. Etzuen batere erran bere andreari, galdu zituela mandoak. Beztitu zen aphur bat eta abiatu; joan zen, joan, joan andere eri haren (etcherat) etcheari buruz hura atcherman arte. Azkenean arribatu zen berak desir zuen lekhuera eta galde egin, nahi ziotenez eman egoitza. Erran zioten, piajant zela, eta othoiztu, utz zezaten han egoiterat zombait egun. Erran zioten: baletz. Jakin zuen, etchekeo anderea eri zela, eta asmatu guziak egin zituztela nahiz sendarazi, bainan ezin zutela deus iardets. Gure mandozainak erraiten diote: nahi duzuea ikhus dezadan nik ere? Behar bada egin nezake zerbait. Sarrarazi zuten, etsaminatu zuen ontsa anderea eta erraiten dio: orhoitzen zirea, duela zazpi urthe, botatu zinuela mespresiorekin eliza borthan ogi benedikatu puchka bat? Erraiten dio baletz. Heben geroztik hunant, apho batek dagoka ogi benedikatu puchka hura ahoan eta etzare sendatuko hura jan artean. Senharra partitu zen berehala mando-zainarekin. Azken hunek erran zioen bezala, hatcheman zuten aphoa harri baten azpian bere ogiarekin, hartu zioten eta ekharri etcherat. Garbitu zuten ontsa eta eman jaterat etchekeo andereari eta hura sendatua izan zen berehala. Phentsa zazue hekien alegrantzia! Nausiak nola baitziren hainitz aberatsak, senharrak erran zion mandozainari: galda zezok nahi zituen guziak eta izanen zituela. Mandozainak ihardetsi zion, ontsa kontent zitakela, balitu zazpi mando, bazituela galduak hainbertze. Etchekeo nausiak erraiten dio, zazpi mando berriz zirela harendako. Hitzeman zaizkon zazpi mando ere eta bertze aldiz segurki aski diru bertze zazpiren erosteko. Gure mandozaina ontsa kontent zen. Nola ez-baitzen espantutua, berriz hasi zen bere komertzari. Ikhusten zuen ardura bertze mandozaina, bere mandoak ebatsi zaizkona, bainan

hau etzen hurus gehiago bere hamalau mandoekin. Eritasun batek lothu zituen eta jautsi jautsiak ziren lauetara, lasterrik etzaion gelditu bihi bat. Ethorri zen bertze mandozainaren atchemaitera eta galdatu, nola egin zuen aintzinean bezembat mandoren izaiteko. Bertzeak erran zion: huna, holako zubi azpian jakin diat, nola hatchemanen nintuen ene mandoak, hik ere jakinen duk zerbait dudarik gabe. Gure gizona badoha. Gau erditan ethortzen dire sorginak, harrama handitan atabal eta tamburina soinuuz. Oro arras kontent ziren eta eman ziren dantza ta zabaletan zabaletan egiten. Gero batek dio: holako etcheko anderea sendatua izan da. Izan behar da norbait, hunat heldu denik guk zer erraiten dugun, eskutatzer. Behar dugu miatu zubi hunen azpian. Denak badohazi eta atchemaiten dute gure mandozaina, ez dakiena non gorde. Batek jo zuen eta bertzeak uchatu. Hola erabili ondoan botatu zuten urera eta han akabatu zen gure mandozain ohoina. Bertzea aldiz bizi zen aberats eta hurus bere familiaren erdian.

Dembora hartan bizi nintzen etche ttiki batean zubi haren aldean eta galdu ziren arizan nintuen mandozainaren leinuak. Geroztikako berririk ez dakit, bainan uste dut hainitz sorgin berek igorri zuten izaitekotz Ameriketara gaindi bere pekatuen pagatzerat galtzagorriren gana.

Diskoa: 1101.

Lekukoa: Pierre Labadie (Hazparne). Alemanian atxilotuta, 1917. Ipuina.

Biltzailea: H. Urtel. Argitaratzailea: K. Bouda.

[Ostu ezin zuen lapurra]

Behin bazen muthiko bat pesta egiteko idea zuena eta dirurikan ez. Lagunekin egin zuen arriñamendu bat, ekharriko zuela pestaren egiteko pittika bat eta joan izan zen bere pittikaren ebastera. Ebastera joaitearekin borda borthan agertu zaion pittika hura eta lotzera entseiatzarekin pittika bethi gibelerara johan. Berriz ere aintziña, berriz ere gibelerara johan. Ezin egin zuenean itzuli zen gibelerat. Handik orduko astean joan zen konfesatzera bere herriko aphezari. Herriko aphezak erran zaion, konfesioa egin eta, bazuenez beste pekatuirik. Bai, jauna, aldi bat entseiatu niz nahiz ebatsi pittika bat, bainan ez dut ebatsi. Ebatsi beno bekhatu handiagoa egin duzu. Artzain jauna,

esken ba, bertzerik etzan egin. Behar duzu pagatu. Zombat, jauna. Hamar libera. Hamar libera ateratzen du sakelatik, aphezari eskentzen dio eta aphezak eskia hedatzearekin harek gibelerat. Berriz ere eskentzen dio, aphezak berriz ere hartzerat, muthikoak gibelerera tira. Eta erraiten dio: emazua, eman gogo balimbaduzu. Hori eni hola egiten zautan pittika harek ere, jauna'.

Diskoa: 1.102.

Lekukoa: Noel Irigoien (Ahinize-Mongelos). Alemanian atxilotuta, 1917. San Fermingo peria.

Biltzailea: H. Urtel. Argitaratzailea: K. Bouda.

Iruñeko ferietan iragan San Ferminetan
Andaluziak arribatu ehun zaldi tropetan
merkhatu ederra zitzautan zaudelarik bi lerrotan.
Batto zen zaldi pikar eta churia, nik hartan bota begia,
Andaluziak egin zautan lau untza urrheren galdea.
Eskent orduko erdia: har zak, hire duk zaldia.
Jende (orok zioten, eskeniz dolutua).
Eskapatzeko izan banu bi arditen tokia,
gizonez inguratua iduri preso hartua.
Utzirik bide handia, hartzen dut oihan bazterra,
zaldia nuen desferra, begi batetik okherra,
aise joitzen zuen kitarra ezularekin uzkerra.
Nonbaitik argi aldera arribatzen naiz etchera,
emaztea jalgitzen zaut argiarekin borthara
eta jarri zaldiari beha, ez baitzen kontent sobera.
Hauche duk zaldi tcharra, gehiago denik chaharra.
Huntan chahutu dauztaka nik familian beharra,
bi sositetan sal nitzazke zaldia eta senharra.

[Ehiztaria eta gerezidun erbia]

'Aldi batez ihiztari bat ari zen bide bazter batean gerezi jaten ikusi zuen erbi bat heldu zela hari buruz. Ez jakin zer egin, arma hutsa zuelakotz. Khargatzen du arma gerezi echurrez eta eskapatzean tira zen erbiari gibealeko aldetik. Bainan erbiak bere bidea segitu zuen. Handik urthe baten buruan ikusi zuen erbi hura bera hiru gereziekilan bere bizkarrean. Egun batez gerthatu zitzen promenatzen bere armarekin eta errekontratu zuen erbi hura gerezi ondo bat bizkarrean, eta tiro batez bota zuen'.

Diskoa: 91

Lekukoa: Joseph Jaureguiber (Larraine eta Gotaine-Irabarne).
Alemanian atxilotuta, 1916.

Biltzailea: H. Urtel. Argitaratzailea: K. Bouda.

Buhamen feidak.

'Atzo goizan phartitü nuk Phaltzurdiko feidetara, han erosi diat hiru ehün mando, bost ehün zamari eta berrehün ahartchikiro. Hurak oro har eta, juaiten niz Toulousatik barna Paueti goiti, Bayounako elizondoko harriphikatüzko plazaren gaiñgaiñala. Hara heltü nintzarian, benintzan arras gosetia orai bezala, juaiten niz hanko taharnarik hoben hobeniala, galthegiten derogü etcheko-anderiari, eman lizagün buchi bat jatera. Ekharten deikü hamazortzi kopa-ezne, himerezü talo, lau cherri, bizi errerik, eta barrika erdi bat ardu. Hurak oro jan eta, galthegiten derogü zomat zen gure khosta. Erraiten deikü, erreal baten erdia. Hasten gira batak ikher, bestiak ikher, zarparen zolatik ikher, bena jinkuaren phartez ez günian zantima bat ere sakolan. Bena gure anaye handia(k) Brazila kurritürrik, hanitch lekhütan ebillirik, hanich ikhusirik eta aphür ikhasirik idokitzen dü erreal baten erdia zarparen zolatik. Gure khosta phaka eta, juaiten gira plazarat hungi dantzara. Jiten zaikü gizun chahar chahar bat, erraiten deikü, ez ginela hungi dantzatzen; gük bai, harek ez, gük bai, harek ez, harek guri bürdün-sardiaz sista, guk hari thü zirista. Arte hartan zereikün baratchügaizt handiak gure hazienda güzia ebatsi'.

Diskoa: 1089-1090

Lekukoa: Joseph Jaureguiber (Larraine eta Gotaine-Irabarne).
Alemanian atxilotuta, 1917.

Biltzailea: H. Urtel. Argitaratzailea: K. Bouda.

'Arrolanen haurzaroa.

Arrolan haur ediren bat zen. Ziberoko ülhain batek ediren zian Bortian. Egün batez, juaiten zelarik bere behieki aspaldian izan etzen lekhü batetan eta juaiten zelarik ediren zian kexa bat. Hartü zian bereki eta egüna igaran zian phentsamentükan zer izan behar zian kexa hartan barnen. Galan heltü zenean olhala zabaltü zian kesa eta ediren zian haur sorthü berri bat. Lehen egünetik bere haurra bezala hazi zian bethi bere behiaren esnetik, non behi hura amaño deitzen beitzian. Haurra handitü zen berehala. Üdüri zeion ikhusten ziala

handitzen. Egün batez amaño deitzen zian behi haren chahala galdu zian eta haurra Igorri zian tcherkhatzera eta ekharri zelon otso bat eta ezarri barrükian chahalaren lekhian. Juan zen aitaño deitzen beitzian ùlhaina aitañori erraitera: aitaño ekharri diat chahala, aigü ikhustera. Juan zen ùlhaina barrükiala eta ikhusi zian otso bat ziala, chahalaren phartez. Erran zelon: hau düka chahala? Ene haurra, hau otso bat dük. Erran zelon; aisa hatzaman düka? Ez hanitch zalhe züzün eta egiten zitazün gliska zombait beharriti ekharri beitüt. Aitañok: behar diagü eho. Hunek jan dik amañoren chahala. Handik aitzina ùlhain hura etzen batere fida haur haren, zeren geroago azkarrago ari beitzelon. Eta eman zelon Arrolan izena. Ekharren zeitzon egür hazi eli bat izigarrikoak, hanitch gazte zelarik. Egün batez deliberatü zian behar ziala lotserazi. Lotseria sarthüz geroz hun eginen zeiola. Olha aizo batetan beitziren artzanhor eli bat hanitz gaitzak. Egünaz hitzartü zian artzaineki, galian Igorriko ziala Arrolan eta tzakürrak hazi litzen. Galian erraiten deio: errak. Arrolan, behar dük Juan sühaziaren tcherkha Nekech olhala. Juan zen haurra eta heltzean artzanhorak jausten zaitzo gainean eta bat hatzamaiten bere zankhotik eta hartaz besteak joiten eta heltzen Nekech olhala. Gai hun! Hora nüzü sühazi buchi baten tcherkha, plazer badeitadazie eman. Artzainek emaiten deie ilhinti bat sütan. Erraiten dü Arrolanek: hori düziea gizonari emaiteko sühazia? Beitzien artzainek egünaz sarthürik hiru gizonek sükhübel bat. Hura hartzen dü eta jualten da aitañoren gana. Erraiten deio heltzean: orizü sühazia! Aitaño harritü zen ikhusi zianean sükhübel hura eskietan. Hantik aitzina, hantik dembora lüze gabe despeitü zian Arrolan gure ùlhainak. Arrolan gazterik jin zen armadetan eta hil(a) izan da Roncevauxko aldean üskaldünetaz. Arrolan kolpatü zenean jo zian trompeta eta bere lagünek entzün zien bost lekuatan erran nahi beita hogoitabost kilometratan. Erran zien lagünek: Arrolan akabo dük, trompeta hola jo dienean. Etzen gezürra'.

Diskoa: 1.091

Lekukoa: Joseph Jaureguiber (Larraine eta Gotain-Irabarne).

Alemanian atxilotuta, 1917.

Biltzailea: H. Urtel. Argitaratzailea: K. Bouda.

'Juif erranen pasagea.

Badeia mündüko gizonetan juif erranen bizia beno terribleagorik? Bere sorthe tristeak kausatü zelon thürmentü handia. Egün batez

Diskoa: 486

Lekukoa: Pierre Askarateil (Altzai). Alemanian atxilotuta, 1916.

Ipuina. J. F. Cerquand, *Contes et légendes*, XVI,
70. orrial. 'Legendes et récits populaires du Pays Basque',
Bulletin de la Société des Sciences, Lettres eta Arts de Pau,
1874-1877 eta 1884-1885 urteetan.

Biltzailea: H. Urtel. Argitaratzailea: K. Bouda

'Altzaiako dragona

Zuhurreko oihan bazterrian bada mendi larre bat deitzen Azalegi machela, eta haren erdichetan harpe lezedün bat. Nuizpait üngürüne hetako artzainek kabale galtzen zizien eta ez herecharik ihune edireiten. Egün batez harrigarri zen sügia lezetik jelkhirik, edatera juaiten ikhüsi zizien, büria hurian eta büztana orano harpe khantian. Hatsaz beraz arresak biltzen zitizün harpila eta osorik iresten. Zer egin behar zen othian? Dembora berian bazen Athagin etcheke seme bat deitzen Chibalie, armadetan egonik, aphotoruaren lotsa etzena. Behar ziala jakin, nausitüren zenez herensügiari, behi larrü bat pholboraz betherik zaldi batetan ezarten dü, zaldia elhorritze batí. Mendi hegian gainti Azalegi machela behera larria durdullaskaz lerrerazi zizün harpe aitziniala. Baia bail jinko hunak eman zeion dohañian petik gora Chibalie Igan zaldiari inhaziaren pare ibarra behera. Altzairat bühürtü zeneko Hangaitzeko lephoan entzüten dü tzintzarrada bat bezala, ondotik herensügia behi larria iretsirik eta pholborak sü hartürrik, ltheko oihana behera bagastak büztankhaldüz hausten karraskaz. Altzürükün gainti jo zizün itsasoa eta han ito. Chibalie Athagi aldiz herensügiaren hüstiak eta herotsak odola hur bilharazirik ohian sarthü zen eta hartarik hil. Diozie zaharrek, herensügiak baziala zazpi bürü'.

Diskoa: 505

Lekukoa: Pierre Askarateil (Altzai). Alemanian atxilotuta, 1916.

Biltzailea: H. Urtel. Argitaratzailea: K. Bouda.

'Maskadak

Huna zer diren Chiberoan ihautirian egiten diren libertimentiak eta nula plantatze diren. Herri batetan nahi dütienean maskadak egin, jüntatzen dira mothiko gaziak eta beren artean hitzartzen dütie jokiak. Ordenarezki badira hogei eta bortz, hogei eta hamarreta artino. Ororen aitzinean dabila tcherreroa; hura beztitürrik da besta gorri

bateki aitzinea oro garnidüraz betherik, zagollak balus beltzez, galtza churi eta oski arhin pare bateki, bunet gorri bat pumpu bateki, gerrikoan hede bat oro tchintchaz betherik eta eskian makhila bat haren phüntan zamari bilho flok bat; hura aintzinea ebilten da makhila üngürü erazten dialarik. Hartarik landa hora da gathieroa, hura beztitürik da tcherreroa bezalache, bena eskietan badu gathia deitzen den trastü bat. Gero hora da kantiniersa, harek badü kota llabür bat eta tchapel zabal bat, saihsian ekhartan dü hede batetarik tchilintchau barrikota, edaluntchi lüche bat. Hartarik landa jiten da zamalzaina, hura haitatürik da mothiko propi eta dantzarienatarik, harek etchekiten dü zamal bat gerrikotik tchilintchau eta azote bat eskian, bürían badü koha deitzen den tchapel handi bat. Gero hartarik landa kherestuak, bi gizon gothorrik balujez bezi eta makhila bederareki eta bürían kalota bat pumpu bateki. Horietarik landa kükülleroak üjatten dira sei edo zortzi, hurak beztitürik dira besta gorri bederareki, pantalu churi churieki eta bunet gorriak pumpu bateki, eskietan zahago llabür bedera. Gero badira hetarik landa manitchalak, hurak beztitü dira besta gorrieki eta pantalu beltzeki, banda holli bat saihsian eta dabentia larrüzko llabür bat eta martellü eta trükejak eskietan, kalota bedera saihsila. Hetetarik landa jaun andereak, jaun tchapel tchütareki, redengotareki, kana eta ezpata, anderea ahal bezain untsa bezi churiz, tchapel ejer bateki. Gero laborari laborarisak, laboraria phertika bat eskian nüt bateki. Gero entseñaria bandera ttiki bateki beltchez bezi eta hiru koloretako arriban(t) bat eskuñetik besapen gainti'.

*Joxe M. Etxebarria L.k
prestatu du testo hauen argitalpena.*

Sorkuntza

Sorkuntza

Bizkarreko zama

Luis Maria MUJICA URDANGARIN

Eufrasio Iturrietak eskua pasatu zuen, sudurtzuloak ongi irekita, ezpainetan geldituriko listua kentzearren. *Xinko* txakurra usnaka zebilen latoizko tomate kaxan.

Añarbe herriko eskolakumeak harrika egiten zioten, maiz, txakur argal, erkin, milingari. Larrene zubiko zumetan arratoi-harrapaketan jardun ohi zuen. Ile bakaneko *Xinko* ñañarroari zenbat harri ez zioten jaurtiki herriko mutikoei! *Xinkok*, gauero, etxe-atarietako zabor-kaxak, jaki-hondarrak, sukalde hondoetako leiho-ertzak uzkur miatu ohi zituen, zerbait jangarria aurkitzeko ustetan. Txakurra itsusia zen. Ilea bakan edukitzeaz gain, mozturik zeukan isatsa, asto batek hozkatuta.

Eufراسيok, otartetik aterata, tomate-xerra meheak ematen zizkion, noiz-noiz, txakurrari. *Xinko*, gehienetan, arkakusoak harraputzen egon ohi zen nagusiaren ondoan. Eufراسيok eskale errenari, Ubillos baserrian, ostegunetan, Ximonak txorizo-muturra, aza hostoan bilduta, eman ohi zion. *Xinkok*, adi egon arren, ez zuen jasotzen txorizo-azalrik ere nagusiaren eskuetatik.

Ardoa, bai, ardoa botilatik esku-ahurrera botatzen zion, animaliak egarriaren malura alkoholaren bozkarioaz, nola-hala, engaina zezan. *Xinko*, nagusiaren ahurra miazkatzean, alegeragoa bihurtzen zen une batzuetarako.

Udazkenetan gaztain-aleak ez zitzaizkion inoiz faltatzen Eufراسيok eskaleari, eta *Xinkok* ere parte zuen oturuntza hartan. Gaztainak jan ondoren, *Xinko*, berriro, arkakusoak ehizatzen jarri ohi zen, hortzak sabelpeko iletan zehazki sartuz.

Ilunabarreko itzalak erortzear zeudela, Jaxinto agoazila eskalea zegoen tokira azaldu zen. Une hartan, kasu, ziztu bizian auto nabar bat igaro zen, kea zeriola. Euria egin berria zelarik, potxingoetako urez sano ziprztinduta gelditu ziren Eufrasio eta *Xinko* txakurra.

–Mekauenla! Alu zikina! –oihu haserre Eufراسيok, galtzetako ur-orbanak eskuz astintzen zituelarik.

–Kontu handiagoz ibili beharrean zaude –agoazilak Eufراسيori paper zimurtu bat luzatzen ziola.

–Zertara zatoz gaur? –erantzun zion Eufراسيok etsipenezko soa botaz udaletxeko agenteari.

Une hartantxe txori-talde galanta iritsi zen errekatik makaletara, eta zalapartatsu gelditu abarretan. Eguzkiaren azken izpiak gorri eta ubel erortzen ziren uretara.

Xinkok muturra sartu zuen Malkarreta errekan, eta inguruko ur-ispiluak (oskorriren koloretan zikinduak) sabelera, bozkarioz eta oparo, murgildu ziren.

–*Xinko*, ez ezak hainbeste edan, bestela arratsaren gorriaz mozkortuko haiz.

Ondoren, doinu burlosoz eta zigarroa astiro pizten zuela eska-leak agoazilari:

–Zer katramila duzu gaurkoan nire aurka?

Agoazilak paper bat utzi zion eskuetan mespretxuzko aire batez. Eta gero:

–Adierazi beharrik ez dago zergatik igaro beharko duzun gaua kartzelan. Barrenetxeko Balerianak atzo baratzeke tomateak ostu zenizkiola salatu digu.

–Nik tomateak ostu?

–Zuk, noski! Aski duzu hemen dioena irakurtzea –harroxo agoazilak, bekainetan erlemandoa bezain galanta zuen gara-txoia Igurtzilz.

–Ni ez nintzen atzo Barrenetxetik igaro. Salaketa hori gezurra da, gaur goizean iritsi bainaiz herrira. Beste eskaleren bat izanen da.

–Ez, Añarbeko herrian ibiltzen den ia eskale bakarra zeu zara –agoazilak oraingoan oinpetan zuen harri-mokorra bortizki kolpatuz–. Zaude isilik. Tira, paraje hauetako lapur bakarra zeu zara. –Eufrasio odol-bizitan jarri zen agoazilarena entzutean, eta zigarroa amorrazioz lurrera jaurtiki zuen. *Xinko* ohartu zen agoazilak nagusiari irainen bat –edo ezbeharrezkoren bat– esan ziola, eta hortzak erakutsi zizkion. Agoazilak supitoan eskua jaso zion txakur txaldan rnalapartatuari. *Xinkok* belarriak rnakurtu zituen.

–Paper hau alkateak sinatua duzu. Nirekin udaletxepeko itzale-
ra etorri beharrean zaude.

Xinkok zaunkari ekin zion, nahiz eta bere zaunkak aski etenak izan. Anirnaliari orduan:

–Isilik egon hadi, txakur leloa, bestela bizkarrezurra okertuko diat!

Eufrasiok gerrian sokaz loturiko galtza lasakak altxatu zituen, eta solaskidearen erretollikari erantzun:

–Kontu gehiago diozunarekin. Ni ez naiz lapurra, gizabidezko pertsona baino.

–Gura duzuna esan, baina nirekin etorri beharrean zaude, agentea naizelako.

–Zu agentea...? Bai, nik bezala, tripazorriak dituen agentea...

–Errespetu gehiago nirekin. Alkatearen ondorengo nauzu. Neri fijo obeditzen zait.

–Tira... Zu eta alkatea zoazte potrojorrara, koño!

Beste txori-saldo handia etorri zen inguruko haltzetara gaua iga-
rotzera. Hegada zalapartatsuaren ondoren, paraje osoa isilik geratu zen.

Eufrasiok ardo-botila astindu zuen, beste behin; eskaleak, zaka-
zaka, edatean lurrera isuririko tantoetatik *Xinkok* ere bere partea izanen zuen.

–Hain harroxkoa jarri zarenez, ea, erakutsiezadazu zakutoan duzuna.

Zakutoak konkor berezia zuen... Auskalo, tomateak ez ezik, patata ostuak ere ezkuta zitzakeen bertan.

Agoazilari, ohartezean, *Xinko* zatak usnatzen hasi zitzaion. Txakurrak arratoi baten hozkada ere zuen belarri ondoan, odolezko orbain tipia. Eufrasiok eskuetakoko papera agoazilari itzuliz:

–Esadazu agiriak dioena. Bi urte dira, gutienez, paperik ez dudala irakurtzen. Azkeneko gutun irakurria Joxepa emaztea Iruñeako ospi talean hil zela komunikatu zidatenekoa izan zen.

–Lehen ere adierazi dizut, garbiro, alkatearen aginduz gaua kartzelan igaro beharrean zarela.

–Ez al duzu ulertzen? Zergatik salatzen nauten jakin nahi nuke, zehatz.

Jaxinto Barberena Joankorena deitura zuen agoazilak ere ukoa eman zion paperean idatzitakoa leitzeko, berak ere ez baitzekien irakurtzen.

–Alprojal Legea lege dal –agoazilak. –Ondoren, hontz baten ulua sei pago eta lau haritz zeuden basotxoan entzun zen. *Xinko* txakurra Eufrasioren hanketan ezkutatu zen, bada-ez-pada, bi gizonen artean zerbait deitoragarriagoa gerta zitekeela eta-. Orain hilabete bat esan nizun alkateak ez zinduela zubipean lo egiten ikusi nahi.

–Ah, ez? Zergatik ez dit, horretaz, bere etxeko ezkaratzea aterpetzat uzten?

–Ez duzu guti eskatzen, ahogorri horrek! Agintariei ez diezu inolako begirunerik.

–Baliteke... –eskale elbarrituak makilazko hanka bide-ertzean apoiatzen zuela.

Andresoro baserri parean bi izar piztu ziren, supitoan, ortzeari argizalolak ezarriz. Eufrasio udaletxeko kartzelan, zeru oskarbipean baino epelago egonen zela pentsatzen hasi zen, okerragoen kontsolamendurako.

Eskaleak beste tragoxka botilatik. *Xinkok*, Eufrazioren hanka tartetik so, musajea botilarantz altxatu zuen, zinkurintxo apal batzuk ateraz.

–Nazkantea! Mozkorra! Ez naiz hemen gau osoan zure zain egonen –agoazilak erretxin, bideko harri bat zangoaz kolpatuz.

–Edaten ere debekatu behar al didazu? Zu al zara, ausaz, herriko tabernaria?

Xinko txakurrak, berriro, hortzak erakutsi zizkion agoazilari.

–Nola? Mehatxuka jarraitzen al du txakur txankalapito honek? Bere beldur naizela uste ote du? –Eta segidan agenteak ostiko galanta arratoin-itxurako animalia gaisoari. *Xinkok*, ihes egin ordez, hortz ziurra sartu zion kolpean galtzetan, zarratada eginez–. Arratolkumeal Xomorro nazkagarria! Oraintxe ikusiko duk nor den Añarbeko agoazila... –Jaxintok, galtzarbean gorderiko makila lodi-mozkotea ateraz, eta ongi apuntatuz, txakurra buruan tinko jo zuen, hantxe bertan seko utziz.

Eufrasio Iturrieta eskaleak orduan:

–Astoa! *Xinko* akabatu didazu, munduan ni bakarrik utziz. Ez daukazu eskubiderik animalia era hain krudelean garbitzeko.

Eskale elbarrituaren begiak malkoz bete ziren, bihotzeko malura sobera sentituz. Biziak aitzinera bakardadea eskainiko zion. *Xinkok* zenbat arratol, txori eta katakume ez zion bere bizian harrapatu, leialki... Dudarik gabe, Joxepa emaztea, itsututa, ospitalean hil zitzaionetik, *Xinko* zuen lagun bakarra Eufraziok. Joxepak ez zion semerik eman, medikuak haurdun zegoenean ebaketa baldarra egin ziolako. “Joxepa, semerik ez badidan ematen ere, askatasuna ez zigun inork kenduko... Ze zoriona ilargia gauetan, haur-zotirik gabe, hire ondoan kontenplatzea!”

–Benga, alferrontzia! Zatoz nerekin! Txakur aluak merezi zuena hartu du! –agoazilak eskale penatuari.

–Ez duzu eskubiderik zakurra horrela hiltzeko. *Xinkok* zarratada bat baino ez dizu egin.

–Zarratada bakarrik? Ikus ezazu galtzapean dudan hozkada...

–Agoazilari odol-hari mehea zerion orkatilatik.

Eufrasiok mendi aldera so egin zuen, tristeziatz. Xinko bere oinetan ziplo ikustea ezin zuen etsi. Egun hartatik gerora pairatu beharko zuen bakardade zurrean zeukan hark pentsamena. *Xinko* desagerturik, zer egingen zuen bakarrik mundu eskergabe eta anker honetan?

Kolore urdin hotzezko ortzean beste izar bat piztu zen, Ollarri muino aldera.

Agoazilak, segidan, tenore zakarrez:

–Udaletxera bizkarrean eraman beharko nauzu. Zure txakurrak eginiko hozkadaz ezin naiteke oinez ibil. Makur zaitez! –Eufrasiok betazalak ireki zituen harriduraz, eta hatzak errepasatu bizar metalikoetatik, laztanka bezala–. Ez ezazu ez-adituarena egin... Zaurituta nago.

–Ni makurtu? Daukadan hanka bakarra txit ahula dut, soinaren pisu guztia berak daramalako. Elbarria naiz.

–Berdin da, koño! Agindua ematen dizut, ez erregua egiten. Ez ezazu ahantz herri honetan agintez alkatearen hurrengoa ni neu naizela.

Eufrasiok eskumuturra pasatu zuen sudurpetik, eta *Xinko* txakurrari etsipenezko azken soa bota zion, "Txakur honek gizabidez lurperatzea ez al du merezi?" agoazilar esaten ziola Xinkoren begi zabalduet gauaren ihintza bizi hobe baten promes bezala erortzen hasi zitzaion.

Eufrasio, bide-ertzaren kontra ezarrita, makurtu egin zen Jaxinto agoazila bizkarrean zamatzearren. Agoazila zangalatraba bizkar konkortuan jaso zuen.

Berrehun bat metro eginda, behekoak golkoari:

–Zer, ez al da ikusten oraindik herria?

–Ez, oraindik ez.

–Luzaroan eraman behar al zaitut asto moduan? Nire hezurrok pitzatuta daude.

–Bai, bide luzean.

–Mesede hau eginda gero, kartzelan sartuko al nauzu herriko etxera ailegatzean?

–Noski, kartzelan.

–Xinko txakurrari inork ez al dio lurrik emanen?

–Inork ez.

–Zuregatik mundu honetan bakarrik geratuko naiz...

Behekoaren galderak eta golkoaren erantzun murrizak katean zihoazen.

Ilargia lagunkide azaldu zen Altziturretako borda ondoan. Ilargiaren argitara Eufrazioren begiek kalentura zuten, ze Xinkoren herioa eta bideko zama gaitzeziak zitzaizkion eskaleari.

Beste seiehun bat metro ibilita, Eufraziok bizkarrean zeramanari:

–Honezkero herritik hurbil egonen gara, ez da?

–Ez, oraindik ez.

–Ezin dut gehiago. Unatua, leher eginda nago, gizenegi zaudelako; gainera, zure oinek gaizki usaintzen dute.

–Ez ezazu hainbeste hitz egin.

–Zerria zara, zikinal

–Zuretzat okerrago –agoazilak doinu burlosoz.

Eskale gizagaisoa berealdiko eseak egiten hasi zen, bizkarreko zama eraman ezinez. Instant batez "Mando baten gañian Domingo Kanpaña, / azpian dijoana mandoa dek baña, / gainera ere badek azpikoa aiña" bertso famatuaz oroitu zen. Bordaren ondotik igarotzean, asto bat atera zen zalapartatsu arrapaladan. "Ah, ni languntzera baldin bahator nolako mesedea!" pentsatu zuen Eufraziok. Astoa, ordea, ospa joan zen eta segidan basoa eta bide estratako harri zuriak baino ez ikusten jarraitu zuen.

–Lagun, ez al zintezke jaits ene bizkarretik, une batez, pattarra edan dezadan? Oin makaloi indar apur bat eskaini nahi nieke.

–Inolaz ere ez! Mozkortzea legearen aurkakoa da.

Ez naiz sekula mozkortu. Kemen pixka bat behar dut zuzen jarraitzeko.

–Zure eginkizuna orain ni udaletxera eramatea da.

Hontza orduantxe igaro zen uluak, algarak bailiran, bi bidaiarien alboan botaz. Eufراسيok argi-xirrinta batzuk ikusi zituen herri aldera. Ezin zuen ghiago.

–Honezkero eliz dorrea ikusiko duzu, ez da? –galdera algoazilak bizkarrean nekoso zeramanari.

–Ez, oraindik. ez.

–Eta udaletxeko balkoi gaineko erlojua? Ezta ere.

–Eta herriaren sarreran dagoen zubia?

–Gutxiago...

Dagoeneko, *Xinkoren* aurretik Eufراسي eskaleak eduki zuen *Lixta* zakurra itoriko presa ondora hurbiltzen ari ziren biak. Arbillun zuen izena presa sakonak, Sasiola errotaren aldaparo izanak. Eufراسيok “Bizkarrean daramadan alu honek, txakurra hil eta bizkarra hondatzeaz gain, kartzelan sartu nahi zidak...”, “Orain diat aukera ezinobea guztiaren ordainak itzultzeko”.

Presako uretan ilargia dizdiz zegoen, Malkarreta errekaaren azalean bezala. Igel bat kantari hasi zen; Eufراسيok *Lixta* zakur itoaren begiak ikusi bide zituen, oraindik, uretan. Kurioski, irripar geldo bat atera zitzaion ezpainetan eskaleari, nekearen akabera susmatuko balluan...

–Orain ikusten al duzu elizako dorrea? –agoazilak.

–Ez –erantzun murrizta goikoak.

–Eta udaletxeko erlojua?

–Ezta.

–Eta herriko zubia?

–Ezta ere...

Eskaleak, agoazilaren azken erantzuna jasotzeko astirik hartu gabe, bizkarra ezkerrera makurtu zuen zehatz, eta goiko zama –zaku astuna baillitzañ– presa sakonera kolpean bota, agoazila ur beltzetan agudo ezkututzen zelarik. Presaren sabelean gur-gur hotsa entzun zen istant labur batez. Igela isildu zen eta ilargiaren isla zazpi zatitan puskatu... Eufراسيok gau hartan, behintzat, bere burua kartzela ilunetik libre ikusiko zuen.

Errauts artean topatuak

Pello OTXOTeko VAQUERO

Jakin dakienak
ez du zergatik jakin ez dakienari
jakinaren berri eman behar,
baldin eta jakin ez dakien honek
jakin dakienari jakin nahi duela
jakinarazten ez dion bitartean.

Isiltasunak hitz egiten digu,
askotan aldiz,
luzaro hitz eginez
isiltasuna besterik ez dugu jasotzen
erantzun modura.

Krimen bat labanaz, pistolaz, pasioak jota
edo gorrotoaren itsualdiak eramanaz egina,
beti krimen bat da.
Krimen bat justiziaren bila eta bakea lehenetsiz
balizko justifikazio etiko guztien izenean egina,
beti krimen bat da.

Xaboiaren zereginetako bat
eskuetako zikinkeria kentzea da
gaixotu ez gaitezen.
Eta bihotzeko zikinkeria kentzen ez duen arren
denok eskuak garbitzen ditugu,
baita bihotz zuriek ere.

Garapenak izaera kuantikoa dauka:

Aldaketa beharrezkoa denean
ez dago egoera aproposik,
eta egoera aproposa denean
ez dago aldaketaren beharrik.

Oihurik ozenena
ahoa ireki gabe sortzen da,
geure barnean
oihartzun betea egiten duena,
eztanda baillitzan.

Besteak epaitzen dituen hantuste puntu altua dauka,
baina besteak epaitzen ere jakin behar da
norbere burua epaitzen jakiteko.

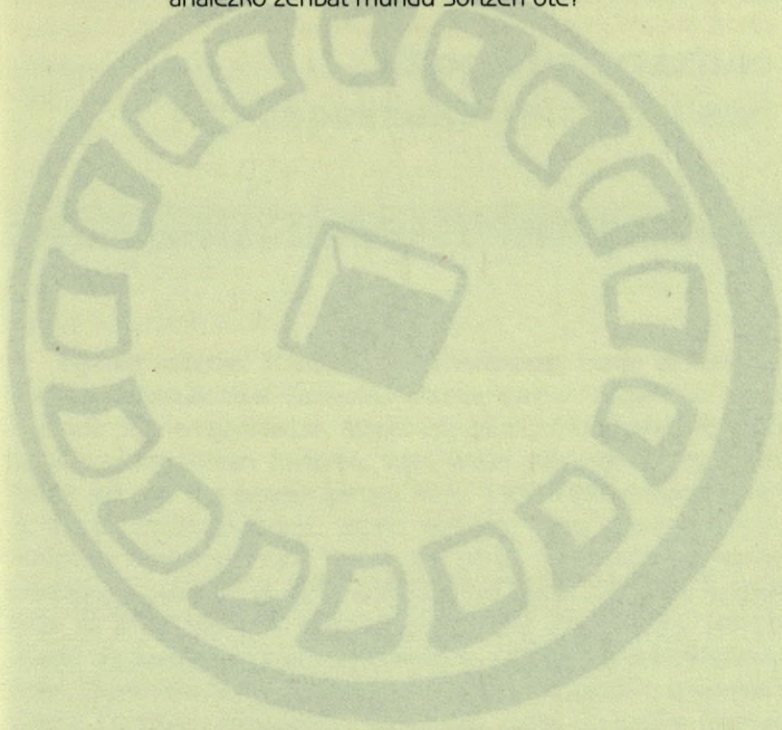
Alaitasuna eta poza
bizirik gaudela adierazten diguten
indar berberaz,
bizirik gaudela diote, halaber,
oinazea eta mina.

Badago kontzientziaren beste egoera bat
errealitatearen ikuspegi anitza ematen diguna.
Eta bere mezuaren igorleak ez dira
Meltxor, Gaspar eta Baltasar,
baizik eta Glen, Jhonny eta Jack,
eta hauen abizenak, Grant, Walker eta Daniels.

Nola erpinek eta ertzek
geometria bilatzen duten
formarik gabeko espazioan,
halaxe argiak
pausagunea aurkitu nahi du
iluntasuna nagusi duen mundu honetan.

Heriotza ez dago mendietatik haratago
geure sorbalden atzean baizik.
Emakume ahotsaz xuxurlatzen du ahopeka
eta Pepito Grillo itxura dauka jaiegunetan.

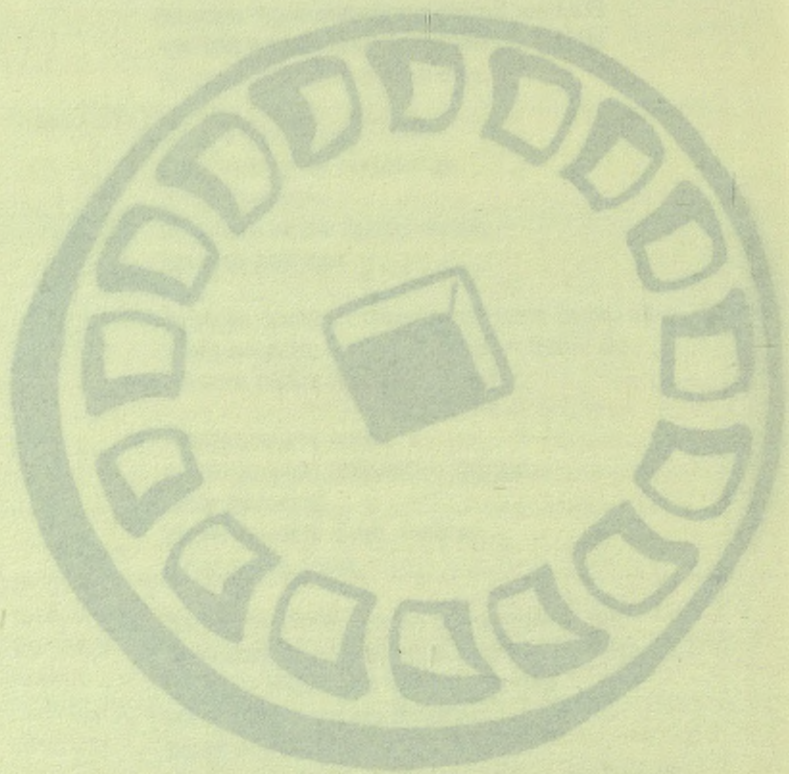
Barrunbearen hutsunean
zenbat oihartzun sartzen dira?
Eta haur baten ametsetan
ahalezko zenbat mundu sortzen ote?

Itzulpenak

Itzulpenak

itsulpenak

Biografia orraztuz: Tito Espainiako gerra zibilean

Žarko Petan. Itzultzailea: Asier AGIRRE

Egiaren kaltetan, Titoren karisma-sortzailleek haren bizitzako bi gertakari ezkutukoena saihesten dituzte, propio: Espainiako gerra zibila eta Stalinen garbiketak. Atzoko eta gaurko munduaren historiari begira, neurri batean bederen, hain latzak izan ziren bi gertakari horiek aldi edo une berean gertatu ziren: 1936-1939 artean. Gainera, batak ondorioak eragin zituen bestean, baina horren gainean aurrerago mintzatuko naiz; lehenik eta behin, azter dezagun Titoren jokabidea aipatutako bi gertakarietan. Titok behin eta berriz esaten zuen ez zela Espainiako gerra latzean sekula izan. Gerora, damua agertu ohi zuen jendaurreko agerraldietan, hitzaldietan eta elkarrizketetan, Espainiako herriaren borroka heroikoan, nazioarteko brigadekin batera, Francoren armadaren (Alemaniako naziak eta Italiako faxistak alde izan zituen) aurka, esku hartu ez zuelako. Ezin esan gabe utzi, haatik, nazioarteko brigadetan boluntario ugari zeudela Jugoslaviatik joanak, gehienak komunistak, eta, haietako batzuk, 1941-1945 urteetan, partisau-buruzagi izanak, Titorekin soinez soin ibiliak.

Jugoslaviako Alderdi Komunistaren goi-funtzionario eta Komin-terneko agente zen aldetik, Tito gerrarako boluntario bila ibili zen Europa osoan, ondoren, legez kanpo, Espainiara bidaltzeko. Hasiera batean, gerraren balantza errepublikarren legezko Gobernuaren alde jartzea lortu omen zuten, nahiz eta, 1937tik aurrera, batik bat tropen eta gerra-makineriaren nagusitasunari esker, Francoren armadak gerra irabazi. Etorkizunean Jugoslaviako presidente izango zen Titok

garai hartan jokatu zuen paper garrantzitsuaz ezer gutxi zekien jendeak. Bere burua goraiatzeko edozein aukera baliatzen zuela jakinda, zer pentsatua ematen du Titok Espainiako gerra zibilaz hain deseroso hitz egin izanak. Zergatik ote? Akaso bere gerra ez zelako? Edo ziur ez zelako?

Gusti Jirku-Stridsberg vienar idazleak autobiografia benetan paregabea idatzi zuen *Nire bost bizitzak* izenburupean. Liburua eslovenierara itzuli zuen Drago Druškoviè-ek bost zatitan emana datorren nobelaren konposizio originalaz ohartarazten gaitu: *Austria, inperio handia –errepublika txikia; Jugoslavia, Balkanetako feudalismoa– balkandartutako demokrazia; Stalinen Mosku, askatasuna burgesiaren aurreiritzi bat da; Espainia, ezezagunen gesta-kanta; Suedia, oinarrizko humanismoaren erdibide*. Niri, jakina, azkenaurrekoa interesatzen zait gehienbat, egileak Espainiako gerra zibilean bizitakoak deskribatzen baititu. Han, besteak beste, erizain gisa egin zuen lan eta baita berriemalle moduan ere, alemanez argitaratzen zen *Prager Tagesblatt* txekiar egunkarirako.

Nor zen Gusti Jirku-Stridsberg?

Familia onekoa zen jaiotzez, burges-familia batekoa. Vienar (banku-) burgesiak ahalbidetu zezakeen hezkuntza izan zuen, Druškoviè-en arabera. Aldez aurretik antolaturiko bere bizimodu aspergarrian, ordea, aldaketa dramatikoak gertatu zen laster, baina, ez dut presatu nahi, hurrenkeran kontatu nahi nituzke gauzak. Lehen senarrarekin, medikua izatez, ezezagun zitzaion Eslovenian egin zuen topo, mugatik gertu zehatzago esanda, Hartenstein jauregitxoan, Turška vas lekutik ez urruti eta Slovenj Gradec hiritik urre. Han, jauregiko dama gisa, kezka handirik gabe bizi izan zen. Pentsa zein azkar eta ongi ikasi zuen esloveniera, ezen Austrian eta Alemanian interes dezente pizten hasiak ziren Ivan Cankar klasikoaren lanak alemanera itzuli baitzituen. Baina, itxura denez, landa giroko bizitza lasai hura ez zen bere patua.

Gizona utzi eta Vienara itzuli zen, bolada batean kazetari moduan lan egiteko. Hurrengo urratsa oso garrantzitsua izan zen Gusti Jirku-Stridsberg-en bizitzan. Vienako *Der Tag* egunkariaren erredakzioak Moskura bidali zuen aste batzuetarako eta bertatik bertara ezagutu zuen sobietar errealitatea: kritikiko agertu zen, modu atseginean baina kritikatu egin zuen. Kanibalen artera (izen hori jarri zitoten Gustiren

lagunek komunismoaren metropolian egin zuen egonaldiar) egin zuen ikerketazko bisita hartatik asko ikasi zuen, eskola ona izan zen beretzat. Vienara bueltatu zenean, bizi guztirako arrastoa utziko zion pertsonarekin egin zuen topo. Kominterneko agente eta kroaziar komunista Štefan ezagutu zuen, zeina, Jugoslaviako Alderdi Komunistaren kide zen aldetik, Austriako hiriburuan zegoen ezkutatua. Lehen kolpean maitemindu zen berarekin (Giorgione artistaren irudiak ekartzen omen zizkion gogora gizon hark), eta, berehala, gizon gazte fanatiko hark legez kanpoko ekintza komunistetara bultzatu zuen. Neskak, egundoko grinaz ekin zien zereginel. Gusti sekula ez zen Alderdi Komunistaren kide egin, baina Štefanenganako maitasun beroak ideia komunisten aldeztaille sutsu bihurtu zuen, nahiz eta, muturreko alderdikide itsutu askok ez bezala, distantzia eszeptikoa gorde, beti, Stalinen erregimen odolzaleari zegokionez.

Garaiko Jugoslaviako Alderdi Komunistaren idazkari nagusi Gorkiè kritikatu zuen Štefani (bien harremana mikaztu zen) agindua eman zioten Moskutik azkar batean Sobiet Batasunera itzultzeko, eta honek berarekin eraman zuen Gusti. Moskuko idilio hark ez zuen luze iraun. Lehenago edo geroago preso eroriko zen susmoa zeukan Štefanek, eta horregatik konbentzitu zuen Gusti Parisera joan zedin. Ez zuen aintzat hartu, ordea, Kominternekoek alderdiaren borondatearen aurka atzerrira jotzen duten militanteenganako agertu ohi duten fidagaiztasun aski ezaguna. Gustik ez zuen, harrezkero, Štefanen berririk izan. Bederatzi urte luzeren ostean soilik jakin zuen, behin Bigarren Mundu Gerra amaituta alegia, beste jugoslaviar komunista batzuekin batera (haien artean zen Espainiako gerra zibileko heroi Èopiè jenerala ere) tiroz hil zutela, inperialismoaren aldeko agente izatea egotzita.

Itzul gaitzen berriro 1936 urtera. Espainian piztua zen, jada, gerra gordina, eta Gustik, ezkertiar intelektual askoren moduan, Espainiako frontera jo zuen. Hasieran erizain aritu zen, eta, ondoren, erredaktore eta kazetari AMI faxisten aurkako egunkarian. Egunkari hura lau hizkuntzatan argitaratzen zen: gaztelaniaz, alemanez, frantsesez eta ingelesez. Espainian zen artean, Gusti buru-belarri ahalegindu zen, Štefan, nola edo hala, Moskutik ateratzeko. Sobietar Batasunaren jarraitzaileen artean indar hartua zeukan, jada, Stalinekin ustezko etsaiak sailean garbituko zituen zurrumurruak. Moskutik Espainiara etorri ziren pisuzko komunistekin izan zituen topaketak balla-

garri izan zitzaizkion Gustiri Štefanen alde erregutzeko. Behin zera ohartarazi zion Ernst Blank ipar-alemaniarrek, burkideen artean arrunt estimatua zen gizonak: "Aste batzuk barru, buruzagi komunista gutziz garrantzitsua da etortzekoa Bartzelonara", hots, une hartan Gusti zegoen leku berera. "Nire ustez, bera da komunista puntakoetako bat. Zinez itzal handiko politikaria da. Inork ez du egoera berak baino hobeto bideratuko. Isilean etorriko da, espainiar gerra-izen bat erabiliz, eta bi egun emango ditu hemen, gehienera. Zurekin hizketatuko da, ordu erdiz asko jota. Hori bal, honetaz hitz-erdirik ere ez inori ..."

Gustik liburuan deskribatzen du izengabe harekin elkartu zenekoa. Honela gogoratzen du: "Gizon sendo eta neurri ertainekoa zen, pasioan zebilen hara eta hona gela txiki batean. Ite hori ilunkara, aurpegiara markatua, kokots borobildu baina nabarmena eta begiratu lasaia zeuzkan. Kaki koloreko alkandora eta frakak zeramatzan. Ez zeukan domina militarrik. Keinu adeitsu batekin esertzeko gonbita egin zidan. Segidan, begira jarri zitzaidan, zerbaiten zain. Izuak hartua nengoen, eskolako egun okerrenetan bezala – logaritmoak arbelean. Hizketan hasi nintzen. Arrapalada batean mintzatu nintzen: Štefanen inguruan neukan beldurraz, Bartzelonako giroaz, jugoslaviarren isolamenduaz, eta Moskura Štefan ikustera joateko alfer-alferrik egin nuen ahaleginaz ..."

"Orain ezin duzu Moskura joan", esan zidan ezezagunak. Eslavier kutsu arinez hitz egiten zuen alemana. Espainian geratu behar al nuen galdetu nion. Burua mugitu zuen. Begirada misteriotsua zeukan. Etorkizunera begiratzen zuela zirudien, ez zegoela Espainiarik bere begiradan.

"Nonahi dago zer egina. Bai zuretzat bai gu denontzat ere. Ez du zentzurik zure moduko emakume batek Espainian bukatzeak. Gutxi barru, Europako Estatuak faxismoaren aurka defenditu beharko dute. Borroka horretan egon behar zenuke, eta ez hemen, Espainian!" Bostekoa eman zidan eta lehen aldiz ikusi banindu bezala begiratu. Segidan, begirada okertu zuen, jarrera zurrun eta itxia agertuz.

Handik lau urtera, Stockholmen nintzela, egunkaria erosi nuen batean, uniformedun gizon bat ageri zen bertan. Bartzelonako ezezaguna zen. Irudiaren oinean haxe jartzen zuen: "Tito".

Beste eranskin bat ere egin nahi nuke neronek, ez baituzue *Nire bost bizitzak* liburuan aurkituko. Urte dezentera, Titok Eskandinaviara bisita ofiziala egin zuen batean, berarekin elkartu nahi izan zuen Gustik. Jugoslaviako enbaxadara idatzi zuen eta presidentea pertsonalki ezagutzen zuela jakinarazi; baita ere Espainian, alde zuzenean, faxisten kontrako aldean, borrokatu zirela biak batera. Tito ez zela sekula Espainian izan erantzun zioten, okertu egin zela, Bartzelonan izenik gabeko beste gizon batekin mintzatu zela, inondik ere.

Karantanija argialetxeak Titori buruzko nire liburua plazaratu zue-
nean, telefono-dei asko egin zidaten. Gehienetan, liburuan aipatutako gertakariez egiten zidaten galde ezezagun haiek, gertakari batzuei usain txarra hartzen baitzieten edo susmagarri samarrak iruditzen baitzitzizkien. Hargatik, hainbat txikikeriez egiten zidaten galde, eta baita erabili nituen iturrien sinesgarritasunaz. Bizpahiruk –urrutitik deitu zidaten, ziurrenik– nire liburua non erosi zezaketen galdetzeko hots egin zidaten. Denei erantzuten ahalegindu nintzen, erantzunak eta azalpenak laburtu banituen ere, telefonoz ezin baita ezezagun batekin luze-zabal mintzatu.

Askok harritu ninduen, onerako harritu ere, bere burua “Erik” gisa aurkeztu zidan ezezagun batek. Harekin luze elkarrizketatu ostean jabetu nintzen, nire liburua irakurtzeaz gain, deskribatzen nituen gertakariez ere asko zekiela. Hitzordua jarri eta etxera etorri zitzaidan bisitan. Telefonoz hitz egitean gizon gaztea zela iruditu zitzaidan. Ahots tinko eta fidagarria zeukan, gazte-ahotsa. Zalantzati nengoen, halere, ezinezko jotzen bainuen gizon gazte bat Titok eta iraganaz tamaina horretan kezkatzea.

Ez nintzen okertu. Dozenaka urte gazteagoa zen ni baino, gazte lerden eta buru-jantzi hura. Telefonoz entzun nuen ahotsa guztiz ezkontzen zen haren itxurarekin. Lehenik eta behin, nire enigma argitu nahi nuen: nolatan arduratzen zen gazte hura, egungo garai nahasietan, bere kidakoak kezkatzen dituen ohiko gaiak hain bestelakoak izanda (babak heltzetik ateratzea, prestakuntza ona lortzea, lan ziurra...), gure oraindik oraingo, eta, tamalez, hein batean bederen, ezkutatutako historiaz?

Nire ezagun berri haren aitona, Herbert Fornezzi izenekoa, Espainiako gerra zibilean ibilla zen. 1945ean, gerra bukatu eta aste batzuetara, ageriko epaiketarik gabe exekutatu zuten *Gramozna jama*

harrobian. Erik ikertzen ari zen, lehenagotik ere, zergatik eta nola gertatu zen hura. Gertakizunaren muina aurkitu nahi zuen, exekuzioaren nondik norakoak ez baitira argitu egundaino. Horren inguruan hitz egin zidan ordu eta erdiz, eta, agurtu aurretik, lortu zituen dokumentuen kopiak eman zizkidan. Goitik behera irakurri nituen guztiak, eta, Eriken aitonaren istorio ezohikoari esker, aparteko informazioa eskuratu nuen Titok gerra zibil garaian Espainiara egin zuen bisitaren inguruan. Berak, jakina, gezurtatu egiten zuen beti Espainian egona. Alabaina, lehen ere aipatu dut Gusti Jurku-Stridsberg kazetari eta idazleak esana; alegia, etorkizun hurbilean Jugoslaviaren jaun eta jabe izango zela aurreikusten zuen profetarekin, hots, Jugoslaviako Presidente ohiarekin, duela 60 urte baino gehiago elkartu zenekoa.

Oraintxe esandakoa agerian jartzeko, hots, Titoren profetia edo aurreikuspen haiek (itxura batean sinesgarritasunik gabeko egiazta-penak irudituagatik) gertatu zirela demostratzeko, Erikek ekarri zizkidan dokumentuak baliatuko ditut. Eriken aitona Herbert Fornezzi-ren bizipenekin ekingo diot. Testu mamitsuago baten laburpena baino ez da, baina, hala eta guztiz ere, aintzat hartuko ditut Eriken ikerketaren ondorio nagusienak:

“Daukagun argazkiari esker (53. or), badakigu Herbert Fornezzi Espainian zela, oraindik, 1940ko otsailaren 20an. Gure amonak Ljubljanan ezagutu zuen, behin Espainiatik itzuli ondoren. 1940ko udan gertatu zen hori. Lanean ere hasi zen *Pri Peterèku* izen handiko gozotegian (sukaldari bikaina zen, gozo-gauzetan aditua). Hilabete batzuetara atxilo hartu zuen Poliziak, Jugoslaviako armadako ofizial baten erailketan esku hartu izanaren susmopean (ez dut lortu jakiterik nor zen, baina ziurra dirudi Jugoslaviako errege-armadaren ofizialen bat zela). Franc-ek, Herbert Fornezzi-ren aitak, erailketa hura gertatu zen egunean semea Ljubljanan zela jarri zuen agerian, eta, hala, Herbertek espexitetik irten ahal izan zuen.

Hiru Estatu mugakidetako armadek aldi berean hartu zuten Eslovenia, 1941ean: alemaniarrek, italiarrek eta hungariarrek. Beste esloveniar askoren moduan, Alderdi Komunistaren kide zen Fornezzi ere atxilotu egin zuten Musoliniren agenteek eta Lucrezia Borgia kartzelara eraman, Spoleton. Jarraian, bigarrenez eraman zuten Ljubljanako italiar epaitegiaren aurrera eta kartzela-zigorra ezarri zio-

ten. Parman bete zuen zigorra. Eriken amonak ez zeuzkan gogoan datak zehatz-mehatz, baina ondo zekien, jakin, aitona, estreinakoz, 1942ko martxoaren 19an hartu zutela preso.

Italiaren kapitulaziora arte, 1943ra arte, Parman segi zuen Fornezzik. Ez zen berehala joan Ljubljana, Italiako Gobernuak itzultzaile gisa enplegatu baitzuen. Sei hizkuntza zekizkien. Geroago, alemaniar komando batean murgildu zen eta han ere bi hilabete eman zituen itzultzaile-lanetan. Alemaniarrek etxera bidali zuten eta berak hartu-emanak izan zituen, une oro, partisauekin. Alemana ongi hitz egiten zuela-eta, Gestapokoen konfiantza bereganatu zuen eta alemaniar zerbitzu sekretu boteretsuko enplegatu ofizial egin zuten. Guarda zuriek (milizia antikomunistak) torturatu eta erail behar zituzten partisauek atxilotu eta laguntzeko baliatu zuen egokiera hura. Erietxera eramaten zituen atxilotuak, handik errazagoa baitzituzten ihes egitea.

Aitonari buruzko istorioan kontatzen zituen Erikek, orobat, amonari entzunak ere. Amonaren hitzetan, zauritutako partisauek etxean gordetzen zituzten, Gestapokoen Fornezzi-engan zuten konfiantza zela-eta leku segurua baitzen beren etxea. Askapen-aurreko egunetan, Gestapo-uniformez jantzitako partisauek batek aske utzi zituen Ljubljana espetxe nagusiko preso denak eta baita bizia salbatu ere, alemaniarrek guztiak akabatzeke asmoa baitzuten ihesari eman aurretik.

Hrvati Amac Josip Broz

Partisauek 1945eko maiatzaren 9an askatu zuten Ljubljana. Fornezzik ezkutuan eman zituen bi aste, askatzaileak Bosniako unitate militar batekoak izanik ez baitzituen bertako ofizialak ezagutzen. Askapen Fronteko kide pisuzkoen arteko bilkuren eta topaketen berri izan zuenean, hara jo zuen. Idatzizko agiria eman zioten, gerrakoan partisauek alde aritua zela agerian jartzeko. Erabat sinetsita zegoen agintari berriek luze gabe hots egingo ziotela, eta, era horretan, guztia argitzeko modua izango zuela.

Amonak aitortu behar zuen etxera lagundu zion aitonari. 1945eko maiatzaren 24an edo 25ean gertatu zen hori eta une hartan ikusi zuten elkar azkenekoz. Uztailaren 1ean, desagerpen-par-

tea eman zuen amonak, aitona bueltatzen ez zela ikusita. Handik hilabete batzuetara, Fornezzirekin batera preso egondako gizon bat ezagutu zuen. Aitona, uztailaren 26an, Gramozna jama-ko harrobira eraman zutela eta tiro eman ziotela kontatu zion.

Amonak ahalegin denak jo zituen aitonaren erailketaren berri ahal beste jakiteko, baina ez zuen ezer berririk jakin. Erikek aitonaren gaineko istorioan esaten duenaren arabera, Fornezzi haserre zegoen Alderdi Komunistan pisu handia zeukan baten batekin eta *baten bat horrek* kontu hari muturreko irtenbidea ematea erabaki zuen.

Herbert Fornezziren delituzko ekintzak biltzen dituzten hainbat eta hainbat dokumenturen artetik, Erikek emanak denak, interesgarrienak baino ez ditut aipatuko.

Fornezzi, *Pri Lovcu*-ko bentaria, etengabe jartzen da harremanetan Gestapoko buru Krueger jaunarekin. 1943ko abuztuaren 12an, Gestapokoen bulegora jo zuen, eta, Krueger jauna han ez zenez, Binder jaunarekin hizketatu zen. Krueger jauna etorri orduko, ordea, han zen bera ere segituan. Horrezaz gain, bere bentan askotan hartzen du ostatu Binder jaunak. Ohartarazpen eta informazio fidagarrien arabera, Gestaporentzat egiten du lan Fornezzik, 1942ko apirilaz geroztik.

Salaketa okupatzailearen eta gaizkidearen aurka

Delitugilea: Forneèi, Pri Lovcu bentako semea, Bleiweisova kalea. (Beste bi izen ere ageri dira baina nik ez ditut aipatuko). Gestapokide ekintzaileak "Slavija" bankuaren inguruan... Fornezzi. Bentaria. Pri Lovcu, Ljubljana. Bleiweisova. Alemaniarra. Gestapokidea.

Herbert Fornezzi S.F.ren etxebizitzan sartu zen, 4tik 5erako gauean, italiar soldaduekin eta B.M. lankidearekin batera. Hiru ordu luzeko bilaketan kopiagailu bat eta *Slovenski poroèevalec* egunkaria aurkitu zituzten; pistolaz mehatxatu zuten biktimia eta behin eta berriz estutu. Aurrekoaz gain, 9.000 dinar kendu zizkioten eskudirutan eta beste 6.000 balio handiko ondasunetan; hots, 15.000 dinarreko kaltea. 1942ko udazkenean, berriz, T.K. jostunagana inguratu eta kartzela- eta heriotza-mehatxua egin zizkion jostgaia ezkutatzegatik, eta, modu horretan, xantaia haren bitartez, ehun eta jostgai mordo-

ren jabe egin zen. Aldi berean, beste bi xantaiari bidali zituen jostun-degira, K. eta Š. Gestapokideak hain zuzen, eta bi gaizkileok 359 metro ehun konfiskatu zituzten; baita 111 metro berentzat hartu ere.

Salaketa:

... 1943ko martxoaren 29an atxilotu eta epaitu egin ninduten eta 27 urteko zigorra bizkarreratu. Bizpahiru egunera, Italiara eraman ninduten, Spoletoa. Nirekin zen, halaber, aipaturiko Heri Fornezzi eta hilabete eman genuen elkarrekin. Denbora guztian luze-zabal hitz egin zigun Espainiako gerraz: gorrien alde ibili zela, falangisten aurka borrokatu zela eta halakoak. Alderdi Komunistaren kide zela ere maiz esaten zuen.

Esan dezaket, haatik, Fornezzik ez zuela Spoleton Alderdi Komunistaren kide moduan jokatu, harreman ezin hobeak baitzituen faxistekin. Hamaika eratako tratuak egiten zituen haiekin. Kartzela hartan hilabete egin ostean, Parmako kartzelara aldatu ninduten. Fornezzik, aldiz, beste hiru bat hilabete egin zituen Spoleton, eta, jarraian, beste epaiketa bat egin zioten Ljubljanan. Une hartan, P.K. burkidea zegoen Ljubljanako epaitegian, askapen aurretik, Turjak-en, bertako traidoreek beste biktima askorekin batera akabatu zuten berbera. Burkide hark zehatz-mehatz ezagutzen zituen Fornezzi-ren ekintzak Espainiako gerra zibilean; besteren artean, bazekien Fornezzi falangisten alde ibilia zela eta ez gorrien alde, berak hala baieztatuagatik...

1944ko udan ikusi nuen lehendabizikoz Fornezzi Ljubljanan, Gestapoko ofizial batzuk ondoan zituela. Gerora ere, askotan ikusi nuen bai motorra gidatuz bai hesia zeharkatuz, baina, betiere, Gestapokoren baten konpainian. Esan nahi nuke, era berean, italiarren okupazio-garaian sei urteko kartzela-zigorra ezarri ziotela Ljubljanako tabako-denda batean osteagatik. Aipatutako ekintza ez zuen Fornezzik askapen-frontearen aginduz egin, baizik eta bere kasa eta mozkorturik. Hori ederki dakit, epaitu ninduten egun berean epaitu baitzuten Fornezzi ere; nire aurretik, hain justu. Fornezziri egozten diot hildako burkidea, alegia, Turjak-en askapen aurretik erori zen hura, kartzelan sartu izana. Hala egiten dut zin egiaren izenean eta esandakoen erantzule gisa.

Utikan faxismoa – askatasuna herriari!

Erikek, interneten bitartez, Jospe Palau i Orta kataluniar historia-laria ezagutu zuen, Kataluniako Terrassa hirian bizi ziren pertsonen biografiak aztertzen zituen historialaria. Eriken aitona han ibilia zen gerrakoan, eta baita gero ere, 1942ra arte. Hori horrela, kataluniarrak informazio garrantzitsua eman ahal izan zion Herbert Fornezziren inguruan. Esloveniar poliglota zauritu egin zuten falangistek aurrez aurreko batean, hargatik eraman zuten 1938an nazioarteko brigaden erietxera, eta han ezagutu zuen Ignàsia Miroso i Bohigas emakume gaztea. Bien arteko harremanak iraun zuen gerora ere, alegia, behin Herbert Vic-era eraman ostean ere, han egin baitzioten ebakuntza alemaniar sendagile bik. Gerra amaitsu ondoren, San Pedro de Cardena-ko espetxean giltzapetu zuten lehendabizi, eta Belchiten gero. Nazioarteko brigadetako esloveniar borrokari hark, ordea, kartzelatik ihes egitea lortu zuen, eta bi egunean 300 kilometrora zegoen Terrassara itzuli zen, ezkutuan. Behin han, Ignàsiak babesa eta aterpea aurkitu zizkion lagun on baten etxean.

Palau historialariak sekretu handia jakinarazi zion Eriki, Ignàsiak urte batzuk lehenago kontatua, maiz hizketatzen baitziren biak. Alegia, Titok bisita egin ziola behin Herbert zaurituari Terrassara eta Ignàsiari, *etorkizuneko Jugoslaviako Presidente* gisa aurkeztu ziola bere burua. Palau historialariak aurkituak zeuzkan Tito Espainiako gerra zibilean izan zela eta Fornezzirekin harremanak izan zituela baieztatzen zuten hiru lekuko, horregatik geratu zen zur eta lur, Eriki, aitona, 1945ean, komunistek hil ziotela jakin zuenean. Titok jakinaren ganean egon behar zukeen, jada, Espainian, bere laguna falangistetatik nazioarteko brigadetara infiltratu izan balitz.

Palau historialariak postal batzuk tarteko jakin zuen Herberten inguruko guztia, azken horri, aitak, San Pedro de Cardena-ko erietxera bidaltzen baitzizkion postalak. Otmar Fornezzi anaiarengandik eta beste dokumentu batzuetatik, halaber, lortu zuen informaziorik. Herbert Espainiako gerran Jarama frontean ibili zela jakin zuen, Dimitrov batailoiko gudari gisa, kasik ziur. Hala zebilela, bala batek jo zuen sorbaldan, baina, zorionez, ez zitzaion lehertu. Ebakuntza-egunera arte, sorbaldan sartua eduki zuen. Tito ere sorbaldan zauritu zuten Lehen Mundu Gerrakoan, kosako batek zulatu zion lantzaz. Horrek gerturatu ote zituen Tito eta Herbert hainbeste ...? Erikek dokumen-

tazio ugari pilatu zuen aitonaren inguruan, baina, zoritxarrez, ezin izan nuen denetan garrantzitsuena eskuratu, ez baita existitzen. Fornezziri heriotza-zigorra ezarri zion epaiatz ari naiz, zehatz esanda. Bigarren Mundu Gerra irabazi ondoren, milaka pertsona hil zituzten Eslovenian aurrez epaitu gabe. Politikari eta etsai garrantzitsu gutxi batzuk baino ez zituen epaitu jendaurrean Gobernu Komunistak, eta, gutxi horiek ere, propaganda-arrazoiengatik, ez hainbeste errua agerian jartze aldera. Aurreko horien barruan sailka daitezke, era berean, eraikitako prozesu ikusgarri asko eta asko: Nagode, Dachau, eta beste asko.

Egozpen, salaketa eta lekukotza kontrajarriak zirela-eta, ez zegoen argi eta garbi egiaztatzerik Herbert gestapokidea edota Askapen Frontearen espia ezkutua zenik, ezta Espainian komunisten edo falangisten alde egin zuenik ere. Zalantza horiek nabarmenagoak dira esloveniar lekukoen kasuan, espainiar lekukoen kasuan baino. Bigarren Mundu Gerra ondoan ere, jarraipena izan zuen Eslovenian iraultza komunistak, eta herria are ankerrago estutu zuten gerrakoan baino. Hori dela-eta, garai hartako lekukoen aitortpenak eta salaketak, gehienak behintzat, ez dira sinesgarriak. Lekukoak izu ziren. Fede gehiago dut kataluniar historialariak bildutako lekukotasunetan.

Dokumentu guztiak irakurri nituenean, Fornezzi gizon gazte gutzit handinahitsua begitandu zitzaidan, eskarmentu handiegirik gabea, eta, ondorioz, zuhurtzi gutxikoa. Maiz sartzen zen, grinak eraginda, gairiditu ezin zituen estuasunetan. Abenturazale eta adoretzu trazak hartu nizkion. Gerra-gaizkile edota aberri-askatzaile ote zen jakiteko, ez daukat informazio fidagarriarik. Espainian alde zuzenean, falangisten aurka, borrokatu zela iruditzen zait zinez, baita falangistek atxilotu zutela ere, eta, ondoren, gestapokide gisa, eta, agian, erabaki propioz, ez partisauekin batera, Askapen Fronteko kideei lagundu ziela. Zentzurik gabeko egintza horren zergatia bere izaera desorekatu samarra izan zitekeen, akaso, gisa hartan mutur batetik bestera letratzekeo.

Zer esan nezake Herberten eta Titoren arteko adiskidetasunaz? Sinetsita nago elkar ondo hartzen zutela. Antzekoak ziren, nolabait ere. Biak ziren erreparo gutxikoak eta gailur-goseak, baita ausart edo buru-ziurrak ere. Fornezzik Ignàsiari egin zion iragarpena, hots, *Tito izango zela etorkizuneko Jugoslaviaren presidentea*, ez zen, besterik gabe, berak asmatua, Broz edo, hobeki esanda, Walter agente ko-

munista garrantzitsuari entzuna baizik, zeina, erabat sinetsita zegoen, komunistek ez zutela Jugoslavia sollik hartuko, baizik eta Europa osoa, Stalin ahalguztidunak aurrez planifikatu bezalaxe.

Fornezziren istorioan, ordea, bada Igarri gabeko asmakizunik. Nolatan gertatu zen, gerra ostean, Titoren laguna tirokatzea? Ez ote zien esan aitortzaileei Tito jakinaren gainean jartzeko? Premiaren premiaz, hala egingo zuen ziurrenik baina... ez al zion inork sinetsi nahi? Bere aitortza zalantzan jarri bazuten ere, ziur nago zuzenean eman ziela egoeraren berri komandante gorenaren hurbilekoei. Gerra bukatua zen, eta, ondorioz, soldaduen eta OZNAren arteko hartu-emanek ondo funtzionatzen zuten. Eta nola erreakzionatu zuen Herberten espainiar burkideak borroka-lagun zaharra heriotzak mehatxatzen zuela jakin zuenean, jakin baldin bazuen bederik? Titok, bistan da, bazuen pisuzko arrazoiren bat Espainiako gerra zibilean kolaboratu izana edo Espainian inoiz izana ezkutatzeko. Biografia ofizial denetan ezkututzen da Titoren Terrassako egonaldia. Titok berak esaten zuen, pertsonalki, damu zela Espainiako gerran esku hartu ez zuelako. Behin Tito hil eta gero, hainbat egilek idatzi zuten, Titok, kominterneko agente gisa, Espainian izan zuen jokabideaz. Esamesek ziotenez, Stalinek agindutako anarkisten garbiketari hartu zuen parte. Titok aberrian eta atzerrian zeukan izen ona arriskuan zegokeen, Jugoslaviako presidente zela, eta, jende askok Bigarren Mundu Gerrako garalietzat zeukanean, kontu hura jendearen belarrietara heldu izan balitz. Herberten erailketak zerikusia ote zeukan Espainian burkideekin izandako liskarren batekin? Ze liskar klase zen, pertsonala edo politikoa, ez diot usainik hartzen. Jospe Palau historialariak –ezkertiarrak itxura batean– ez zuen ulertzen nolatan akabatu zuten komunistek Fornezzi Bigarren Mundu Gerra ostean. Sinestezina zitzaion Herbert txertatu edo sator gisa zebilela Titok ez jakitea. Muturtuta ote zeuden? Zer dela-eta ...? Igarkizun hori asmatzeko dago, oraindik, 70 urte Igaro ondoren.

Litekeena da Titok –iritzi berekoa zen bere mediku pertsonal Matunoviæ jauna– lagun eta adiskideenganako batere begiramenik ez izatea. Ibilbide politikoaren gailurrean, Hitlerren armadaren aurkako garaipena ospatzen ari zela, ahaztu egingo zuen, ziurrenik, Fornezzi laguna. Bazekien, Fornezzik, egunen batean, modu irekian esan zezakeela elkarrekin Espainian izan zirela, eta baita *etorkizuneko Jugoslaviaren presidentea* nork eta zertara bidali zuen ere. Horrek arriskuan

jarriko zukeen Titoren izen ona, alegia, Titoren politika kontsekuen-
tean oinarritzen zen karisma, nahiz eta, behin eta berriz, Estatuak
aurrez pentsatutako eta puztutako itxurakeria izan. Karisma horri eus-
ten zion beste zutabea, nola ez, Polizia zen, jazarpen ankerrenez
oztopatzen baitzuen beste edozein pentsamolde, eta, zer esanik ez,
beste edozein ekintza. Fornezzi-rena, ordea, susmo bat baizik ez da,
ez baitago dokumentu fidagarririk gauzak agerian jartzeko. Horrez
gain, sekula ez dugu jakingo Titorekin gogoratu ote zen honen solda-
duek Gramozna jama-ko harrobian eskopeten jomugan jarri zute-
nean. Gogoratu ote zen Terrassan esan zizkionez? Hots, egunen
batean Jugoslaviako presidente izango zela eta biek ere bizitzan
zituzten asmo goren eta potoloak erdietsiko zituztela?

Zer dela-eta ukatzen zuen Titok, hain irmo, inoiz Espainiako gerra
zibilean egona, nahiz eta, ezbairik gabe, harro egoteko moduko
ekintza izan? Ez al zen, bada, 30eko hamarkada bukaeran lehen
kolpe zapaltzaileak ematen hasia zen faxismoaren aurkako erresis-
tentziaren hasiera ...? Galdera horri erantzun aurretik, gertakari
batzuk aipatu nahi nituzke, beharrezkoak baitira garal hartako egoera
ulertzeko.

Bigarren Mundu Gerra pizterako, bere garbiketa ezagunei bide
ematen hasia zen Stalin. Sobietar goi funtzionario baten erailketa
-muntaia bat, itxura guztien arabera- aitzakia gisa ballatu zuen aginte
komunista izugarriaren kapitulurik odoltsuena idazteko. Lehendabizi,
sobietar armadari egin zion eraso, Tuhaèevski jenerala eta ehunka
goi-ofizial garbitu zituen. Komunistak izan ziren txandan hurrenak,
bertakoak eta, batez ere, atzerrikoak, besteren artean jugoslaviar
asko, guztiak ere Moskun kominterneko agente edo funtzionario
moduan ibiliak. Biktimak aukeratzeko zein irizpideri jarraitu zitzaion
egun ere ez dakigu. Bazter guztietan giltzapetu eta erail zuten jen-
dea. Izua eragin zuten, eta, salatariek, herra eta ezinikusi pertsonala-
gatik gehienetan, espetxera bidean jarri zituzten hamaika errugabe,
zeinak, ondoren, exekutatuak edo, onenean, urte batzuetarako *Gulag*-
en batera bidaliak izan ziren. Aurrez ere aipatu dugun Koch histo-
rialariak, berriki aurkitutako dokumentuetan oinarriturik, Hitlerren eta
Stalinen artean loturarik bazela baieztatu zuen; alegia, Sobietar Bata-
sunean eta Alemania nazian gertatu ziren erailketak pertsona berbe-
rek antolatu eta egin zituztela, eta, pertsona horiek,aldi berean, bi

diktadoreak zerbitzatzen zituztela. Horrela balitz, konspiraziorik handiena litzateke gizateriaren historian.

Titok hitz egin zuen, behin, kameren aurrean, gai hartaz, eta Jugoslaviako telebistak eman zuen elkarrizketa bera hil baino lehen-txeago. Elkarrizketa hartan lehendabizikoz aitortu zuen, jendaurrean, bere aurretik Jugoslaviako Alderdi Komunistaren idazkari nagusi izandako Gorkic burkidea batere errurik gabe erail zutela, ez baitzen, inondik ere, agente inperialista edo arnegaria, hala egotzi zioten arren. Moskun egon zeneko giro latza irudikatu zuen. Amesgaizto hutsa. Aste askoan ez omen zen irten ere egin *Lux* hoteleko gelatik, beldur baitzen kalean preso hartuko ote zuten. Titoren azalpen haiek harrিতuta utzi ninduten, hogeita hamar urte luzez kaskezurrean sartu baitziguten Gorkic sozialismoaren etsaia zela: troskista, gizon bilau eta ustela. Orain, berriz, haren irudia garbitzen saiatzen zen, pertsonalki, Jugoslaviako zein Alderdi Komunistako presidentea, Gorkic hil ostean haren kargua hartu zuen berbera, gertatutakoan erru-izpirik ez balu bezala. Erru kontuez, jakina, hitz-erdirik ez. Izan ere, nola azaldu zezakeen, modu sinesgarrian behinik behin, Stalinek, garai arriskutsu eta beldurgarrietan, Jugoslaviako Komunisten buruzagitzarako, mehatxatuen zeuden haiek babestea? Zenbaterainoko erantzukizuna zeukan Titok garbiketa-garaian desagertutako ehunka jugoslaviar komunisten erailketan? Zer zekien hartaz? Parte hartu al zuen biktimak zerrendatzeko garaian?

Belgradeko Pero Simic historialariak, benetako dokumentuetan oinarriturik, orain arte ezezagunak ziren hainbat datu argitaratu zituen *Tito, kominterneko agentea* liburuan. Hitzaurrean bertan aipatzen ditu sekretu horietako batzuk. Bere buruari galdetzen dio zer ote dakigun benetan Josip Brozen gainean: zergatik daude, esaterako, Titoren hamar jaiotze-data ezberdin? Aldea ez da, gainera, hilabetetakoa soilik, jaiotze-urtea ere ezberdina da zenbaitetan. Dokumentu horiek gehienak Titok berak idatziak dira, bere eskuz.

Zergatik dakigu hain gutxi Titok 1935-36 urteetan Moskun egin zuenaz? Zergatik ez ziren ezagutzera eman bere bizitza pribatuko hainbat datu oinarritzko? Zergatik ez dakigu deus ere Titok Sobietar Batasunean gertatu ziren garbiketetan izan zuen parte-hartzeaz, nahiz eta beroietan hainbeste jugoslaviar komunistak hil? Zergatik erabili ziren hain modu selektiboan JAKren Batzorde Nagusiaren artxiboko

dokumentu asko eta asko? Zergatik isildu zituzten ikertzaile batzuek propio eta zergatik interpretatzen zituzten beste batzuek hain oker? Edo zergatik ezkututzen zituzten ...? Eta, amaitzeko: egundaino inork ez daki noiz egin zuten Tito, Gorkic desagertu (garbitu) ostean, JA-Kren Batzorde Nagusiko idazkari nagusi. Zergatik ezkutatu zen informazio garrantzitsu hori?

Ez da nire asmoa Simic-en egiaztapen guztiz interesgarriak (Moskuko marxismo-leninismoaren institutuko artxibategi oparotik atereak) sakon aztertzea, baina bat nator berarekin, Titok, 30eko hamarkadaren bigarren erdian, Sobietar Batasuneko garbiketa-garaian erail zituzten jugoslaviar komunisten aferan, erantzukizunik bazuela esaten duenean. Lehen ere kontatu dut nola azaltzen zuen Titok CEKA (Kontrairaultza, Sabotaje eta Ustelkeriaren aurkako Errusia guztietako Batzorde Berezia) erakunde ospetsuko agente ahalguztidunei zien beldurra. Bere burua ere biktimen artean kokatzen zuen; zuhurtziari, eta, ez neurri txikiagoan, zorteari esker, atera omen zen onik. Gai horren harira, pasadizo interesgarria kontatu zuen. Hoteleko gelatik irteten ausartu zen batean, Petek Miletic jugoslaviar komunistazagunarekin egin omen zuen topo, kasualitatez. Miletic Moskura joana zen Sremska Mitrovica-ko kartzelatik atera eta gero, aurrez han egona baitzen preso bizpahiru urtez. Jugoslaviako kartzela hartan oso modu eragingarrian obratzen zuen alderdiaren batzordeak, eta Titoren adiskide Moša Pijade-k egiten zuen buru. Pijade-k alderditik kanporatu zuen Miletic, itxura batean, alderdiaren interesen aurka egiteagatik. Ez dago zalantzarako biderik, Titok bazekien gertatuaren berri. Aurreikusitako gabeko topaldi haren ostean, Titok salatu egin zuen Miletic CEKAren aurrean, eta, egun batzuen buruan, Jugoslaviako kartzelatik ateratako etorri-berria are kartzela okerrago batera eraman zuten sekula ez itzultzeko: Sobiet Batasuneko Ljubljanka-ra.

Miletic-ek Moskun izan zuen patu tragikoaz hitz egin zuen beste behin Titok, JAKren *komunist* aldizkariko kazetari batekin. Ohiko estiloan, hauxe kontatu zion: Miletic 1938an joan zela Moskura bere kontra zerbait idazteko asmoarekin eta asko poztu zela kominterneko alderdi guztien buruak, errusiar batek, Stalinen agenteek Miletic txosten eta guzti –Tito kritikatzeko txostena– atxilotu zutela jakinarazi ziotenean. Titoren bi aitoren ezberdin dauzkagu, beraz. Guztiz kontrajarriak. Bietako zein dago hurbilen egiatik? Iritzia emateko asmorik ez dudan arren, esan beharrean nago Titoren hitzak ilunak, zehazta-

sunik gabeak, eta, hitz batean esateko, fidagaitzak zirela hainbat gertakari historikoren inguruan mintzatzen zen bakoi-tzean. Datuak nahierara erabiliz eta elkar-kontrajarriak ziren hainbat azalpen emanez, egiaren desatsegina ezkutatu nahiko zuen ziurrenik, nahiz eta egia hori, egun, pixkanaka, argitzen ari den.

Gusti Jirku-Stridsberg-en lekukotzei hainbesteko arreta zergatik eskaintzen diedan galdetuko didazue. Badirudi bete egiten dela, behin eta berriz, esamolde ezaguna: hots, egia artistikoa –gure kasuan vienar idazlearen literatur memoriak– askoz ere fidagarriagoa dela historialari prestuen testu espezializatuak baino, nahiz azken horiek historia aztertzeke era-erako tresna eta baliabideak eduki: dokumentuak, lekukotzak eta beste iturri fidagarri batzuk. Kasik historialari denak agintearen mende zeuden zapalkuntzapeko erregimenetan, eta idazten zituzten saiakera dotoreak mandatarien jarraibide eta nahien ildotik idazten zituzten.

Ordu erdi eskaseko topaketa hartan, Gusti ederki jabetu zen Titoren izaeraz eta benetako aurpegiaz: “Dimentsio handiko politikaria, buru azkarretako bat, egoerak beste inork baino hobeto kudeatzen dakiena”. Blank komisario politikoa ere halaxe deskribatu zion. Eta besterik ere bada: Gusti azkar konturatu zen Stalinekin bizkarraren eman zela Espainiara faxismoari aurre egitera joandako borrokalariei, eta hori, gainera, Espainiako legezko Gobernuaren defendatzen zuen fronte popularraren porrota iritsi aurretik gertatu zen. Sobietar buruzagi eta azari zaharrak, beti hain sumagaitz jokatzeko zuenak, are delitu izugarriagoa egin zuen Espainian. Akusazio faltsu eta asmatuetan oinarriturik, batere babesik gabe utzi zituen Espainiako gerran *Stalin!* oihukatuz edo bere ideien izenean hil ziren nazioarteko brigadista asko eta asko, hau da, anarkista, errebisionista, troskista eta sozialismoaren etsai deitu zituen asko. Akaso, biktimen artean egongo zen Blank komisario politikoa ere, Gusti Tito kominterneko buruzagitzako pisuzko kide gisa aurkeztu zion gizona. Zenbateraino hartu zuen parte Jugoslaviako presidente ohiak brigadisten garbiketaren haletan? Espero dezagun etorkizuneko historialariek igarkizun hori asmatzea. Nahiko nuke gai horiek goikoen jarraibide eta aginduen beldurrik gabe aztertuko balituzte. Egund ere ez dago zantzu faltarik Titok Espainiako gerra zibilean jokatu zuen papera eta ematen zituen azalpen lausoak oso bestelakoak zirela sumatzeko.¹

Titoren izen ona kakaztu nahian nabilela uste baduzue –egun askok egiten duten moduan–, oker zaudete. Hori bai, nire iritziz behar baino gehiago gorai patu zuten, bere egin zituzten ez zeuzkan ezaugarriak. Batere heroikoak ez baizik eta komenentziazkoak (bere buruarentzat, batik bat) ziren beste ezaugarri batzuk, alabaina, ezkutatatu egin zituzten. Horrez gain, ezin alpatu gabe utzi zeukan maltzurkeria, horri esker atera baitzen onik, hainbatetan, trantze itxura baitean oso larrietatik.

1948an ere, Stalinekin eta Sobietar Batasunarekin ustekabeko haustura gertatu zen urtean, onik atera zen Tito, nahiz eta, Europa osoak, hala ekialdean nola mendebaldean, Stalin handiak berehala "irentsiko" zuela pentsatu. Egoera arriskutsuetan, erresistentziako gudari peto moduan jokatzeko zuten beti, zuhur eta tentuz, inoiz ez burubero, eta une aproposetan erreakzionatzeko zuten. Ez zela inondik ere heroia izan esaten duenik bada. Dedjjer-ek egia galanta aitortu zidan behin –bi lekukok egiaztatua– Drvar inguruan Titori eta partisauei buruzagitzari alemaniar paraxutistek egin zieten eraso ezaguna zela-eta. Alemaniar armadaren unitate berezi bati agindu omen zioten Tito, alde edo moldez, preso hartzeko. 1944ko maiatzean gertatu zen hori. Titok eta partisauburu batzuk leize-zulo handi baitean babestu behar izan zuten. Alemaniarrek ondo zekiten Titoren ezkutalekuaren berri eta hara zuzendu zuten erasoak. Partisauek kementsu aldeztu zuten leizerako sarbidea, baina etsaia indartsuagoa zen bai armaz bai kopuruz. Denbora kontua baino ez zen, nabarmena zen paraxutistak Titoren ezkutalekura iritsiko zirena. Partisauburuak zepoan eroriak zeuden, leizeko irteera bakarra alemaniar metrailadorek hartua baitzeukaten, tiro-zaparrada etengabea. Ataka estu hartan, leizeak beste irteera bat bazuela gogoratu zitzaion partisauei goi-komandoaren kide Sreten Zujevic-i. Zurezko zoru baten pean, meazulo bat zegoen, hartzuloan barrena mendiz bestaldera iristen zena. Zujevic-ek eta Rankovic-ek (gerra ostean Barne Arazaetako ministro eta UDBA polizia politikoaren buru izana), zorupetik bueltan, berri onak ekarri zituzten, meazuloa zeharkatzeko modukoa baitzen,

1 Titori buruz zera ageri da Wikipediako artikuluan: 1936-38 artean errepublikarren alde egin zuen Titok (1934tik deitzen zioten hala) Espainiako gerra zibilean, eta bere ardura izan zen 11.000 jugoslaviar boluntario hara bidaltzea. Joan ziren horietatik, milatik behera baino ez ziren itzuli Jugoslaviara. Titok, André Marty frantziar buruzagi komunistarekin batera, nazioarteko brigaden prestakuntza militarrean hartu zuen parte, Albaceten.

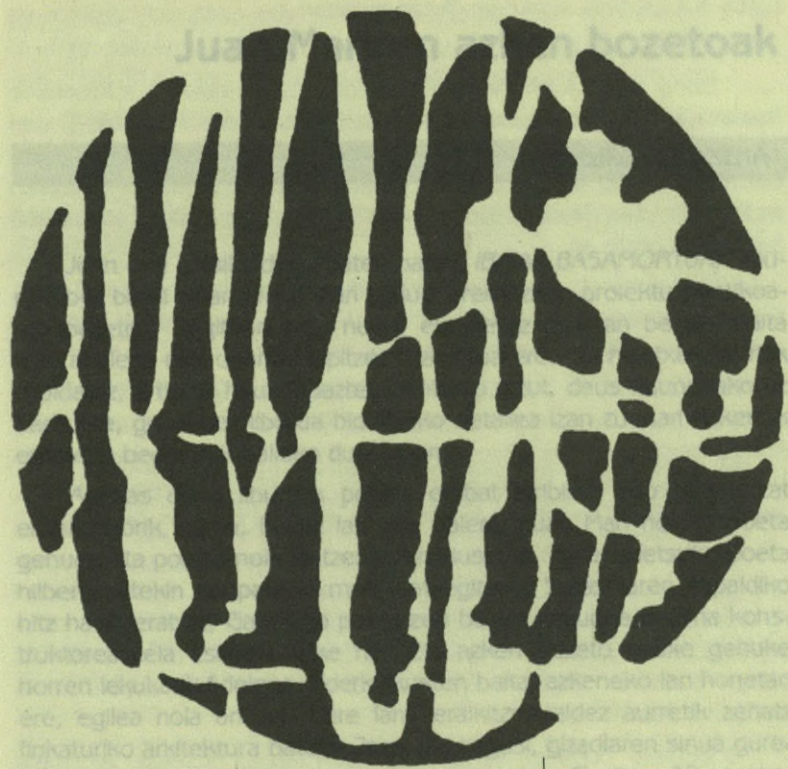
baina egoera xeblebre batekin egin zuten topo: Titok beste uniforme bat zeraman soinean, egun gutxi batzuk lehenago josia. Haren inguruan, berriz, erabat aztoratutik zegoen Davorijanka (Titoren idazkari eta maitalea), etengabeko deladarrean: "Tito bizirik behar dugu ... Tito bizirik behar dugu ... Alemaniaren aurrean errenditu behar du eta komandanteburu moduan entregatuko du bere burua, gala-uniformez jantzita ... Bizirik behar dugu ..." Josip Brozek galdua zeukan begirada, edo *shock* plantak egiten zituen. Zujevic-ek eta Rankovic-ek besoetatik kendu behar izan zioten komandanteburua, literalki, Davorijanka-ri, eta behartu egin zuten, haiekin batera, meazuloan barrena, leku seguruago batera ihes egin zezan.

Drvar Titoren (estratega eta buruzagi militar berdingabearen) garaipen handietako baten eszenatoki izan zela ikasi nuen eskolan. Heroiak gerratan eta iraultzatan erortzen dira. Titok, ordea, zuhurtziari esker, bi gerra eta bi iraultza gainditu zituen. Zeinahi egoerataro egokitzeke zuen gaitasuna berealdikoa zen. Jugoslaviako presidente izatera heldu aurretik jokatu zituen paper guztiek –modu sinesgarrian, betiere– argi eta agerian uzten dute zeukan irudimen mugarikgabea.

Dragic Kaèarevic-ek, *Josip Broz Titoren ezizenak* artikuluan, ezin konta ahala goitizen eta izenorde aipatzen ditu, guztiak ere Titok erabiliak, legez kanpoko jardun komunista mozorrotzeko: "Metalac, Bradop, B.J., Radnici kozarci, Kovinarski radnik, Radnik, Georgijevic, Georgij, B. Zagorac, Tito, Rudi, Br., Banja, R., Jireèek, Valter, Fridrih Valter, F.F., Valter Hauser, Titus, F. Valter, Josip Tomanek ingeniaria, Pabic, caca, T.T., Ivica, Livius, Oto, Timo, Otto, T., Karl Zanjer, Viktor, W. Viktorow, Dzon Aleksander Karlson, L. Tito, W. Viktorov, Tomanek ingeniaria, Brkic ingeniaria, W., Titerman, Vaster, Ivan Kostanjšek ingeniaria, Spiridon Mekas, W. Tito, V., W. Wik, Spiridon, Slavko Babic ingeniaria, Mihailo Burorac, Petrovic ingeniaria, Stari, Slavko Kolar ingeniaria, Vaznji, T.G., Z.G., St., Novak, T.O., Tito I. F., T.T."

Dedjjer-en iritiz, goitizen-zerrenda hori ongi osatua dago, ez da goitizen bakar bat ere falta. Denbora-hurrenkera errespetatuz egindako zerrenda da. Josip Brozen legez kanpoko ekintza komunista askotarikoel (batez ere, gerra-artean eta Bigarren Mundu Gerrakoan) garrantzia kentzeko asmorik gabe, goitizen askok presidente ohiaren izaera handizalea agerian jartzen dutelakoan nago, eta agerian jartzen dute, halaber, zuen antzez-ahalmen edo talentu teatrala. Gozatu egiten zuen paper horiek guztiak jokatzen.

Juan Ramón Jiménez, hozetoak

Kritikak eta erreseinak

Juan Mariren azken bozetoak

Patziku PERURENA

Joan den uztail aldera, baten batek, *IBAIK BASAMORTUAN* liburu bitxia bidali zidan, Joan Mari Lekuonaren azken proiektu poetikoaren bozetoa. Segituan leitu nuen, eta beste askotan bezala, baita leitu ahalean nire oharrak lapitez markatua ere. Eta haletzek berrietik moldatuz, artikulu hauxe idaztea pentsatu dizut, deus haunditako ez bada ere, gutxienez liburu bidaltzeko detailea izan zuenari eskerrak emateko bederenik balioko duelakoan.

Apenas duen liburuak poesia erabat biribildu edo bukatutzat emandakorik, baina, hagitx lan ona halere, Juan Mari nolako poeta genuen eta poesia nola lantzen zuen ikusteko. Bere kidetsuko poeta hilberri batekin konparazio motz bat egiteko, Sarasolaren aspaldiko hitz haiek erabiliz, Gandiaga poeta zen bezala Lekuona poema konstruktorea zela esanen nuke nik. Eta azken bozeto hauxe genuke horren lekukorik fidelena. Ederki ikusten baita, azkeneko lan honetan ere, egilea nola ari zen bere lana eraikitzen alde zurretik zehatz finkaturiko arkitektura batera. Zazpi gai nagusi, gizadiaren sinua gure-ra bildu nahian, bakõitza zazpina poemaz osatua. Guzitarra 49 poema, beraz, zazpi bider zazpitan erori den gizona, atzera zortzitan zutitu, eta bederatziaren perfekziora nola heldu litekeen erakusteko grinean.

Nik ordea, irakurle huts naizen aldetik, eta ez metodo zintifikoa eta erudizio luzetan galtzen naizen kritiko burokratikoa, bozeto honetako Lekuonarik poetikoena azaldu nahi nizuke hemen, hunkitu nauten pasarte ttiki batzuk nere gisara moldatuz.

Liburuak izena bera dizu gaur gaurkoa. Deus bada eta, *basamortua* baita egungo gizadi basati noraezeko honen ispilurik alpatue-na eta erabiliena. Baina ez Afrika, ez Bardeak, geure burua bihurtu

zaigu basamortu, eta geure burua esatean, geure ingurumari osoa, lurrezkoa eta arimazkoa, esan nahi dut, jakina. Eta dena harrapatzen duen miseria psikologiko global honetan, *Ibaiak Basamortuan* tituluak ez ote du funtsean *Zulo bat uretan* tituluaren traza berbera? Hor uzten dut galdera, zubi egin dezan hutsean.

Juan Mariren azken bozetoak

Dena dela, Juan Mariren bozetoan, zazpi gaietan aurrenekoa "desertua" da, edo zehatzago esan, "gorputzeko ezinbizia", edo orohar esanez "modernitatea". Hiru izen kezka berberaren inguruan. Ezin uka, beraz, buruhauste horretan dituela bere erroak poetaren proiektuak. Eta "Ibaiak" berriz, ezin honetatik nolabala ateratzeko argibideak baizik ez.

Modernitatea, guzia biribilduko duen atzen azalpenerako utziz, begira "gorputzeko ezinbizia" nola doan gure "desertuan", proiektu osoaren arkitekturan hasierako oinarri den poeman:

1. HONDARRA: "Oinazeak eta pozak, bikote ezin askatuan, desertuko dinamika dakarte: antsien/ eta ametsen loratze-zimeltzean. Eta bakotzak bere basamortua du,/ norberak zeharkatu behar duena". Bai, gameluak abere dirudi. Baina, ez. Gure abereori (mando, asto, aberatsori) ez bezala, auzmarrean erakutsi baitzion desertuak.

2. EGARRIA: "Egari agonikoak erretzen zuen eztarria,/ odoltzen aho-goza, lausotzen begirada./ Desertuak sentiarazi digu ez izatea:/ hori dela gure izatearen hasiera eta amaiera". Eta zenbat bider piztu behar izaten dugun atzera, geure errautsetatik, geure ezerezetik! Edo bertan ezereztu. Baina, lasa. Sekulan ez baita deus pasatu. Zure irudipena besterik ez baita.

3. GOSEA: "Goseari esker ikasi nuen hitza,/ ni baitan ez nuela biziaren giltza./ Eta desertuak erakutsia dakidan guzial". Hau neronek moldatu dizut, ukitu ttiki batek poema nola iraultzen eta indartzen duen erakusteko. Eta oroitzen *Dakiguna ikasten* hartaz? Bidali didanik bidali, harengatik bidali ote didan uste baitut Juan Mariren bozeto hau. Baina, auskalo?...

4. BAKARDADEA: "Nor da zure maisua, Xabaldor jauna?/ Eta haiek erantzun: "Bakartasuna"./ Jainkoak berak bakarrik uzten baikaitu". Pasarte eder honi ere "jauna" sartu diot, Xalbadorrek eta poemaren barne prosodiak ongi merezi zutelakoan. Poema honek badu, gainera, interpretazio oker bat, hirugarren bertsolerrok "nuntzio"

hori "mintzio" baita, eskuidatzian bertan aurreneko -i-horren gaineko ttittak ederki erakusten duen bezala, bai 83 orrian, bai 101.ean. Eta hitz eder honen berri ez duenak, egin beza galde Urumea aldean, jakintsu xahar horien ahotan "mintziu, mintziuka, haur-mintziu, jende-mintziu" bezalako esanerak ipiniz. Eta zer esan nahi duen? Urruti-
ra ongi aditzen ez den hizketa zantzu, solas irazeko, *barbaro gal-
kor...* nik mutikotan Goizuetan aditu eta ikasi nuenez, behintzat.

5.NORA EZEAN: "Desertuko ibiltariak ezerezetik atera du/ mirari-
zko exodo baten sinbologia./ Eta noraezaren ibilera tristea izan zen/
herriaren kezkarri forma eman ziona". Poema honek gizadi osoarenaz
honatago, bereziki gure herri dohakabe honen noraeza sinbolizatzen
duelakoan nago.

Baina, nor bere noraez latzetik sortu behar izaten duen mirari-
zko argi hori sinbolizatzeke, hona beste pasarte biblikoa, GOSEA
poeman bezalaxe ESANAK liburutik aterea, eta hartan zazpi/zortzien
zenbaki jokoak egin duen bezalaxe honetan ere simetria berbereko
hiru/lauen zenbaki joko are zaharragoa eginez jasoa:

*"Badira hiru gauza gairiditzen nautenak/baita laugarren bat ere
ulertzen ez dudana: arranoaren bidea ortzean, sugearen bidea
haitzean, untziaaren bidea itsaso zabalean, eta gizonaren bidea
emakumearen baitan".*

Azkeneko kezka honi badakit ongi nolatsu erantzunen lioken
kultura sendoko klasiko batek, edo ximpleki, baserritar sano batek.
"Ez dakiala gizonaren bidea emakumearen baitan?". Baina gizon kla-
sikoak, gizon sanoak, lekuri ez duen desertu modernoan bizi gara,
eta munduko gauzarik naturalena dirudien hau ere, desertu moderno
honetako arazo larrienetako bihurtu dugu?

6.DESANPAROA. BABESIK EZA. Betikoan ere bai, behar bada,
baina, gaurko gizarte hipersentibera honetan gauzarik paradoxikoena
hau duzu: "salvese quien pueda". Hori da noranahi pausoa eman
ordu, sentitzen duzuna, inon babesik ez sentitzearen inertzian, *dena
igarotzen den*, eta itzulbiderik ez duen lurraldean. Gure baitako
desertu ikaragarri honetan, alegia.

*Profeten utopia baizik ez zen bizidunen/ familiarteko harrema-
nen amets gizakoa,/ baina desertuak suntsiarazten duena/ bizirik
iraun-beharraren lehian.*

Buka dezadan poema, buka desertuko aldia, eta bihur nadin modernitatera, gizona bezain zaharra den modernitate honen errora, neure gorputzean ezinbizi honetara, neure larruan ezin kabitu honetara, eta sekulan ez hobeki esana.

7.MODERNITATEA: "Ez zuen pakerik, ez askatasunik;/ ezin zen konpondu bere buruarekin/ berak beretzat pentsatu eta nahi zuenarekin". Gerta ahal lekiokie hori baino okerragorik gizonari? Nork beretzat libreki aukeratu duen harekintxe ere ezin gozatua baino latzagorik? Eta zer da egungo gizakiaren gaitzik haundiena, horixe berbera ez bada?...

Nik, pesimista izaki, holaxe bukatuko nuke artikulua. Baina ez. Juan Mari optimista zen, eta hara nola kontsolatu nahi izan ninduen, neure MODERNITATE eterno honetan: "Eta nire lagunari opa diot etor dakiola sintesi zoriontsuaren pakea". Ikas dezala auzmarrean abere asegaizt (zorro baizik ez den tripazai) honek. Izan dadila astoa game-lu, hortzak aterako badizkiogu ere.

muztaro

01612U

LAGUNTZAILEA:

CAJA LABORAL
EUSKADIKO KUTXA

01612U

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte
BOLETIN-aren euskarazko gehigarria

EDUKIAK

- 1.- Azterketa literarioak
- 2.- Sorkuntza: poesia, antzerkia, kontakizunak
- 3.- Ahozko tradizioa
- 4.- Itzulpenak. Autore unibertsalen itzulpenak
- 5.- Adabakiak: Euskara eta literatur inguruko berrien komentarioak.
- 6.- Kritikak eta erreseinak: euskal eta erdal liburuak

Harpidetzuz zaitetz:	Urteko harpidetza:	18 €
	Atzerrian:	21 €
	Dendan ale bakoitza:	18 €

Informazio gehiago nahi baduzu, eskatu konpromisorik gabe.

Gure helbidea: EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte

Peña y Goñi, 5. 2gn. ezk.

Postakutxatilla 3.263 - 20080 - DONOSTIA

www.egansarean.com

HARPIDE TXARTELA

Izen deiturak _____

Helbidea _____

Herria _____ Posta-kodea _____ tel. _____

Banku edo Kutxa _____

Kontu zkia.: _____

Bi egunkari bakar batean

berria

Informazioa

Informazio landu eta argigarria,
diseinu berritzaile batekin emana

t
tartea

Astialdia
12 orrialde egunero
Gertuko gaiak
Elkarrizketak
Erreportaiak
Kronikak
Mendia
Moda
Gastronomia
Jaiak...

...eta gainera

● **Mantangorri:**
Larunbatetan
16 orrialdeko gehigarri koloretsua
haur eta gaztekoentzat

● **Igandea:**
Asteko albisteak
patxadaz aztertzeo aukera.

● **Internet:**
Edizio jarraitua,
webgune tematikoak
eta etabaidaguneak

● Euskaldunok behar dugun **berria**

Begiratu zientziari beste era batera

gizarte ekintza

hezkuntza

Kutxak, bere Gizarte-Ekintzaren bidez, zientzia jolasgarriago bihurtzeko formula zehatza aurkitu du, **Zientziaren KutxaGunea**.

Ingurunean duguna hainbat sistema elkarrengatzen bitartez uler dezagun asmatutako gune bat. Hemen ukitu, behatu, ulertu, gozatu egin baitezakezu. Zatoz eta begira egiozu munduari beste begirada batez.

- 170 esperimentu interaktibo.
- 10 erakusketa finko (gaikakoak).
- Planetarium digitala eta Planetarium Txikia (umeentzako).
- Elektrizitate-tailerra.
- Denbaraldi baterako erakusketak.
- Ikastetxeetarako hezkuntza-programak eta material didaktikoa.
- Animazio-ekintzak eta adin guztietako jendearentzako zuzeneko ikuskizunak.
- Aparkalekua, dohainik. Erroz iristen da Museora.

ZIENTZIAREN KUTXAGUNEA
KUTXAESPACIO DE LA CIENCIA

**Zatoz Zientziaren
kutxaGunera**

Mikeletegi Pasealekua 45. DONOSTIA

Museoari buruzko informazioa osatzeko, bisita ezazu kutxasocial.net edo delitu kutxaren Gizarte Ekintzaren informazio-bulegora: 943 00 12 17.

zer nahi duzu bihar?

www.kutxa.net

 kutxa

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
"BOLETIN"—AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Saila
3.263 Postakutxatila - DONOSTIA